

11261
7-364

П. К.

Йорданъ Венедиковъ

М. М. М.

ИСТОРИЯ
на
ВЪЗСТАНИЕТО ВЪ БАТАКЪ

1876 год.

Издание на Баташкото читалище „Паметникъ 4-и май“.

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА ХУДОЖНИКЪ
1929.

936

~~1360~~

M261

Предговоръ.

Цельта на възстанието презъ 1876 г. бѣше да се докаже несъстоятелността на турското управление въ България въ момента, когато възстанието въ Херцеговина бѣше повдигнало и поставило на разрешение Източния въпросъ. За да се постигне тая цель, най-голѣма заслуга има Батакъ. Ужаситѣ въ Батакъ най-много възмутиха образования свѣтъ и доведоха до войната за освобождението.

Но възстанието въ Батакъ е интересно и отъ своята вътрешна страна. Батакъ бѣше голѣмо село — почти градецъ, загнизденъ въ Родопитѣ и свършено уединенъ; подготовката и развитието на възстанието въ него сж съвсемъ самобитни, безъ никаква външна намѣса.

Най-после, на възстанието въ Батакъ се отразиха най-чувствително всички недостатѣци на набърже скърпената революционна организация, прибързаното избухване на възстанието и неопитността на общитѣ ръководители.

Всичко това прави възстанието въ Батакъ най-интересния епизодъ отъ въоръжената борба презъ 1876 г. Това ме подбуди да напиша историята му.

Използувани сж всички печатани книги по възстанието презъ 1876 г., а главно следнитѣ автори:

Захари Стояновъ — единъ отъ общитѣ дейци по възстанието. Въ съчинението си „Записки по българскитѣ възстания“ той е описалъ подготовката и самото възстание. Въ негово време още не сж били проучени отдѣлнитѣ епизоди, затова не сж предадени съ потрѣбната точност и вѣрност. Най-сжщественото въ неговото съчинение сж личнитѣ му преживѣлици, които съставятъ голѣма частъ отъ книгата му и разкриватъ вътрешната страна на възстанието. За съжаление, хумористъ по природа, той обръща внимание главно на наивното и смѣшното.

Ангелъ Горановъ, отъ когото съмъ черпилъ най-много подробности, и който самъ е билъ активенъ участникъ въ Баташкото възстание и е преживялъ всичкитъ му ужаси. Той, подъ псевдонимъ Бойчо, е издалъ книгата „Възстанието и клането въ Батакъ“. Това съчинение е отъ сжщата епоха и отъ сжщия типъ, както и съчинението на Захари Стояновъ, съ тая разлика, че въ него е погледнато по-сериозно, и хуморътъ е замѣненъ съ трагизъмъ. Отъ сжщия има въ ръкописъ подъ сжщото заглавие и една трагедия. Въ нея, като се отнеме любовната интрига, измислена и вплетена отъ автора, всичко останало е отражение на действителността; човѣшката фантазия не може да измисли трагизъмъ, по-силенъ отъ оная, който се разигра въ Батакъ. Та и тая трагедия, ако не фактически, то поне идейно, хвърля доста свѣтлина.

Най-много, обаче, съмъ се ползувалъ отъ г. *Димитъръ Страшимировъ* — най-добрия познавачъ и тънъкъ изследователъ на нашитъ възстания. Ползувалъ съмъ се както отъ съчинението му „Априлското възстание“, написано съ потрѣбната сериозностъ, така и отъ устнигъ обяснения, които той бѣ така любезенъ да ми даде, за което оставамъ твърде много задълженъ.

Събранитъ сведения отъ печатнитъ произведения по възстанието, изложени въ настоящата книга, сж провѣрени и допълнени чрезъ разпитъ лично отъ менъ на почти всички преживяли възстанието и живи до днесъ. Въ тая трудна работа оказа ми неоценима услуга Баташкиятъ общински съветъ, въ следния съставъ: кметъ — *Алекси Поповъ*, помощникъ кметъ — *Петъръ Ефт. Пунчевъ*, съветници: *Петъръ Джамбазовъ*, *Георги Т. Вранчевъ*, *Тодоръ Д. Хаджиевъ*, *Таско Чипевъ*, *Сотиръ Капинчевъ*, *Димитъръ Ат. Пауновъ*, *Никола Юруковъ*, *Атанасъ Неневъ*, *Иванъ Зюмбюлевъ*, *Иванъ Горановъ*; подтикнати отъ любовъ къмъ своето заслужило село, тѣ не пожалиха нито трудъ, нито даже сръдства, за да ме улеснятъ и насърдчатъ въ работата ми, за което имъ дължа голѣма признателностъ.

Така сжщо дължа голѣма признателностъ на Настоятелството на Баташкото читалище „Паметникъ 4-и май“, въ следния съставъ: председателъ — *Алекси Поповъ*, подпредседателъ — *Ангелъ П. Кавлаковъ*, библиотекаръ —

Георги П. Ганевъ, секретаръ — *Стефанъ Хрисчевъ*, касиеръ — *Петъръ Т. Кавлаковъ*, и членове: *Петъръ Ефт. Пунчевъ*, *Атанасъ П. Ганевъ*, *Димитъръ Батоевъ* и *Никола Ил. Юруковъ*, задето по сжщитъ побуждения се заеха да издадатъ книгата за смѣтка на читалището; иначе трудътъ ми едва ли щѣше да види бѣлъ свѣтъ.

София, 1928 год.

Подготовка на възстанието.

Батакъ въ революционното движение до 1876 год.

Въ мрачното робство, когато България се бѣше озовала въ срѣдата на Европейска Турция, едничкиятъ въоръженъ протестъ противъ тиранията бѣше хайдутството. Последната инстанция за отказана справедливостъ бѣше отмъщението — пушката и гората. Хайдутски чети винаги сж кръстосвали Турската империя. Тѣ сж се умножавали съ засилването на безправието и анархията и сж държали въ респектъ тиранитѣ въ тѣхнитѣ отношения съ безправната рая. Най-последно, тѣзи чети бѣха едничката надежда, отъ която можеше да се роди свободата. И наистина, хайдутскитѣ чети послужиха като въоръжени ядки при освобождението на Черна Гора, Сърбия и Гърция.

Когато България се озова на границата на голѣмата Турска империя, и ней дойде редъ да се освободи. Тогава се начена организирането на четнишката борба и превръщане на хайдутитѣ отъ прости отмъстителни въ ратници за свободата. Страстенъ привърженикъ на тая идея и ревностенъ организаторъ на това движение е *Раковски*. Той самъ е хайдутствувалъ и написалъ законъ за народнитѣ чети.

Батачани, следъ потурчването на [Чепино въ 1657 год., изпаднаха въ положение на безправна рая, при това заобиколени съ фанатизирани мохамедани, които, на законно основание, смѣтаха себе си за господари. Но батачани бѣха потомци на елита отъ родопското население. Въ Батакъ бѣше се събрало всичко онова, което бѣше непоколебимо въ своята народностъ, всичко онова, което не се съблазни отъ благата, които даваше Ислямътъ, нито се уплаши отъ турския ятаганъ. Най-последно, въ Батакъ се събра всичко онова, което, като не можеше да търпи надмощието на своитѣ капитули-

рали предъ Исляма братя, презрѣ дори имотитѣ си и родното си мѣсто. Тая упоритостъ на основателитѣ на Батакъ, които при това бѣха войници дотогава, не можеше да не внуши респектъ въ тѣхнитѣ по-слаби съседи — въроотстъпници. Батачани, макаръ и рая, винаги сж чувствували своето нравствено превъзходство и винаги сж били хора на оржжието, съ високъ воинственъ духъ, завещанъ отъ тѣхнитѣ бащи и дѣди, основатели на селото.

Благодарение на това, въ епохата на хайдутството Батакъ — християнски островъ всрѣдъ мохамеданско море — е водилъ успѣшна борба противъ своитѣ съседи, на които е билъ трѣнъ въ очитѣ и съблазънъ, поради своето благосъстояние. Въ тая въоръжена борба вѣнъ отъ закона батачани сж се ръководили изключително отъ правилото: „Око за око, зжбъ за зжбъ“. Въ това отношение Батакъ е представлялъ хайдутско гнѣздо, както основателно го наричаха турцитѣ. Не липсваха и хайдутски чети съ кржгъ на действие вѣнъ отъ баташкитѣ предѣли. Последенъ представителъ на тѣзи чети бѣше *дядо Тодоръ Банчевъ*, който, както ще видимъ, се обърна отъ хайдукъ на ревностенъ революционеръ.

Обаче времето на хайдутитѣ мина. Турция, колкото мудро се реформираше въ гражданско отношение, толкова бърже преустройваше своитѣ въоръжени сили. Тя въоръжи истрои войската си по примѣра на напредналитѣ европейски държави. Въ сжщото време, научена отъ горчивия опитъ съ сѣрбитѣ и гърцитѣ, тя държеше християнското население далечъ отъ оржжието, и взе най-строги мѣрки противъ хайдутскитѣ чети, които вече вземаха политически характеръ. Отъ една страна, силата на Турция порастна, особено следъ успѣшната за нея Кримска война, отъ друга, четнишкото движение се затрудни. Съ поражението на *Хаджи Димитъръ* въ 1868 г. се сломи най-голѣмиятъ опитъ на четнишката борба. Всички, които мечтаеха за освобождението на България, се убедиха, че само съ чети не може да се постигне великата целъ. Тогава се оформи идеята да се подготви народътъ масово за една революция, която да избухне въ единъ благоприятенъ моментъ. Тая идея намѣри своето олицетворение въ безстрашния и гениаленъ организаторъ *Василь Левски*. Въ кратко време голѣма частъ отъ Северна и Южна България се покри съ комитети. Обаче, поради откриване заговора, дей-

ността на Левски бѣ кратка, отъ 1869 до 1872 год.; тя не засегна дѣсниа брѣгъ на Марица. При все това отзвукъ отъ нея достигна до Батакъ. Презъ зимата 1872 г., когато преследванията бѣха въ най-голѣмия разгаръ, въ Батакъ пристигна единъ човѣкъ, загадъченъ, съ изгледъ на възкрѣсналъ мрътвецъ; на гърба си ималъ две дълбоки рани. Той скривалъ миналото си, говорилъ загадъчно и алегорично. Наричалъ се дѣдо Цвѣтко или дѣдо Чилиякъ; за себе си казвалъ само, че той станалъ причина да не се приеме унията въ Видинско, като сполучилъ да настрои противъ нея тамошния паша, който пѣкъ повлиялъ да не се разпространи и по другитѣ части на България. Той се спрѣлъ на квартира и се лѣкувалъ у Петъръ Горановъ. Въ черквата, навѣрно по Коледа, той проповѣдвалъ на темата „Христосъ ражда етъ ся славите“. Основателно или не, баташкитѣ младежи придавали и политически смисълъ на проповѣдитѣ му. Следъ като се изцѣрилъ, той заминалъ за Неврокопъ. Стоенето му въ Батакъ и заминаването му останали тайна за турската полиция. Отъ Неврокопъ той писалъ писмо на Петъръ Горановъ, благодарилъ му за добрия приемъ и му съобщилъ, че билъ другаръ на Раковски, и че ранитѣ му били нанесени по народни работи.

Въ сѣщото време Петъръ Горановъ получи чрезъ братя Консулови въ Татаръ Пазарджикъ „Уставъ на Българския централенъ революционенъ комитетъ“ Уставътъ, макаръ и да бѣ посочено на корицитѣ, че е печатанъ въ Женева презъ 1870 г., въ сѣщностъ бѣше дѣло на Централния революционенъ комитетъ въ Букурещъ, на който председателъ бѣше *Любенъ Каравеловъ*, а душата — *Василъ Левски*. Той бѣ печатанъ въ Букурещъ презъ 1872 г., и бѣше разпространенъ въ България отъ самия Левски.

Тоя фактъ показва, че въ Батакъ е предстояло да се състави революционенъ комитетъ, и само разкритието на организацията и залавянето на Левски е попрѣчило на това. И наистина, разкритията по революционната организация на Левски направиха турската полиция крайно подозрителна. Започнаха се издирвания и преследвания и по най-затѣнитѣ кѣтове. Батакъ не избѣгна общата участъ. На око билъ туренъ най-събудениятъ отъ Баташкитѣ младежи — Петъръ Горановъ. Отъ Т. Пазарджикъ изпратили полицейския коми-

саръ Читайкъ Ахмедъ съ голѣмъ брой заплата да направи обискъ въ кѣщата на Горановъ, съ цель да заловятъ книжа, възъ основа на които властта би открила революционния комитетъ, ако има такъвъ, и би турила рѣка на съзаклятничитѣ. Обаче батачани, като знаели, че косъмътъ на Горанова не е чистъ, възползували се отъ това, че Петъръ Горановъ принадлежи на Кавлаковия родъ, та, вмѣсто неговата кѣща, посочили кѣщата на Горьо Кавлаковъ, дето, освенъ стари тефтери, не намѣрили нищо друго.

Следъ това интеллигентнитѣ младежи започнаха тайно да се събиратъ, да тълкуватъ новинитѣ и да обмислятъ планове относително очакваното възстание. Изобщо, Батакъ бѣше гстовъ да влѣзе въ революционната организация. Обаче въ това време настана анархия въ революционното дѣло. Много отъ апостолитѣ и дейцитѣ по възстанието бѣха изловени, осждени и екзекутирани или изпратени на заточение. Други потърсиха спасение отвѣдъ границата. Униние обвзе всички; даже *Любенъ Каравеловъ* — най-върлиятъ борецъ и поетъ на революцията — се отчая и оттегли отъ борбата. Наистина, неговото мѣсто зае още по-пламенниятъ поетъ *Христо Ботйовъ*, подъ чието рѣководство се състави новъ Централенъ комитетъ въ Букурещъ, но, благодарение общия упадѣкъ и мѣркитѣ, които взе Турското правителство, организацията въ България не можа да се възстанови. Само тукъ-тамъ блѣщукаше по нѣкой комитетъ.

Така изминаха 1873 и 1874 години.

Но дойде 1875 г.; презъ юлий избухна възстанието въ Херцеговина, и революционната треска отново разлюлъ Българския народъ. Трѣбва да се има предвидъ, че Турското правителство съ преследванията и строгитѣ мѣрки бѣ успѣло да парализира организацията, обаче не можа да спре агитацията. Напротивъ, затворитѣ, изтезанията, заточенията и бесилкитѣ популяризираха идеята за възстание. Всѣки се питаше защо се затварятъ и осждатъ тия хора и научаваше, че въ България и вънъ отъ нея сѣществува една голѣма тайна организация отъ заклетни хора, съ своя поща и полиция, въ връзки, както твърдятъ турцитѣ, съ християнскитѣ държави, и че тая организация въоръжава българитѣ и готви всеобщо възстание при първия благоприятенъ моментъ. По тоя начинъ онова, което чрезъ тайна агитация мѣчно можеше

да проникне навсѣкжде, благодарение на турската полиция и на турското правосѣдие се разпространи между всички българи и турци. Разбира се, масата не знаеше и не вѣрваше, че организацията е парализирана и унищожена; за нея Временното правителство, което е „на всѣкжде и никжде“, съществуваше. Появи се недовѣрие между турци и българи; даже и тамъ, дето отношенията между двата народа бѣха сносни, появи се подозрение и вражда. Борбата, която порано бѣше между Революционната организация и Турското правителство, неусѣтно стана борба между двата народа. Мохамеданитѣ виждаха, че областитѣ, въ които по-голъмата частъ отъ населението е християнско, съ помощта на християнскитѣ държави се изплъзватъ отъ турското владичество, и че правовѣрнитѣ трѣбваше или да напуснатъ земитѣ си, или да се подчинятъ на гяурското иго. Едничкото сръдство да запазятъ положението си бѣше изтрѣбването на християнитѣ. Между турцитѣ открито се говорѣше за клане, особено следъ Херцеговинското въстание. Предъ една такава възможностъ и българитѣ вземаха мѣрки; даже най-миролюбивитѣ бѣха склонни къмъ създаване една организация, която би противодействувала на едно клане.

Такова бѣше положението въ България, когато Херцеговинското въстание отново повдигна Източния въпросъ. Европа въ това време бѣше обвзета отъ либерализъмъ, предъ който султанскитѣ абсолютизъмъ действително бѣше анахронизъмъ. Европейскитѣ държави погледнаха благосклонно на възстаналитѣ херцеговинци. Австроунгарскитѣ министъръ на външнитѣ работи, графъ Андраши, отъ страна на Австро-Унгария, Германия и Русия, подаде до Високата порта нота, съ която се искаха наложително известни реформи за възстаналитѣ области. Отъ друга страна, Сърбия и Черна Гора, които тайно поддържаха въстанието, се готвѣха трескаво за война, а задъ тѣхъ стоеше Русия, която, победена въ Кримската война, макаръ и да не бѣше готова и да не желаше въ това време война, копнѣеше за една победа надъ Турция, победа, която би възвърнала въ очитѣ на славянитѣ и на православнитѣ престижа, загубенъ при Севастополъ.

Макаръ официална Русия да се въздържаше, руското общество открито поддържаше морално и материално своитѣ едноплеменници и едновѣрци въ Херцеговина. Славянофил-

ското течение се засилваше и упражняваше все по-голъмо и по-голъмо влияние въ рускитѣ правителствени крѣгове.

При това вътрешно и международно положение, когато Източниятъ въпросъ бѣ повдигнатъ отново, едно въстание въ България, безъ да се гледа какъвъ ще бѣде краятъ му, би дало добри резултати. Това бѣше очевидно за всички. Въ Букурещъ Ботйовиятъ комитетъ се събра на 12-й августъ на извънредно събрание и реши да използва сгодния моментъ, като провъзгласи въстание, колкото се може по-скоро, така че и Българскитѣ въпросъ да се постави на разрешение, заедно съ Херцеговинскитѣ. За тая целъ заминаха апостоли за България, а Ботйовъ се зае да събере сръдства между емиграцията въ Ромѣния и Русия, да въоръжи чети и, подъ началството на старитѣ войводи, да ги изпрати въ България. Обаче главоломната бързина, съ която се искаше да се извърши това, стана причина да пропадне проектираното въстание. Нито Ботйовъ събра чети, нито старитѣ войводи минаха Дунавъ, нито България възстана. Само Стефанъ Стамболовъ успѣ да повдигне въстание въ Старозагорски окръгъ, но и то бѣше така слабо и така зле организирано, че турцитѣ го потушиха още при самото избухване. Пропадне ли едно дѣло, пропадатъ и инициаторитѣ му; съ неуспѣха да се вдигне въстание, и Ботйовиятъ комитетъ пропадна въ очитѣ на всички и въ своитѣ собствени.

Между това, въстанието въ Херцеговина не само че не бѣше потушено, но се разпрострѣ и въ Босна. Намѣсата на великитѣ сили въ вътрешнитѣ работи на Турция ставаше все по-сигурна, и войната между Турция и славянскитѣ балкански държави — неизбежна.

Да се пропусне такъвъ удобенъ моментъ за въстание би било престѣпно предъ бждещето на българскитѣ народъ. Трѣбваше да се направи всичко възможно, за да се подготви ново въстание. Група млади апостоли и пламенни патриоти се заеха съ това дѣло.

Така достигнахме до Априлското въстание, на което най-голъмата изкупителна жертва бѣше Батакъ. Върху него ще се спремъ по-обстойно.

Гюргевският комитетъ.

Съ оттеглянето на Ботйова, Централният революционен комитетъ въ Букурещъ изгуби всѣко значение. У двама забѣгнали отъ България апостоли — *Стоянъ Заимовъ* и *Никола Обретенъ* — се появи идеята да започнатъ да работятъ заедно съ другитѣ апостоли отъ България, независимо отъ Букурещъ. Съ тая цель тѣ заминаха отъ Букурещъ за Гюргево. Отъ тукъ Заимовъ бѣше извиканъ въ Вратца, дето основаниятъ отъ Левски комитетъ не бѣше изгасналъ. Тукъ младиятъ апостолъ намѣри горещъ приемъ и, окураженъ и снабденъ съ сръдства, въ края на ноемврий сжщата 1875 г. се върна въ Гюргево, дето намѣри събрани при Обретенъ всички водители отъ вжтрешността, а именно: *Иларионъ Драгостиновъ*, *Панайотъ Воловъ*, *Иванъ Х. Димитровъ*, *Христо Караминковъ*, *Г. Апостоловъ*, *Гаврилъ Хлътовъ (Бенковски)* и *Иваница Данчовъ*. Липсваше само *Ст. Стамболовъ*, който бѣше останалъ въ Букурещъ и, като почитателъ на Ботйова, не искаше да скжса съ Букурещкия комитетъ. Заимовъ и Обретенъ се принудиха да отидатъ въ Букурещъ, убедиха го и го доведоха въ Гюргево. Събранитѣ дейци се нарекоха „Ново временно българско правителство“; обикновено ги наричатъ Гюргевски комитетъ. Тѣй като нѣмаше време да се устрои една правилна и строга организация, нито пъкъ събранитѣ бѣха хора на иерархията, то се постъпиха просто: макаръ *Стамболовъ* да председателствуваше, всички апостоли се смѣтаха равни помежду си. Събранитѣ раздѣлиха оная частъ отъ България, която смѣтаха да се повдигне, на петъ революционни окръжи. За всѣки окръгъ се опредѣли по единъ ръководител-апостолъ. Ръководителитѣ бѣха независими единъ отъ другъ; по общитѣ въпроси трѣбваше да се споразумяватъ помежду си. Решиха, безъ друго, да се повдигне въстание презъ май идната 1876 г. За тая цель трѣбваше да се основатъ въ всички градове и села частни комитети. Уставътъ отъ времето на Левски тамъ, дето го имаше, остана въ сила. По другитѣ мѣста нѣмаше защо да се губи време въ уставни и организационни въпроси; трѣбваше веднага да се пристъпи къмъ работа, съ други думи, да се устрои междукomiteтска поща, да се устрои тайна полиция и да се преследватъ предателитѣ, да

се събиратъ сведения за числото на способнитѣ за оружие, за количеството на оружието; конетѣ, колата, хранитѣ; да се набави оружие, да се обучи населението и пр.

Въ това събрание скроиха и общия планъ на въстанието. Тѣй като решенията сж вземани устно, то нѣма никакви писмени сведения за тоя планъ. Разказитѣ за него отъ ония, които преживѣха въстанието, сж смжтни. Смжтенъ е билъ и самиятъ планъ; той показва, че, колкото апостолитѣ сж били пламенни патриоти и добри агитатори, толкова сж били неопитни и късогледи въ военното дѣло. Споредъ тия разкази, трѣбвало: да се увлѣче населението въ борбата, по възможностъ, вѣнъ отъ своитѣ жилища и, за да бжде заставено по необходимостъ и отъ отчаяние да се задържи по дълго въ горитѣ, жилищата да се изгорятъ; да се пресѣкатъ телеграфнитѣ линии навсѣкжде; желѣзницитѣ и ония мостове, които служатъ на неприятеля, да се разрушатъ; търновци ще завзематъ града, ще турятъ ржка на складоветѣ и съ отнетото оружие ще въоржжатъ населението; вратчанци ще направятъ сжщото съ Вратца и Видинъ; сливенци и пловдивци, на които гърбътъ се смѣташе осигуренъ, ще заематъ пжтищата за Цариградъ и ще се опълчатъ противъ турцитѣ отъ Азия. Турското население ще се обезоржжи; градове и села, които се противятъ, ще бждатъ унищожени, безразлично дали сж турски или български; мостътъ на Арда ще се разруши; Одринъ ще се изгори; Пловдивъ и Пазарджикъ ще се обезоржжатъ и сжщо така изгорятъ.

Двегодишната война, която Турция води следъ въстанието противъ Русия, Сърбия, Черна Гора и Ромъния, показва доколко тоя планъ на Гюргевския комитетъ е химериченъ. Впрочемъ, като имаме предвидъ цельта, която се гонѣше, тоя планъ повече служеше като идеалъ, който увличаше къмъ работа, отколкото като проектъ за изпълнение.

Революционната агитация.

Презъ януарий и февруарий апостолитѣ заминаха за окръжитѣ, както следва: за I Търновски — *Ст. Стамболовъ*, за II Сливенски — *Иларионъ Драгостиновъ*, заедно съ *Стоилъ войвода*, за III Вратчански — *Ст. Заимовъ*, за IV Пловдивски —

П. Воловъ, заедно съ Георги Бенковски, и за V Софийски — Н. Обретеновъ, заедно съ Н. Славковъ.

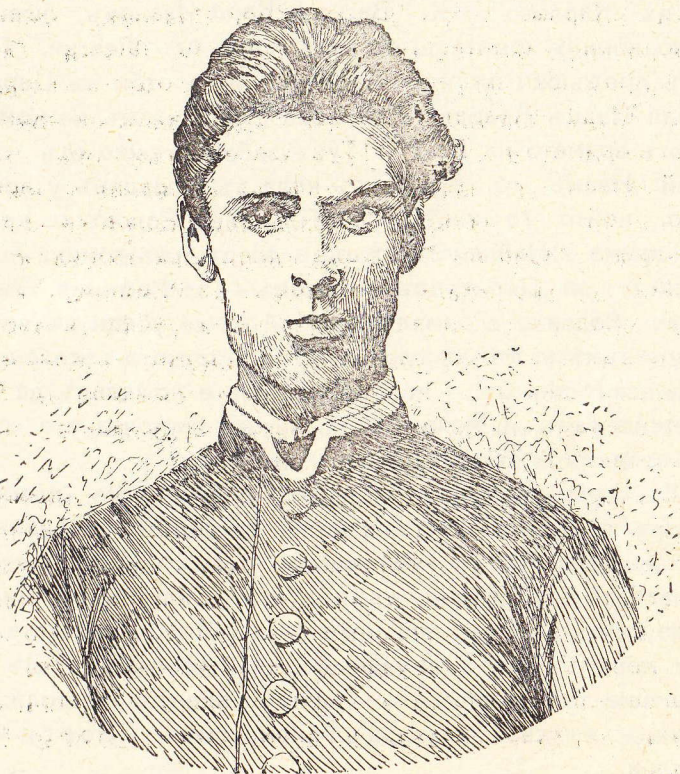
Отъ последнитѣ двама прѣвъ трѣгна Славковъ. На минаване презъ орханійско — мѣсто, което най-много бѣше пострадало следъ залавянето на Левски, той бѣше предаденъ на турцитѣ, та Обретеновъ, който бѣше непознатъ въ тия мѣста, бѣше принуденъ да се върне. V Софийски окръгъ не можа да се устрои.

Сливенци не можаха да се проникнатъ отъ идеитѣ на Гюргевския комитетъ; тѣ си останаха при старата Хаджидимитровска тактика, т. е. да се води четнишка борба въ Балкана. Поради това населението не се приготви и не възстана. Въ Вратчанско агитацията и подготовката не бѣха водени умѣло, особено по селата, дето населението е по-консервативно, отколкото въ другитѣ революционни окръжи. Само градътъ Вратца бѣше обвзетъ отъ истински революционенъ духъ. Очакването четата на Ботйовъ да мине, отъ една страна, преждевременното избухване и потушаване възстанието въ Южна България, отъ друга страна, станаха причина и тукъ да не избухне възстание. Въ Търново агитацията бѣше водена по-добре, но при все това тя не проникна дълбоко въ масата, а, най-важното, подготовката на възстанието бѣше много слаба и закъснѣла. Възстанието завари Търновци безъ планъ и се изрази въ четнишка борба. Само Севлиевскитѣ села Кървеникъ, Батошево и Ново село възстанаха споредъ директивитѣ на Гюргевския комитетъ.

Отъ всички революционни окръжи сѣщинско възстание се организира само въ IV революционенъ окръгъ. Апостолъ за тоя окръгъ, както се каза, бѣше опредѣленъ Панайотъ Воловъ, а за помощникъ му бѣше даденъ Гавраилъ Хлътовъ.

Панайотъ Волов е роденъ въ Шуменъ около 1851-53 год. Съ издрѣжката на богатия си вуйчо, Маринчо Бенли, се училъ въ Бѣлградъ и свършилъ гимназия въ Николаевъ (Русия) въ 1873 г. Върналъ се въ България и постъпилъ учителъ въ родния си градъ. Пропитъ съ голѣмъ патриотизъмъ, той още като ученикъ водилъ преписка съ апостолитѣ Грековъ и Узуновъ, съ които се запозналъ въ гимназията, и които вече развивали революционна дейность въ България. Въ Шуменъ Воловъ билъ избранъ председателъ на тамош-

ния революционенъ комитетъ. Една дребна случка прекъснала дейността на Волова въ родния му градъ. Между момиче — българче и единъ френецъ, инженеръ по постройката на желѣзнопътната линия, се завързала любовъ, която трѣбвало да се завърши съ женитба. Всички младежи-българи въ Шуменъ се почувствуваха пренебрегнати и ужилени въ най-чувствително мѣсто. Дали и Воловъ се е смѣталъ между

Панайотъ Воловъ.

обиденитѣ, не е известно, обаче сигурно е, че тая случка спечелила за революционното дѣло чорбаджийскитѣ синове, които дотогава не се поддавали на революционната пропаганда. Воловъ се поставилъ на чело на борбата и устроилъ въоръжено нападение на сватбата, но турската полиция се намѣсила, и той се озовалъ въ Русенския затворъ. Пуснатъ оттамъ, но подъ полицейски надзоръ и безъ право да се върне въ Шуменъ, той избѣгва въ Ромъния. Оттамъ презъ

лѣтото 1875 год. Ботйовиятъ централенъ революционенъ комитетъ го изпрати апостолъ въ Ловчанския окръгъ, дето Воловъ си избира за седалище Троянския манастиръ. Следъ неуспѣха на Старозагорското въстание, когато се вдигна гонение противъ всичко подозрително, и особено срещу външни лица, Воловъ трѣбваше да бѣга. Въ тоя случай той постъпи твърде умно. Въмѣсто да бѣга по най-късия пѣть къмъ Дунавъ, тоя удари на югъ, презъ Балкана, и се спрѣ въ Карлово у Х. Василь Кара Ивановъ, членъ на Революционния комитетъ, основанъ още отъ Левски. По-нататкъ продължи пѣтя за Пловдивъ и се отби въ Царацево при бай Иванъ Арабаджията, така сжщо членъ на комитета още отъ времето на Левски. Тукъ заболѣ тежко отъ гърло, и бай Иванъ го закара съ кола въ Пловдивъ у докторъ Рашко, който го изцѣри. Въ Пловдивъ Воловъ се кри нѣколко време у Найдень Геровъ, а следъ това замина по желѣзницата за Цариградъ и оттамъ — за Ромъния. Въ това бѣгство Воловъ е ималъ случай да се убеди въ високия патриотизъмъ у всички слоеве на българското население въ Пловдивския окръгъ и навѣрно затова е пожелалъ да бѣде изпратенъ тамъ, и, може би, по негово настояване е създаденъ новиятъ IV революционенъ окръгъ.

Въ своята дейность Воловъ се рисува като пламененъ патриотъ съ голѣма настойчивость, съ голѣми познания за ония времена и съ убедително слово. Обаче, прекаралъ юношескитѣ си години вънъ отъ България и, бидейки твърде младъ още, той не е познавалъ българската маса, за да може бърже да я увлича и да ѝ се налага. Въ това отношение той, макаръ да е между първитѣ апостоли, е отстъпвалъ на своя другаръ и помощникъ Георги Бенковски.

Гаврилъ Хлѣтовъ или *Георги Бенковски* е роденъ около 1841-44 год. въ Копривщица. Следвалъ началното училище въ родното си село и, както всички младежи, постъпилъ чиракъ-терзия. Той билъ строенъ, хубавецъ, духовитъ, буенъ, самонадѣянъ, гордъ; обличалъ се хубаво и обичалъ разкоша. Къмъ осемнадесетата си годишна възраст напусналъ абаджийството и заминалъ на печалба въ Анадоля. Въ града Денизли отворилъ дюкянъ на най-видното мѣсто, водилъ разпуснатъ животъ и дружилъ ту съ

богаташкитѣ и бейски момчета, ту съ остатъка отъ една разбойническа чета, съставена отъ българи и турци. Така прекаралъ до първото, а споредъ нѣкои, до второто си връщане въ Копривщица. Когато трѣгвалъ отново за Анадоля, станала случка, която го принудила да скжса завинаги съ родното си село. Той наелъ цигани-чалгаджии да му свирятъ на изпроводякъ, яхналъ хубавъ конь и така трѣгналъ презъ селото. Това обидило богатитѣ копривщенци, които считали подобно тържество за свое лично право, та чрезъ турската полиция не само разстроили музикалното шествие, но дори задържали Гавраила нѣколко часа въ затвора. Засраменъ по тоя начинъ, той трѣгналъ още сжщата вечеръ, решенъ да си отмъсти на турцитѣ и да не се връща въ селото, додето не бѣде силенъ.

Въ Анадоля той напусналъ абаджилъка и започналъ търговия съ афионъ. Пари печелилъ, но, въ противоположность на своитѣ стиснати съграждани, той билъ съ широка ръка. Обличалъ се съ най-скжпи дрехи, а тогавашнитѣ източни чепкени и шалвари съ тънки и многобройни гайтанени и други украшения бѣха извънредно много скжпи; яздѣлъ скжпъ, благороденъ жребець, пригоденъ съ най-блѣскавъ такъмъ; най-после, увличалъ се по красиви жени. Кабаданлъкътъ му отишелъ дотамъ, че скривалъ българското си и въобще европейското си произхождение. При тѣзи условия, търговията не му провървѣла, и той се озовалъ гавазинъ на персийския консулъ въ Смирна. Следъ това, като чистокръвенъ персъ, се скита по Мала Азия въ Бей Пазаръ, Ушакъ, Айдинъ и, най-после, въ Цариградъ, безъ да се знае какво е правилъ въ това време. Той търси призванието си, но не може да го намѣри.

Най-после налучква предопредѣления му пѣть. Отъ Цариградъ заминава за Ломъ, одето, снабденъ отъ зетя си съ малко пари, се прехвърля отататкъ Дунавъ.

Въ Ромъния гордиятъ Гавраилъ билъ принуденъ да продава хлѣбъ съ табла на главата, докато се запозналъ съ Заимова и станалъ комитетски човѣкъ. Въ това време Ботйовиятъ централенъ революционенъ комитетъ тъкмѣше така нареченото Старозагорско въстание. Въ плана на въстанието влизаше и подпалването на Цариградъ. Тая работа бѣше

възложена на Заимова, който, снабденъ съ сръдства, заминалъ за Цариградъ съ нѣколко души. Между тѣхъ билъ и Гавраилъ, който станалъ дѣсната ржка на Заимова. Въ Цариградъ, покрай подпалването на града, Заимовъ намислилъ да убие султана, ако се удаде случай. Съ тая работа се наелъ нашиятъ герой. Той наелъ въ хотелъ „Италия“ стая № 3, прозорецътъ на която билъ на главната ули-

Георги Бенковски.

ца, водеща отъ палата Долна Бахче за стария Стамбулъ, и постоянно се навърталъ въ стаята, чакайки султана да мине. Но нито султанътъ миналъ, нито сръдствата за подпалване Цариградъ дошли, та подпалвачитѣ си заминали. При това заминаване си извадили тескерета съ измислени имена, и Гавраилъ Хлътовъ станалъ Антонъ Бенковски — името на единъ полски инженеръ, съ паспорта на когото по-рано. За-

имовъ избѣгалъ отъ Царбекиръ. По-късно самъ Гавраилъ промѣнилъ името Антонъ съ името Георги. И по-нататъкъ героятъ на Априлското въстание остава известенъ изключително подъ името Георги Бенковски.

Георги Бенковски рѣзко се различава отъ всички апостоли. Другитѣ сж учени младежи, голѣми патриоти, пламенни агитатори, но неопитни въ живота. За тѣхъ въстанието е рисковано сръдство за освобождение, отъ което тѣ все иматъ, макаръ и малка надежда да се възползуватъ. Бенковски, напротивъ, е зрѣлъ, 35 годишенъ мъжъ, съ голѣма житейска опитностъ, добита съ катастрофи по всички посоки. Крайно честолобивъ, но неукъ, той нѣмаше какво да очаква отъ освобождението, което щѣше да се роди отъ въстанието. Затова за него въстанието не бѣше сръдство, а целъ. Въ въстанието той намираше завършека на своята мисия на тоя свѣтъ. Предъ тая мисия той се срами отъ своето минало. Когато единъ копривщенецъ го познава, той се отказва отъ себе си, отказва да е Гавраилъ Хлътовъ, защото знае че Гавраилъ Хлътовъ е недостоеенъ за тая мисия. Светостята на дѣлото го преражда. Естествено, проповѣдитѣ на такъвъ агитаторъ не можеха да не увличатъ масата, на която говорѣше съ нейния езикъ.

Отъ всички апостоли въ Гюргево първи заминаха за България апостолитѣ отъ IV революционенъ окръгъ — Воловъ, подъ името Ванковъ, и Хлътовъ, подъ името Бенковски. Избраха най-безопасния пжтъ презъ Орѣхово и Вратца. Въ началото на януарий двамата апостоли тръгнаха презъ Дунавъ, който изглеждаше замръзналъ. Когато стигнаха къмъ сръдата, оказа се, че имало още една незамръзнала струя, която не може да се прескочи. Повърнаха се, откъртиха една дъска и по нея преминаха опасното мѣсто. Вечерята преспаха въ Орѣхово. На следния день тръгнаха съ комитетски коне и на следния день стигнаха въ Вратца, дето престояха два дена. Отъ тамъ, снабдени пакъ съ комитетски коне, продължиха пжтя и на 15-и януарий стигнаха въ Клисурса, която влизаше вече въ тѣхното царство. Тукъ основаха първия комитетъ. Следъ това двамата апостоли поеха пжтя, презъ който миналата есенъ бѣше бѣгалъ Воловъ, и дето той имаше познати предани комитетски хора. На другия день стиг-

наха въ Карлово у Караиванови и съживиха стария комитетъ. Тукъ преспаха. На 17-и януарий апостолитъ преспаха у бай Иванъ Арабаджията въ Царацево, а на 18-и—въ Пловдивъ. Тукъ основаха комитетъ, предъ който, както навсѣкжде, развиха идеята, че напролѣтъ трѣбва непремѣнно да се организира възстание и дадоха наставления за това.

На другия день апостолитъ се върнаха въ Царацево. Отъ тукъ двамата апостоли се раздѣлиха. Воловъ взе Карловско и въобще източната частъ на окръга, Бенковски — западната. Съ една трѣскава дейностъ тѣ събуждатъ старитѣ комитети, дето ги е имало, и основаватъ нови, като имъ даватъ упътвания, какъ да се организиратъ, какъ да се въоръжаватъ и пр. Следъ тѣхъ, особено тамъ, дето е миналъ Бенковски, приготовленията взематъ наистина размѣри, като че ли се готвятъ за сѣщинска война. При тая агитационна обиколка, апостолитѣ решиха, вмѣсто Пловдивъ съ неговото разноплеменно население и силенъ турски гарнизонъ, седалището на окръга да бжде Панагюрище, дето населението е чисто българско, при това патриотично, и дето интеллигенцията, безъ изключение, бѣше преданна на революционното дѣло. Тукъ, въ Панагюрище, на сирни заговезни — 15-и февруарий — двамата апостоли отново се събиратъ, доволни отъ своитѣ блѣскави успѣхи.

Образуване революционни комитети въ Батакъ и околността му.

До това време дейността на апостолитѣ се ограничи само по лѣвия брѣгъ на Марица; предстоеше да се организира окръгътъ и по дѣсния брѣгъ. Въ тая посока трѣгнаха апостолитѣ и на 17-и февруарий стигнаха въ Т. Пазарджикъ, дето по-рано Бенковски бѣше основалъ комитетъ. Тукъ се разгледа въпросътъ, какъ да се спечелятъ за дѣлото селата изъ околността, и решиха близкитѣ по-малки села да се оставятъ на Т. Пазарджикския комитетъ, а по-важнитѣ центрове да се посетятъ отъ апостолитѣ. 21-и февруарий бѣше празникъ Тодоровденъ. Двамата апостоли трѣгнаха заедно и привечеръ стигнаха въ Радилово. Бенковски остана въ това

село, устрои и тамъ комитетъ и на следния день замина за Пещера и Брацигово. Воловъ не се спрѣ въ Радилово, но продължи по прѣката пѣтека презъ планината и късно вечерта стигна въ Батакъ. Водачътъ му—Златанъ Лупановъ—го заведе въ къщата на Петъръ Горановъ, най-видния човѣкъ въ селото, известенъ на всички по своя патриотизъмъ.

Между това, Батакъ отдавна бѣше готовъ да възприеме съмето, което Воловъ, подъ името Ванковъ, идѣше да посѣе. Ето какъ описва състоянието на батачани синътъ на Петъръ Горановъ—Ангелъ Горановъ, който тогава е билъ младъ момъкъ ученикъ въ Пловдивската гимназия, и е преживѣлъ тия времена на възвишенъ захласъ:

„Още отъ 1874 год., или по право отъ самото начало на Херцеговинското възстание, предпазванията сами по себе си се изоставиха. Босненската борба съ вилитѣ, сѣрповетѣ и възстегаркитѣ послужи като електрическа искра, която стресна ободри, насърчи и настрои батачани да се заематъ съ нова, сила за приготовленията и да чакатъ момента за действие. Интересно е това влияние на херцеговинската неравна борба върху нашия народъ изобщо. Дали народътъ чувствуваше уарѣлитѣ си сили, дали тежестта на робството му бѣше достигнала, или самото възстание имаше вълшебно давление на народната му гордостъ, ние считаме излишно да разглеждаме, защото не влиза въ кръга на предметата ни, защото то съставя тема на отдѣленъ психологиченъ анализъ, а ще забележимъ само, че известието за това възстание се разнесе между по-голѣмата частъ батачани, нато сѣдбоносно предзнаменување. Увеселителнитѣ събрания зачестиха. Отъ скрититѣ високи мѣста тѣ се премѣстиха въ „Стойчевитѣ буче“, което се намира до самото село, после — въ Горановия домъ и, най-последно, — въ самитѣ дюкяни и кафенета. Около Горанова наченаха да дохождатъ да слушатъ новини отъ вестницитѣ охотници и отъ най-простата маса. Агитацията ставаше сама по себе си. Навсѣкжде се говорѣше за него. Освенъ газетнитѣ новини, на които малко вѣра се даваше, понеже излизаха въ турската столица, дето е забранено да се пише каквото и да било противъ държавата, носѣха се и други по слухъ, по казване, новини, за истинността на които никой не разпитваше, и споредъ които,

възстаницитѣ напредвали, Сърбия и Черна Гора ха днесъ, ха утре обявили вече война, български бунтовници преминали Дунавъ, въ Стара планина се приготвяли тайно голѣми запаси храни за бждещитѣ ратници и пр., и едва ли султантаъ не си забравилъ чалмата и мѣствитѣ въ бѣгството си за Мека. Често създателитѣ на такива новини сами си ги върваха, като ги чуваха отъ непознати люде, съ нѣкои измѣнения и духовити притурки. Това бѣше злобата на деня. Като че самитѣ инстинкти подсказваха приближаването на сждбоносния часъ, и затова бѣше излишна всѣка пропаганда.

Самитѣ бунгознички агенти или апостоли на свѣободата обикаляха Тракия по нѣколко пжти, бѣха обходили селата и градоветѣ, дето мислѣха да се повдигне възстанието, а къмъ Батакъ не минаваха, като го считаха за сигуренъ пунктъ. Може би никжде другаде да не е ставало такова открито приготвяне като тукъ. Селенитѣ се събираха на купове на купове по пазара, механичѣ и мегданитѣ и разсжддаваха за пушки, пищови, барутъ, ножове и пр. Около селото ставаха опитванията на новокупенитѣ оржжия. Трупитѣ, дѣскитѣ и колата се замѣниха съ барута и други бойни принадлежности. И ония, които се кланѣха и изповѣдваха благоразумието на Ангелъ Кавлака, не можаха да останатъ докрай хладнокрѣвни и се бѣха повлѣкли отъ общото течение. И това приготвяне не се криеше твърде отъ очитѣ на самитѣ турци, не се страхуваха дори да купуватъ оржжия чрезъ познати и влиятелни предъ властѣта турци. Отъ една страна, горделивото ежене, отъ друга — заканителнитѣ пустосвания непреставаха. Самъ кметътъ *Вранко Пауновъ* говорѣше на правителственитѣ агенти, че той не билъ роденъ за баташки чорбаджия, а за доспатски кадия¹⁾.

Такова бѣше състоянието на духоветѣ въ Батакъ, когато *Воловъ* пристигна съ препоржчително писмо отъ Т. Пазарджикъ.

У Горанова свикаха веднага по-виднитѣ лица, а именно: Ангелъ Кавлаковъ, Вранко Димитровъ Пауновъ, братята Стефанъ, Ангелъ и Петъръ Трендафилови, Тодоръ попъ Нейчевъ, Пет. Банчевъ, Ст. Стойчевъ и Горьо Кавлаковъ. Бащата

¹⁾ Бойчо — „Възстанието и клането въ Батакъ“, стр. 19.

на братята Трендафилови — Трендафилъ Тошевъ така сжщо бѣ вписанъ въ списъка, макаръ че не можа да присжтствува. Къмъ събранитѣ Воловъ се обърна съ речъ, съдържанието на която въ общи черти бѣше следното: Семето, което неговитѣ предшественици — апостоли посѣли, дало добри резултати. Народното съзнание узрѣло навсѣкжде. Турската тирания станала непоносима, и цѣла България била готова да възстане. Турция се е разкапала, а турцитѣ потънали въ развратъ. Тя е безсилна да усмири Херцеговинското възстание, отъ което трѣбва и българитѣ да взематъ примѣръ. Турция въ международно отношение се заплита, предстоятъ войни, и ще бжде престжпление предъ потомството, ако се пропусне момента. — Той имъ говори въ духа на взетото въ Гюргево решение, т. е., че ония градове и села, които, за да избѣгнатъ ужаситѣ, не взематъ участие въ възстанието, ще бждатъ предадени на огънь и мечъ отъ самитѣ възстаници и нѣма да бждатъ по-добре отъ възстаналитѣ. И най-после завърши съ това, че нему се паднала честѣта да покани и батачани да взематъ участие въ възстанието.

Батакъ, както видѣхме, бѣше възприелъ идеята за възстание и се готвѣше трескаво за него. При все това нѣкои отъ първенцитѣ, начело съ Горанова, гледаха на дѣлото съ всичката сериозностъ. Последичитѣ отъ едно възстание при бързано и неподготвено най-добре се предусѣщаха въ обиколения отъ диво и фанатично мохамеданско население Батакъ. Затова събранитѣ не възприеха слѣпешката предложението на Волова. Горановъ и нѣкои други заявиха съ възторгъ, че Батакъ отдавна се готви и нѣма да остане по-назадъ отъ другитѣ мѣста, обаче изтъкнаха мѣстнитѣ условия и пожелаха да се запознаятъ съ общия планъ на действие и съ приготвлението. Нѣкои пожелаха да узнаятъ мѣстата, които ще възстанатъ, други — за чуждитѣ държави, които ще помогнатъ. На всички тия въпроси Воловъ отговори съ общи фрази, като посочи гнилостѣта на Турската империя и важностѣта на момента. Заяви имъ, че той е натоваренъ само съ мисията на приготвлението и не може да имъ съобщи плана, и завърши: „Има люде, които се грижатъ за общитѣ действия, и които сж взели всичката отговорностъ за успѣха на народното дѣло; отъ васъ се изисква само да се приготвите и да чакате часа заедно съ инструкциитѣ“.

Следъ това на апостола предстоеше да даде указания относно начина, по който ще се приготвятъ, но преди това той поиска клетва за вѣрностъ и че ще пазятъ всичко въ тайна. Всички станаха прави, за да изговорятъ клетвата, а Воловъ изтегли камата на голо, за да се кълнатъ въ нея, както бѣше останало обичай още отъ времето на Левски. Въ тоя тържественъ моментъ Ангелъ Кавлаковъ, който повече виждаше онова, което ще стане презъ самото възстание, отколкото последицитъ му, направи възражение. Той открито се изказа, че не вѣрва въ успѣха на дѣлото, защото силитъ на Турското царство сж голѣми, и нашиятъ народъ не може нищо да направи противъ тѣхъ. При тия думи апостолътъ кипна и заедно съ гнѣвнитъ думи, които отпрати къмъ малодушния, изгърва камата, която се заби въ крака му. Алена кръвъ шурна отъ раната и облѣ всички постилки на приготвеното легло за апостола. Тая случка направи лошо впечатление на присѣжтстващитъ. Мълвата я разнесе бърже по селото и даде поводъ на суевѣрнитъ селени, особено на старитъ врачки, да я тълкуватъ като предвестникъ на зло, макаръ че първенцитъ пресилено я тълкуваха като признакъ на скорошна радостъ. Следъ възстанието всички виждаха въ нея зловещо предзнаменование. Както и да е, като се заглади впечатлението отъ раняването и отъ заявлението на Ангелъ Кавлаковъ, клетвата бѣше дадена.

Текстътъ на клетвата не ни е известенъ. Захари Стояновъ ни е оставилъ единъ текстъ, но г. Страшимировъ справедливо намира, че той по стилъ и композиция е рожба на самия Захари Стояновъ. Ангелъ Горановъ въ трагедията си пъкъ дава следния текстъ:

„Заклеваме се въ името на всемогщия Богъ, въ слънцето, което ни грѣе, въ земята, която ни храни, въ млѣкото, което сме бозали, и въ всичкитъ си мили и драги нѣща, че ще останемъ вѣрни изпълнители на идеята за освобождението на отечеството ни България, за която ще жертвуваме всичко, което притежаваме, и най-после — живота си“.

Не можемъ да се облѣгаме на историческата вѣрностъ въ една трагедия, но въ всѣки случай дадениятъ текстъ не ще се е различавалъ много отъ сжщинския.

Следъ като произнесоха клетвата, всички цѣлунаха кръста, камата и револвера, които бѣха сложени на масата, и

апостолътъ имъ даде наставления какъ да се подвеждатъ подъ клетва нови съзаклетници, какви бунтовни принадлежности да си набави всѣки, и какъ да се организиратъ бунтовницитъ. Упжти ги какъ да устроятъ тайна поща и тайна полиция, какъ да събиратъ пари и какви статистически сведения да събиратъ и представятъ.

На другия день заклетитъ имаха пакъ събрание подъ председателството на Воловъ, който допълни указанията отъ

Петъръ Горановъ.

относно организацията и подготовката на възстанието. Сжщата вечеръ апостолътъ замина за Пловдивъ и оттамъ — за Одринско.

Петъръ Горановъ е синъ на хаджи Горьо, богатъ и виденъ батачанинъ отъ голѣмия родъ Кавлакови. Роденъ е въ

1836 год., така че въ възстанието бѣше зрѣлъ, 40 годишенъ мжжъ. Училъ се е въ Брацигово, кждето е свършилъ втори класъ. Тѣй като проявявалъ голѣма склонность къмъ науката. баща му го изпратилъ въ Рилския манастиръ, кждето батачани отъ вѣкове се ползуваха съ голѣмо влияние, и откждето обещавали да го изпратятъ въ Цариградъ да се учи въ по-висши училища. Обаче манастирскиятъ животъ съвсемъ не го привличалъ и следъ една година, като видѣлъ, че мечтата му за Цариградъ нѣма да се сбждне, върналъ се въ Батакъ. Дълго време следъ това се луталъ и търсилъ призванието си. Станалъ фурнаджия, после ковачъ (налбантинъ), на което занаятие се спрѣлъ по-дълго време. Съ голѣмъ трудъ успѣлъ да убеди селенитѣ да съградятъ училище, въ което станалъ учителъ. Следъ две години се предалъ на търговия съ дървенъ материалъ и главно съ овни. Принуденъ билъ да пжтува по цѣла България, Тракия и Гърция и да посещава Цариградъ, Смирна и други центрове. Благодарение на неговия умъ и трудъ, търговията му отивала добре, и той забогатѣлъ. Накратко казано, той бѣше най-богатиятъ човѣкъ въ Батакъ и единъ отъ най-ученитѣ. Отличаваше се съ неизчерпаема енергия и голѣма предприемчивость. По характеръ бѣше смѣлъ и буенъ, въ гнѣва си — раздразителенъ, но справедливъ и съ милостиво сърдце. Веднажъ единъ милиязимъ (поручикъ) изялъ кжсъ печено агне и не искалъ да го плати. Продавачътъ-батачанинъ се оплакалъ на близкостоящия Горановъ, който се застъпилъ. Произлѣзла крамола, въ която милиязиминътъ обидилъ Горанова. Последниятъ, безъ да му мисли, грабналъ сатъра и гонилъ оскърбителя изъ цѣлата чаршия. Тая и други подобни случки го издигнаха въ очитѣ на батачани, които въ неговото лице виждаха защитникъ отъ турцитѣ.

Търговията го бѣ отракала твърде много: научилъ бѣше отлично говоримитѣ турски и гръцки езици, а пкъкъ склонността му къмъ култура го караха да следи литературата, както позволената, така и забранената. Следилъ бѣше Черковния въпросъ и взелъ живо участие въ борбитѣ за разрешението му. Въ сжщото време следѣше съ още по-голѣмъ интересъ и пропагандата за политическата независимость, къмъ която го влѣчеше и неговия характеръ. По тайни пжтища се снабдяваше съ прокламации и вестници, издавани въ Ромъния отъ

революционната емиграция. Благодарение на това, той бѣше станалъ главния източникъ на политическитѣ новини и тѣхенъ тълкователъ на батачани.

Изобщо, той бѣше най-влиятелното лице между селенитѣ, които въ тая епоха на възвишенъ патриотизъмъ се вълнуваха отъ сжщитѣ идеи и чувства. Ползуваше се съ влияние и въ околнитѣ села.

Поради буйния си характеръ и склонность къмъ революционна борба, той, въпрѣки влиянието си, отбѣгваше всѣки досѣгъ съ турската власть. Отбѣгваше и кметството, макаръ и мнението му да се уважаваше въ общината. Бѣше избранъ отъ кметоветѣ на Пещерска околия за народенъ представителъ въ тогавашния Окржженъ сждъ, но отказа. Въобще той билъ типиченъ батачанинъ — гордъ и противенъ на еветчилъка.

Той бѣше жененъ за дъщерята на богатия *Ангелъ Кавлаковъ*, човѣкъ съ голѣмо влияние, както между христианинѣ, така и между турцитѣ.

Кавлаковъ бѣше тогава на 70-годишна възраст, която, естествено, клони къмъ миролюбие. Обаче, въпрѣки това, той не бѣше противъ възстанието. Благодарение на своята житейска опитность, той виждаше сжщинския характеръ на възстанието. За него подготовката на възстанието, така както я изложи Волонъ, не е нищо друго, освенъ младежко увлѣчение, което ще доведе до катастрофа. Но съ развитието на революционната пропаганда, неговото влияние падаше, а това на зетъ му Горановъ порастна дотамъ, че завлѣче и него въ комитета. При все това неговия умъ бѣше заетъ постоянно съ грижата какъ да спаси селото отъ опасното положение, въ което ще го доведатъ революционеритѣ, безъ, обаче, да предателствува.

Той, а подъ негово влияние и Горъо Кавлаковъ, макаръ и да бѣха членове на комитета, гледаха скептически на дѣлото и не вземаха деятелно участие въ подготовката на възстанието.

Бащата на тримата братя Трендафилови се казваше *Трендафилъ Тошевъ Кереловъ*. Той е роденъ около 1806 год. Още малъкъ, останалъ сираче безъ баща и майка. Ходилъ слуга по турцитѣ. Слугувалъ дванадесетъ години въ с. Крушово (Неврокопско) у единъ помакъ, който искалъ да го по-

турчи и ожени за дъщеря си. Като спечелил нѣкоя пара, той се върналъ въ Батакъ вече момъкъ строенъ и красивъ. Макаръ простъ и беденъ, той стоялъ по-високо отъ всички

Трендафилъ Гошевъ Кереловъ.

ергени въ селото и се оженилъ за най-видната мома отъ богатия родъ Кавлакови — сестра на Ангелъ Кавлаковъ. Скоро Трендафилъ се замогна, отвори ханъ и започна търговия съ кебета, които събираше въ Неврокопско и про-

даваше въ Одринъ и Цариградъ. Макаръ и неграмотенъ, той бѣше естествено интелигентенъ. Още младъ, той бѣше избранъ кметъ и е кметувалъ много години.

Стефанъ и Ангелъ Трендафилови.

Родиха му се трима синове: Стефанъ, Ангелъ и Петъръ, които бѣха останали при баща си и следъ като по-растнаха и се ожениха.

Стефанъ е роденъ около 1836 год. Презъ възстанието бѣше около 40 години. Той въ задругата на баща си се занимаваше съ обработване дървенъ материалъ, съ земледѣлие, а най-много съ ловъ и оржие — бѣше страстенъ ловецъ и познаваше всички пжтеки. Тѣй като ловджийската му страсть, отъ една страна, предизвикваше ненависть у турцитѣ, отъ друга — го отклоняваше отъ домашната работа, то баща му понѣкога го заплашваше съ изпжждане отъ кжщи. На видъ той бѣше високъ, строенъ и красивъ мжжъ, пѣргавъ и неуморимъ. По характеръ той бѣше човѣкъ на реда. съ началнически темпераментъ; смѣлъ, строгъ, както къмъ себе си, така и къмъ другитѣ; бѣше отличенъ стрелецъ и най-опитниятъ човѣкъ въ боравене съ оржие.

Ангелъ бѣше нѣколко години по-младъ. Той приличаше на брата си — бѣше буенъ и не отстѣпваше дори предъ турцитѣ. Даже е назначаванъ отъ турскитѣ власти за таксилдаринъ. Обаче нѣмаше военната опитност на брата си. Въ семейната задруга той се занимаваше съ кираджилъкъ и търговия, въобщо съ работи, свързани съ конетѣ, къмъ които имаше особена страсть.

Третиятъ братъ *Петъръ* бѣше по-кротъкъ. Баща му още отъ малъкъ го бѣ предназначилъ за духовно звание и го изпрати въ Рилския манастиръ. Обаче духовното поприще не го привличаше и той напусна манастира; тогава баща му се зае да го приготви за свой замѣстникъ, както въ стопанскитѣ работи, така и въ кметството.

Бащата и тримата синове, както видѣхме, влѣзоха въ състава на комитета. Бащата, вече 70 годишенъ старецъ, не можа да вземе деятелно участие въ приготвлението на възстанието, но съчувствуваше на дѣлото, помагаше на синоветѣ си и ги въздържаше отъ увлѣчения. Стефанъ и Ангелъ бѣха най-близкитѣ съветници и помощници на Петъръ Горановъ по всичко, що се отнася до дѣлото.

Сърперникъ по интелигентност на Горанова въ Батакъ бѣше *Тодоръ попъ Нейчевъ*. Роденъ въ 1844 год., той презъ възстанието е билъ въ пълния си разцвѣтъ — 32 годишенъ. Той е единственъ синъ между седемъ дъщери. Баща му — попъ Нейчо Любеновъ — се бѣ погрижилъ да даде добро образование на единствения си синъ. Тодоръ се учи въ Батакъ при частенъ учителъ три години. После бѣше

изпратенъ въ Пещера, кждето се учи две години, пакъ при частенъ учителъ. Следъ като изчерпи науката въ Пещера, отиде въ Т. Пазарджикъ, кждето следва три години, и въ 1854 год. завърши съ успѣхъ тамошното училище. Следващата 1865 год. е учителъ въ Батакъ. Презъ 1866 год. напусна учителството и се предева на земледѣлие и търговия. Въ свои-

Тодоръ попъ Нейчевъ.

тъ търговски пжтувания той се сближи съ всички събудени българи и патриоти въ областта отъ Неврокопъ до Пловдивъ и въ него загорѣ революционния огънь.

Той се отличаваше съ тънки черти на лицето си, съ здраво тѣлосложение и съ буенъ характеръ. Бѣше много якъ, обичаше борбата и бѣше първия борецъ въ селото. Той бѣше много по-младъ отъ П. Горановъ и Ст. Тренда-

филовъ и затова въ популярността между батачани отстъпваше на първия въ политическо, а на втория въ военное отношение.

Петър Банчовъ и *Ст. Стойчевъ* бѣха заможни, интеллигентни селени, които се отличаваха съ голѣмъ патриотизъмъ.

* * *

Бенковски, както се каза, остана на Годоровденъ въ Радилово. Тамъ той успѣ да образува комитетъ. Първи дадохъ клетва Г. Ангелиевъ, Никола Коцевъ и свещ. Георги Димитровъ, а по-сетне дадохъ клетва и други.

Сжщия день, 21-и февруарий, Бенковски изпрати отъ Радилово Г. Ангелиевъ да съобщи въ Пещера да изпратятъ хора, които да го заведатъ въ тоя градъ, и познатия ни батачанинъ Тодоръ Банчовъ хайдутина — въ Брацигово да съобщи на Пѣтлешковъ, че Бенковски е на пътъ за тѣхното село.

Въ Пещера отдавна имаше кржжецъ отъ интеллигентни младежи, които се събираха тайно и разискваха върху народните работи. Тоя кржжецъ опредѣли трима души да доведатъ апостола. Отъ тѣхъ двама не се явиха, а третиятъ — Ст. Поповъ — отиде въ Радилово, но, като видѣ, че другитѣ двама не дохождатъ, и той се върна. Апостолътъ заглади работата, като каза, че той самъ ще отиде въ Пещера. Въ сжщото време той писа въ Т. Пазарджикъ, че успѣхътъ на дѣлото е съмнителенъ въ Пещера, и покани да изпратятъ тамъ двама отъ по-виднитѣ свои хора. Отъ Брацигово изпратиха за апостола въ Радилово В. Аврадалиевъ и Ангелъ Церовецъ. Заедно съ тѣхъ, апостолътъ вечерята замина за Пещера. Когато, обаче, на събрания кржжецъ съобщиха, че Бенковски пристига, всички се прѣснаха. Неканениятъ гостенинъ бѣ посрещнатъ отъ Поповъ и Цикаловъ, и спа у последния. Освенъ поменатитѣ двама, при него дойдохъ само още трима отъ кржжеца. Въобщо, поради присѣтствието на силенъ цинцарски и турски елементъ, българитѣ се чувствуваха слаби и боязливи. Бенковски вдигна ръка отъ тоя градецъ. На следния день той замина за Брацигово, като остави грижата за Пещера на Матакиевъ и Ржанковъ, които по-

негова поръчка, бѣха изпратени отъ Т. Пазарджикъ и бѣха останали въ Пещера презъ нощта. Двамата пазарджичани свикаха събрание отъ по-първитѣ българи и устройоха нѣщо като комитетъ — клетва не положиха, но обещаха да се готвятъ и да разпространяватъ идеята.

Въ Брацигово Бенковски стигна на разсъмване. Свикано бѣше събрание отъ първитѣ граждани, обаче, щомъ апостолътъ откри картитѣ си, нѣкои отъ събранитѣ изчезнаха. Отъ останалитѣ се състави комитетъ. Дадохъ клетва: *Василь Пѣтлешковъ, Ангелъ Арнаудовъ, Никола и Ангелъ Боянови, Дамьянъ Дойчевъ, Петко Янковъ, Василь Аврадалията* и *Димитъръ Зозовъ*. По-късно тѣзи, които бѣха напуснали събранието, и много други положиха клетва, и всички граждани се предадохъ на трескава революционна дейность, както въ градеца, така и въ околността,

На другия день, 23 февруарий, Бенковски отиде въ Перушица. Свикано бѣше събрание въ кжщата на попъ Петъръ Васчевъ, но кжщата се оказа тѣсна, та се премѣстиха въ училището. Всички присѣтствуващи възприеха идеята и дадохъ клетва. Избра се настоятелство отъ четири лица: *П. Боневъ, Спасъ Ганчевъ, Нано Х. Тилевъ* и *Д. Малинчовъ*. Сжщия день вечерята Бенковски замина за Пловдивъ. Апостолитѣ вече не стѣпиха по тѣзи мѣста. По-нататъшната агитация бѣше предоставена на образуванитѣ комитети.

Бѣлово е било посетено още отъ Левски. Комитетътъ билъ основанъ отъ тримата *братя Петкови*, родомъ отъ Бѣлово и търговци въ Т. Пазарджикъ. Бѣловчани пъкъ посѣха революционното семе въ Сестримо и Момино.

За Разлогъ, който така сжщо влизаше въ Баташкия районъ, сведенията сж съвсемъ оскѣдни. Членътъ отъ Т. Пазарджикския комитетъ *Отонъ Ивановъ* въ запискитѣ си бележи, че въ Радилово Тодоръ Хайдутинътъ, който ужъ билъ разложанинъ, обещалъ на Бенковски да организира Разлогъ. Тодоръ Хайдутинътъ, както знаемъ, не е разложанинъ, а батачанинъ. Той не е ходилъ въ Разлогъ. Въ Разлогъ бѣ изпратенъ отъ името на Т. Пазарджикския комитетъ пазарджичанинъ *Кузманъ Шарлаганджията*. Къмъ края на мартъ Кузманъ обиколи разложкитѣ села: Якоруда, Бѣлица, Долна и Горна Драглища, Баня, Банско, Мехомия, Нидо-

брацко и Годлево. На 28-и мартъ, Врѣбница, той отъ село Драглища дойде въ с. Баня, свика събрание отъ първитѣ селени и имъ даде да прочетатъ едно писмо отъ Т. Пазарджикския комитетъ. Съдържанието на писмото, до колкото си спомня *попъ Иванъ Асянчинъ*, който бѣше въ числото на събранитѣ, е било приблизително следното: „Т. Пазарджикскиятъ комитетъ, подъ председателството на Бенковски, поздравява българския народъ съ възстание противъ турското владичество и го поканва да бжде готовъ на 1-и май!“.

Събранитѣ, които отдавна се готвѣха, както навсѣкжде, запитаха дали ще може навсѣкжде съгласно да се възстане, а Кузманъ отговори: „Вие само се гответе, та на 1-и май, като чуете край селото ви да засвири бурия, въ сжщия часъ да възстанете и да нападнете най-напредъ кафенетата и пр.“.

Сжщото трѣбва да се е повторило и въ другитѣ села, които посетилъ Шарлаганджията. Клетва, както изглежда, не е имало, нито е имало повече каквото и да било сношение между Разлогъ и другитѣ възстанически центрове.

Освенъ въ тѣзи мѣста, пазарджичани образуваха комитетъ по дѣсния брѣгъ на р. Марица въ Баташкия районъ, въ Али-Кочово. Особена енергия въ агитацията прояви Брациговскиятъ комитетъ. Членоветѣ на тоя комитетъ разпредѣлиха помежду си околнитѣ села и основаха комитети въ селата: Жребичко, Козарско, Бѣга, Кричимъ, Чанакчиево и Ясж Кория. Така агитацията се ширѣше въ IV революционенъ окръгъ и проникваше все по-дълбоко въ масата, докато обхваща цѣлия народъ и стана обща тайна.

Успоредно съ агитацията навсѣкжде вървѣше подготовката на възстанието. Тая подготовка, споредъ наставлението, дадено отъ апостолитѣ, състоеше въ следното: на всѣки новопосветенъ въ дѣлото преди всичко се даваха наставления, по възможность, да си набави следнитѣ необходими принадлежности:

Пушка и пищовъ или револверъ;

1) Свещ. Ив. п. Асянчинъ — „Приносъ за изучаване Разлога“, стр. 45.

Сабля, кама или ножъ;

Фишеци (патрони): за пушката — 300, за пищовитѣ — 150;

50 драма сухъ барутъ за подпалване;

Паласка за фишецитѣ;

50 драма мехлемъ за рани;

Тифтикъ отъ ленено платно;

Зелена кѣна за спиране на кръвта при нараняване;

2 оки сухари;

Матерка за вода;

2 чифта царвули;

2 чифта навуца;

Котки за царвулитѣ;

2 чифта ризи и гаши;

Ямурлукъ или мушама;

Възстаническа униформа;

Калпакъ съ левъ;

50—100 драма воскъкъ за утоляване глада.

Разбира се, че не всѣки възстаникъ, било по липса на срѣдства, било по нѣмане откъде, бѣше въ състояние да си набави всичкитѣ принадлежности, та мѣстниятъ комитетъ се задължаваше да събере срѣдства отъ имотнитѣ и да набави оръжие на беднитѣ. Всѣки мѣстенъ комитетъ трѣбваше да организира възстаницитѣ въ десетици, стотици, а тамъ, дето имаше повече отъ 1000 души, и въ хилядници. Най-последно, всѣки комитетъ трѣбваше да събере и представи точни статистически сведения за числото на жителитѣ въ градоветѣ и селата, за числото на способнитѣ да си служатъ съ оръжие, за количеството и вида на оръжието и мунициитѣ, съ които разполага, и количеството на добитѣка и хранитѣ, които се намиратъ. Разбира се, че, за да се приготвятъ всички тия работи при голѣмата бдителность на турската полиция и при подозрителностьта на цѣлото турско население, се е изисквало голѣмъ трудъ и голѣмо напрежение. И, наистина, презъ онази чудно хубава пролѣтъ населението като че ли се преобрази. Всички зарѣзаха своята работа и бързаха да си набавятъ всичко необходимо за борбата, която се очакваше съ голѣмо нетърпение. *Ангелъ Горановъ*, които е преживѣлъ тия моменти на възвишено въодушевление, ни е оставилъ една вѣрна картина на онова, което е ставало то-

гава въ Батакъ. Тайната, запечатана съ клетва въ Горановия домъ — пише той — малко по-малко стана достояние на всички. Селото се обърна на военен лагеръ. Воловетъ и конетъ се пушнаха на паша; оралата оставиха непожтнати; многочисленитъ чаркове запрѣха, и пелката (брадва-топоръ) се остави на почивка. Всѣки бързаше да се приготви по войнишки. Едни отиваха изъ помашкитъ села да си купятъ пушки и пищови, срещу които нѣкои даваха крави или единственитъ си волове, трети носѣха въ кузнитъ (ковачницитъ) на Петъръ Ковача и на циганитъ сърпове, коси, тесли, ножици и други стоманени инструменти да имъ изковатъ сабли, подобни на турскитъ ятагани или калъчи, или пъкъ да имъ изковатъ маждраци (копия) и арбии. Сбороветъ се пренесоха около кузнитъ, и кръчмитъ, а най-много — около тюфекчийницата (оржейницата) на Георги Цуровъ или пъкъ вѣнъ отъ селото, където се опитваха и доставенитъ оржжия. Женитъ така сжщо бѣха увлѣчени въ работа; тѣ бързаха да приготвятъ пексиметъ (сухаръ), долни дрехи, торби и пр., разнищваха вехти долни дрехи за тефтикъ (марля), а нѣкои фабрикуваха мехлемъ за рани. Накратко казано, всички мъже и жени бѣха обвзети отъ такова еднородие и ентузиазъмъ за работа, че дори не бихме могли да вѣрваме, ако онова, което стана по-късно, не го потвърждава напълно. Кжщата на най-имотния и най-интелигентния човѣкъ въ селото П. Горановъ, както и кжщитъ на други видни селени, заприличаха на арсенали. Горановъ купи каменни брусове, отъ които бѣха изработени калъпи за куршуми. Достави и олово. Часть отъ него раздаде на селенитъ, а отъ останалото десетина момци постоянно лѣеха куршуми, правѣха фишеци и ги намазваха съ масъ. Тѣзи муниции съставяха общия запасъ, къмъ употребението на които щѣше да се пристъпи следъ изразходването на тристата патрони, които всѣки би трѣбвало да си приготви. Освенъ това, още презъ мартъ се получи разпореджане отъ Бенковски да се събератъ пари за доставка на оржжие отъ странство. Паритъ се събраха и занесоха въ Панагюрище отъ Петъръ Трендафиловъ. Съ така събранитъ пари Панагюрскиятъ централенъ комитетъ се опита да достави пушки отъ Влашко, но не можа. Започна да доставя отъ Цариградъ, но въ това време възстанието избухна, та само часть отъ тия пушки пристигнаха; отъ тѣхъ, обаче, нито една не достигна до Батакъ.

Споредъ статистическитъ сведения, които Батакъ представи на събранието въ Оборище, къмъ това време — десетина дни преди възстанието — Батакъ разполагаше съ 500 пушки чакмаклийки, 20 шишенета, 8 ловджийски чифтета, 380 пищови и 6 револвера съ 30,000 фишека. Освенъ това, имаше 150 ятягани, сабли и копия (маждраци). Числото на способнитъ за оржжие се пресмѣташе около 2000 души. До самото възстание бѣха набавени още пушки, та числото имъ, споредъ нѣкои, досигна до 800; така че едва половината отъ батачани биха могли да се въоржжатъ. Още по-зле стоеше въоржжението въ качествено отношение. Отъ дълго време преди това турската войска бѣше въоржжена съ отзадпълнеща се пушка съ металически патрони, наречена капаклийка. Въ това време вече войската се превъоржжаваше съ най-усвършенствуваната тогава пушка мартина (Хенри Мартини). Бѣше запретиено употребението на тия пушки отъ частни лица, та доставката имъ по контрабанденъ начинъ бѣше извънредно трудна, почти невъзможна. Батачани, както и по-голѣмата часть отъ другитъ възстаници, бѣха принудени да се въоржжаватъ съ пушки, които се пълнѣха откъмъ устието и биеха на близки разстояния. Като извадимъ револверитъ и нѣкои отъ чифтетата, всички останали пушки бѣха такива. И числото на така лошитъ пушки не бѣше достатъчно да въоржжи нито половината отъ батачани. Въоржжението, следователно, бѣше слабо по количество и съвсемъ долно по качество, но като се взематъ предвидъ условията, при които е доставяно то, т. е. необходимостта да се купува тайно отъ неприятеля, както оржжието, така и барутътъ и кжсото време, не можемъ да не се очудваме на голѣмия успѣхъ на батачани.

Батачани се погрижиха и за артилерия. Идеята за дървени топове стигна и въ Батакъ. Ангелъ Пейчиновъ приготви два черешови топа. Десетина дни преди възстанието, възползуваха се отъ отсъствието на турцитъ въ селото, изкараха единия топъ на Кънева борика и стреляха къмъ Св. Георги. Топътъ цѣвна, та другиятъ бѣше стегнатъ съ желѣзни обръчи, взети отъ чарковетъ. На Батакъ принадлежи появяване идеята за изливане на металически топове въ България, идея, която, за съжаление, още не е осществена.

Георги Цуровъ се зае да излѣе единъ топъ отъ пиринчъ, обаче, поради преждевременното избухване на възстанието, топътъ не бѣше свършенъ и не влѣзе въ работа.

Както казахме, съ проникване тайната батачани зарѣзаха всѣка друга работа и се отдадоха духомъ и тѣломъ на приготовленията за възстанието. Селенитѣ забравиха всичко друго, дори не вземаха въ смѣтка военнитѣ сили на Турция, нито опасността отъ фанатичитѣ помаци и турци, които отвсѣкжде държеха селото въ положение на обсада. Едно отдаване на сждбата, едно безгрижие, бѣше обвзело батачани. Приготовленията ставаха като за свадба, като за парадъ, на който съ нѣколко залпа ще възкрѣсне Българското царство. Самоизмамата, че Турция се е разкапала, и безъ друго ще загине, бѣше заслѣпила всички. Всѣки дирѣше и намираше признаци за това. Самата ранна и буйна пролѣтъ показваше, като че ли настѣпва друго време, начало на нова епоха. Намѣриха се стари предричания, предсказания на неизвестни мждреци, на пророци. Младежи се ровѣха въ Апокалипсиса и уподобяха Турция на звѣра съ седемтѣ глави, които означавали седемтѣ племена, населяващи империята, и които ще се освободятъ съ неговата смъртъ. Други намѣриха въ вѣчния календаръ предсказание за смъртъта на единъ царъ, който непрѣменно трѣбваше да бжде султанътъ. Носѣше се мълва — ужъ нѣкой фанатикъ ходжа намѣрилъ въ ислямскитѣ свещени книги писано, че дошло времето, въ което пейгомберъ Мохамедъ ще накаже правовѣрнитѣ, като позволи на гяуритѣ да ги разорятъ и пропждятъ съ голѣми бедствия и лишения въ Мека и Медина, и оттамъ, следъ като се покаятъ и спечелятъ пакъ любовта и покровителството му, ще се повърнатъ отново и ще царуватъ вѣчно надъ християнитѣ. Всички тия предсказания се предаваха въ форми и съ добавки, направени споредъ желанята и фантазията на онѣзи, които ги разносятъ. Но отъ всичко най-силно впечатление направи, както и по другитѣ мѣста, случайното съвпадение на цифрата 1876 съ числената стойностъ на буквитѣ, споредъ славянското изчисление на фразата „Турция ке падне“. Въ това съвпадение на годината на възстанието съ израза за падането на Турция се съглеждаше пророческо предсказание.

— Господьова работа! И по книгитѣ го има писано, казваха селенитѣ.

Само нѣкои закоравѣли въ робството старци, свидетели на безуспѣшнитѣ опити на гърцитѣ, казваха:

— Гледайте само да не стане селото ни като Касандра.

— А какво е станало въ Касандра?

— Клане, клане на всичко живо, мжшко и женско — отговаряха старцитѣ.

— Клане, клане ще стане, но само на турцитѣ, — възразяваха самоувѣрено гласове отъ тълпата¹⁾.

При това настроение и безгрижие, батачани, покрай приготовленията, се предадоха на веселие, каквото никога по-рано не е било. Та и самитѣ приготовления бѣха тържество. Батачани предвкусаха отъ бждещия свободенъ животъ и това ги омайваше. Колкото деньтъ на възстанието приближаваше и успѣхътъ на приготовленията растѣше, толкова веселието ставаше по-голѣмо. Най-после по Великденкитѣ празници то замина всѣка граница. Сѣкашъ providението бѣше искало да ги възнагради, задето нѣма да ги празнуватъ втори пжтъ. „Въ селото не остана нито едно прасе, макаръ, че въ всѣка кжща се хранѣха [най-малко по три-четири. Съ червени яйца се христосваха съ познати и непознати, което други години не е ставало. Кжщнитѣ врати бѣха отворени за всѣкиго, и всѣки бързаше да изрежда всички и съ всѣкиго да сподѣли новитѣ чувства за Светото Възкресение и ония на възкрѣсналитѣ инстинкти отъ робскитѣ пелени“.²⁾

Въ дома на Горанова четѣха съ голѣмо въодушевление приветствената статия за Великия празникъ въ в. „Вѣкъ“. Изразитѣ: „Христосъ съ проливане кръвта си изкупи нашитѣ грѣхове; съ проливане [кръвта е възтържествувала правдата, съ кръвта се е освѣтила озаряващата свѣтлина на човѣчеството, съ кръвта е блѣсналъ истинния разумъ

¹⁾ Бойчо — „Возстанието и клането въ Батакъ“, стр. 25.

²⁾ Бойчо — „Возстанието и клането въ Батакъ“ стр. 25.

предъ слѣпотата и предразсждацитѣ ...“. Така наелектризираха слушателитѣ—пише единъ отъ тѣхъ, младиятъ Ангелъ Горановъ, че току-речи несъзнателно повтаряха думитѣ: „Крѣвь, крѣвь, само на крѣвта се дължи всичко“. Това придаде още по-голѣмъ потикъ на веселието. Тѣй като селото е много дълго, хорá се устройваха на нѣколко мѣста. Тая година, обаче, батачани бѣха едно тѣло и една душа, и никакво пространство не можеше да ги раздѣли. Безъ нѣкой да го устрои, стана едно общо хоро на Беглишкитѣ хармани надъ селото. Заловиха се на хорото и старци, които отъ години не бѣха играли, заловиха се и хора, които жалѣха скоро починали близки роднини — обичай за прѣвъ пжтъ нарушенъ. Около 1500—2000 души въ нѣколко кржга подскачаха надъ веселитѣ провиквания на стройнитѣ и напети младежи. Едно скрито чувство се таеше въ сърдцата на всички, едно общо настроение се изразяваше въ радостъ и веселие. Всѣки бързаше да задоволи душата и тѣлото си, защото наближаваше неизвестността, която се очакваше съ голѣмо нетърпение. Хорото се кършеше по широката поляна на различни страни. Веселитѣ провиквания сѣ придружаваха съ пищовни гърмежи отъ играещитѣ. Бѣлобради старци и сгърчени баби наредъ съ младитѣ, изморяваха непослушнитѣ си крака за последенъ пжтъ, а предъ хороводеца, въ присѣтствието на заптиитѣ, се мѣркаше чалмата на единъ турчинъ дошелъ отъ близкото село да събира великденски яйца. Въ такава настроение прекараха батачани до самото възстание.

Трѣбва да забележимъ, обаче, че първенцитѣ, на които масата бѣше така безгранично преданна, не гледаха така слѣпешката на дѣлото. Тѣхъ ги вълнуваха два въпроса. Първиятъ бѣше за храната. Главниятъ поминъкъ на батачани бѣше гората. Земледѣлието не имъ доставяше нито половината отъ онова, което имъ е необходимо за годината. Голѣмия недостатъкъ отъ жито тѣ си набавяха отъ Т. Пазарджикъ. По-голѣмата частъ отъ земледѣлската година бѣше минала. Баташкитѣ храни бѣха изядени. Селенитѣ се прехранваха съ постоянни доставки, следователно, при едно възстание селото щѣше да се отзове безъ храна и само за това трѣбваше бързо да капитулира. Наистина въ селото имаше складъ за храни, събрани отъ прекупвача на десе

тъка. Въ него имаше около 7—800 кила жито, но то бѣше недостатъчно. Поведе се агитация заможнитѣ селяни да накупятъ, колкото се може повече храни, но въ това отношение почти нищо не се направи, не отъ нежелание, а по неопитностъ: не се съзнаваше колко е важенъ въпросътъ. Твърде малко заможни селени набавиха храни; между тѣхъ само Петъръ Горановъ, който, между другото казано, бѣше и най-богатиятъ, купи по-голѣмо количество олово за куршуми, солъ, оризъ и около 500 кила жито и пр. за общъ запасъ и раздаде пари на беднитѣ да си доставятъ храни.

Другиятъ въпросъ, който смущаваше баташкитѣ първенци. бѣше организацията на възстанието. Апостолътъ Волловъ искаше отъ батачани слѣпа вѣра въ ржководителитѣ на възстанието, обаче въ тѣхъ основателно остана едно съмнение въ това дали е организирано едно общо възстание, дали то е добре организирано и дали ще има помощ отъ вънъ, безъ която баташкитѣ първенци, особено Петъръ Горановъ, не вѣрваха да има успѣхъ. Обаче апостолътъ въ това отношение, подъ предлогъ да се запази планътъ на възстанието въ тайна, остана непристѣпенъ.

Такова бѣше положението въ Батакъ, когато подиръ Великденъ се получи окржжно писмо отъ Панагюрския комитетъ да се изпратятъ по единъ или двама представители отъ всѣки комитетъ, които на 10-и априлъ да бждатъ въ Панагюрище. Отъ Батакъ изпратиха съ редовно пълномощно най-будния и най-предания на дѣлото Петъръ Горановъ — душата на комитета.

Батачани и събранието на Оборище.

Събранието на Оборище се свикваше, за да се провѣри, доколко революционниятъ окржгъ е готовъ за възстание, затова всѣки представителъ трѣбваше да се яви съ потрѣбнитѣ статистически сведения. Баташкиятъ представителъ носѣше сведенията, които дадохме по-рано. Освенъ това, ако окржгътъ се окажеше готовъ, трѣбваше да се реши кога и какъ да стане възстанието. Бѣха представени 58 градове и села съ 65 представители. Отъ Баташкия районъ бѣха изпратени представители само отъ Батакъ, Пещера, Бра-

цигово, Перушица, Радилово — центрове, въ които бѣха основали комитети самитѣ апостоли, и, освенъ това, отъ Бѣлово. Останалитѣ села се смѣтаха подчинени на тия центрове, и статистическитѣ сведения за тѣхъ влизаха въ сведенията за центроветѣ. Най-важното бѣше, че Разлогътъ, на който по отношение на Батакъ се възлагаха голѣми надежди, не бѣше представенъ, нито имаше възможностъ да бѣде представенъ. Окржжното писмо бѣше писано на Великденъ 4-и априлъ, и до 10-и априлъ едва можеше да стигне отъ Панагюрище до Разлогъ. Възможно е и разложкитѣ села да сж се смѣтали подчинени на Т. Пазарджикския комитетъ, и статистическитѣ сведения за тѣхъ, ако такива е имало, да сж представени отъ Т. Пазарджикския представителъ.

Бенковски и Панагюрскиятъ комитетъ бѣха взели мѣрки за посрѣщане, настаняване и препровождане представителитѣ въ Оборище. Баташкиятъ представителъ Петъръ Горановъ стигна въ Панагюрище навѣрно още на 10-и априлъ и веднага се срещна съ нѣкои отъ тамошнитѣ и външнитѣ представители, отъ които поиска да узнае нѣщо по възстанието. Узна, обаче, че тѣ се томятъ отъ сжщитѣ съмнения и догадки за тайнитѣ приготовления на главния комитетъ. И тѣ не бѣха доволни отъ апостолитѣ, задето не ги посвещаваха въ тайнитѣ. Т. Пазарджишкиятъ представителъ даже каза на Горанова, че въ събранието ще има препирни съ Бенковски, защото не искалъ да съобщи какъвъ е истинскиятъ планъ на възстанието, и дали има готови хора за него въ Ромъния. Обаче Горановъ, както и мнозинството, все върваха, че въ събранието ще имъ се съобщи необходимото. Трѣбва да забележимъ, че панагюрци се бѣха въздържали предъ Горанова. Между тѣхъ и Бенковски бѣше се появило сериозно недоразумение, както ще се види по-нататкъ.

Горановъ, заедно съ други представители, придруженъ отъ десетъ въоръжени лица, тръгна за мѣстото, опредѣлено за събранието. По пътя на важнитѣ мѣста бѣха поставени стражи, съ които проводачитѣ размѣняваха условни думи.

Мѣстото, дето стана събранието, е едно малко разширение на дола Оборище. То е глухо и затѣнено. Отстои на половинъ часъ отъ с. Мечка и на часъ и половина отъ Панагюрище. „Опредѣленото мѣсто, казва Петъръ Горановъ,

бѣше посрѣдъ единъ гжстъ букакъ, съ пресѣчени дървета за ограда и заобиколено съ високи, дебели и кичести буки. Отъ едната страна стоеше до единъ букъ една маса, на която се виждаше Евангелие, кръстъ, револверъ и ножъ, надъ които висѣше единъ голѣмъ фенеръ. Така сжщо и по другитѣ буки наоколо висѣха фенери, а по-далечъ имаше запалени голѣми огньове, на които се печеха агнета. Всичко бѣше устроено умно и предпазливо. Който бѣше влѣзълъ въ тоя букакъ, не можеше да излѣзе живъ своеволно отъ него безъ водачъ и безъ предварително позволение на распоредителитѣ.“

До 13-и априлъ всички представители се събраха; липсваха само Бенковски и двамата панагюрски представители. Причината за тѣхното закъснение бѣше недоразумѣнието, избухнало помежду имъ. Най-голѣмата дейностъ въ революционния окржгъ прояви Бенковски. Навсѣкжде той имаше успѣхъ, когато на Волова агитацията не се удаваше. Бенковски умѣеше да увлича хората и, най-важното, да ги организира. Съ успѣхитѣ му растѣха и претенциитѣ му. Отъ помощникъ на Воловъ той се обърна на главенъ ръководителъ и се налагаше навсѣкжде. Това не се нравѣше на Панагюрския комитетъ, който, като централенъ, претендираше да има ръководството и чрезъ който се водѣше кореспонденцията съ другитѣ революционни окржзи. Поради това се появи разногласие, и работата дойде дотамъ, че Бенковски отне писмената кореспонденция и я водѣше лично той. Това обиди Панагюрския комитетъ, който и безъ това подозираше, че Бенковски скрива вървежа на подготовката на възстанието. Нѣколко дни преди събранието на Оборище бѣха изпратени пратеници до другитѣ окржзи съ писма, въ които се искаха точни сведения доколко и за кога сж готови да възстанатъ. Обаче при тръгването панагюрци пришегнаха на пратеницитѣ да не се задоволятъ само съ писмения отговоръ, но и да се огледатъ и вслушатъ, какво става въ другитѣ окржзи. Пръвъ се върна пратеникътъ въ Търново. Той предаде писмения отговоръ на Бенковски, а на Панагюрския комитетъ тайно съобщи, че Стамболовъ се сърдилъ, задето панагюрци бързатъ; тѣ въ Търново не били готови още и при това водили преговори съ Сърбия и Одеса за задружно действие и помощъ. Бен-

ковски не само не съобщи отговора, но и смърти панагюрци, че не работили, когато въ Търново всичко било готово. Панагюрският комитетъ поиска да му се прочете писмото, но получи отказъ.

Тогава избранитѣ отъ Панагюрище отказаха да отидатъ на събранието въ Оборище, а безъ тѣхъ не тръгваше и Бенковски.

Събранието въ Оборище не знаеше причината за неидването на тритѣ най-главни лица, и, като не можеше да чака повече, прати нарочно хора да ги извикатъ. Тогава и Бенковски и панагюрскитѣ пратеници отидоха въ Оборище, разбира се, непомирени.

На другия день, 14-и априлъ, още отъ зори се заловиха на работа. Отслужи се молебень и водосветъ, провѣриха се пълномощията. Бенковски държа речъ върху това, че, следъ направената агитация отъ Главния централенъ революционенъ комитетъ въ Северна и Южна България, дѣлото за провъзгласяване свободата било вече навсѣкжде узрѣло, приготовленията свършени и всички мѣрки за успѣха на дѣлото взети. Волонъ, дошлиятъ преди нѣколко дни Икономовъ и копривщенскитъ представителъ, Каблешковъ, съ пламенни патриотични речи подкрепиха мисълта на Бенковски. Следъ това се провѣриха статистическитѣ сведения. Оказа се, че въ окръга способнитѣ за оръжие бѣха 73,532 души. Какво е било количеството на оръжието не е известно, но и то въ сведенията ще да е показано задоволително, защото Бенковски, следъ кратко съвѣщание съ двамата си другари — Волонъ и Икономовъ, предложи на събранието да се даде на апостолитѣ особено пълномощно, споредъ което само апостолитѣ да иматъ право да вдигнатъ възстание, само тѣ ще назначаватъ войводи, и въобще предводители, и само отъ тѣхъ ще произлизатъ всички разпорѣждания по възстанието. Въ сжщностъ Бенковски искаше пълномощията за себе си, защото другитѣ двама апостоли, обаяни отъ неговитѣ успѣхи, вървѣха слѣпо подире му. Отъ чисто практично гледище исканията на Бенковски бѣха основателни. Най-добре е, военнитѣ действия да се ръководятъ отъ едно лице. Но, отъ друга страна, това лице трѣбва да бжде изпитано и добре познато, а пкъ Бенковски бѣше само отъ

два месеца между народа. У нѣкои умѣстно се явяваше опасение да не би той да ги увлѣче въ нѣкоя необмислена авантюра, толкова повече, че стносно подготовката въ другитѣ окръзи и общия планъ на възстанието тѣ знаеха само онова, което той имъ съобщаваше; най-последно, по-интелигентнитѣ съзаклятници, възпитани въ духа на Каравелова и Ботйова, виждаха, че съ пълномощното се подхвърлятъ на нова тирания преди да възстанатъ противъ турския деспотизъмъ.

Представителитѣ на Панагюрище, Т. Пазарджикъ и други отказаха да подпишатъ пълномощното. Къмъ тѣхъ се присъедини и баташкиятъ представителъ, като вѣренъ изразителъ на онова, което смущаваше Баташкия комитетъ. Несъгласнитѣ поискаха да имъ се съобщи плана на възстанието и силитѣ, съ които ще се води борбата противъ Турция. Поведоха се голѣми прения, които самъ баташкиятъ представителъ Петъръ Горановъ излага така:

„Говориха мнозина отъ представителитѣ и апостолитѣ. Ние, отцепницитѣ, настоявахме да ни се каже планътъ на действията, за да можемъ да съобразяваме мѣстнитѣ условия и собствената си сила съ него. Но Бенковски упорито и ядовито отказваше да изпълни това наше искане и настояваше да се подпише пълномощното само отъ ония, които сж съгласни съ него. По никой начинъ азъ не мога да ви предамъ повѣренитѣ ми тайни, каза той гърмогласно, защото може да се намѣри между васъ нѣкой Юда да ги предаде за нѣколко сребърници на тиранското правителство, следъ което всичко ще бжде загубено. Тия тайни ще умратъ съ мене, ще ги скрия въ гроба си. Но тия тайни на никого не бъркатъ да вземе участие въ народната борба, когато настане часътъ. Комитетътъ, който ме е изпратилъ между васъ съ пълномощно, разполага съ такава сила, щото отцепницитѣ не могатъ ни най-малко да повредятъ на дѣлото. Не искатъ възстание Панагюрище, Т. Пазарджикъ и Батакъ, нека се отдѣлятъ; ние безъ тѣхъ ще предприемемъ славната борба за народната независимостъ и подиръ това ще си прегледаме смѣткитѣ... Не дипломати, политици, философи и налугери азъ искамъ при себе си; азъ искамъ възстаници, възстаници! Не бабешки благоразсѣдства, не робски боязливости азъ искамъ да слушамъ. Азъ имамъ нужда отъ само-

отвержени ратници за българската свобода; имамъ нужда отъ българи, готови при първия позивъ да строшатъ робскитѣ окови и да провъзгласятъ независимостта си отъ петстотингодишния тиранинъ.

Това слово въодушеви много представители, и на нѣколко мѣста се забеляза укорителна глъчка противъ насъ отцепниците. При все това панагюрскиятъ представителъ Георги Нейчевъ отговори, че ние сме най-голѣмитѣ ревници на възстанието, но въ интереса на самото намислено предприятие намъ е нуженъ разпоредителния планъ на Главния комитетъ, и че ако Бенковски не приема по такъвъ начинъ да работи съ насъ, то можемъ да си изберемъ други агенти, посрѣдствомъ които да се доберемъ до тая необходимостъ.

Тогава Бенковски се разгнѣви и тръгна да си отива „Азъ не мога да работя вече съ такива хладнокрѣвни невѣрници — рече той възмутено. Народното дѣло не е загубено, и ако всички вие не вземете участие, то за това ще имате за себе си клетвитѣ на потомство. Азъ си отивамъ и ви оставямъ свободни да правите, каквото желаете...“ Той тръгна, като събщи, че внесениѣ му отъ селата 700 лири се намиратъ на съхранение у Ивана Джуджева.

Много тежка бѣше за насъ минутата на тая раздѣла — продължава Петъръ Горановъ. Мнозина заплакаха. Ванковъ (Воловъ) припна подиръ него, стигна го, пригърна го и съ плачъ почна да го умолява да се върне. Още една минута и всичко бѣше свършено. Ние, които бѣхме причина на това, стоехме като изтрѣпнали и си размѣнявахме безсмислени погледи. Въ мене се загнѣзди мисълта, че каквото право имаме ние на претенцията си за общия планъ, такова право, ако не и на по-здрава основа, може да има и той да не съобщава тайнитѣ на комитета. Неговото утвърждение, че то, въ качеството си на представителъ на Главния комитетъ, ималъ да разполага и съ други сили, освенъ нашитѣ, озадачи всички, и ние се намѣрихме въ такава мъчителна тъмнота, въ която не се намираше изходна пътека. У мене като че се явиха нѣкои тайни укорителни гласове предъ мисълта, че можемъ да станемъ причина на раздѣление и следователно за неуспѣшния ходъ на народното

дѣло. Всички не вдигнахме очитѣ си отъ пригърналитѣ се, разплакали апостоли. Най-последно, нетърпеливото любопитство се удовлетвори. Бенковски тръгна къмъ събранието, извади сабята си и извика съ отчаянъ гласъ: „Господа представители, искате ли възстание или не?“ На това питане всички представители се отзоваха съ въодушевление: „Искаме, искаме!“.

Тогава се предложи на Бенковски да се избере една военна комисия отъ представителитѣ, на която само да съобщи истината по общитѣ приготовления, и съ помощта на която да се наредятъ сборнитѣ пунктове на възстаницитѣ и се назначатъ лицата, отъ които да се ръководи възстанието. Такава комисия се избра, и въ нея отъ Баташкия районъ влѣзе Василь Пѣтлешковъ, представителъ отъ Брацигово. Следъ едно съвѣщание, което направи съ главния апостолъ, тя събщи на събранието, че Бенковски притежава всичкитѣ необходими данни, за да се има пълна вѣра въ неговитѣ действия и разпореджания, и че интересътъ на светото народно дѣло изисква, щото народното представителство да го облѣче съ правата на пълномощието да ръководи възстаническото движение, съ каквато целъ е изпратенъ и отъ Главния комитетъ“.¹⁾

Постигнатото съгласие доведе всички до неописуемъ възторгъ, пригръщания, целувания, сълзи и поздравления; всички викаха „Смъртъ на тиранина, да живѣе Независима България!“ и изпразниха револверитѣ си.

Следъ това се реши възстанието да се обяви на *1-й май* — дата опредѣлена отъ Гюргевския комитетъ. Обаче, комитетитѣ трѣбваше да бждатъ предупредени за това до 25-и априль, следователно, допускаше се възможностъ да се отложи. Реши се, освенъ това, въ случай че съзаклатието бжде открито отъ властта, и тя посегне да арестува нѣкои отъ по-виднитѣ съзаклатници, то възстанието да се обяви и преди 1-и май. Разискваха дълго и върху плана на възстанието. Апостолитѣ и нѣкои отъ представителитѣ предложиха четна партизанска война, съ други думи всички спо-

¹⁾ Бойчо — „Возстанието и клането въ Батакъ“, стр. 30.

собни за оръжие да се оттеглят въ горитѣ, дето ще складиратъ храни, муниции и пр. Мнозинството отъ представителитѣ бѣха на друго мнение. Тѣ преди всичко не искаха да изложатъ женитѣ и децата на турския ятаганъ, и после изтъкваша, че Турция би провъзгласила четитѣ за разбойници, и възстанието нѣма да има ефекта на масово и всеобщо. Тогава Бенковски предложи да възстане всичкото население и да се оттегли въ непристъпни мѣста въ планината и тамъ да се укрепи и брани. Прие се едно сръдно решение: природно силнитѣ населени мѣста да останатъ и да се бранятъ, слабитѣ за отбрана села да се преселятъ въ природно силнитѣ или въ непристъпни планински мѣста и оттамъ да водятъ борбата. Разбира се, че при тия разисквания се говори на дълго кои ще бждатъ центроветѣ и кои ще се преселятъ въ тѣхъ, но окончателното разрешение на тоя въпросъ, както и начинътъ, по който трѣбва да се възстане, бѣха оставени да се изработятъ отъ избраната военна комисия, която отиде да продължи работата си въ Панагюрище, а другитѣ представители се разотидоха, въодушевени отъ взетото решение. На тръгване отъ Оборище, пристигна куриерътъ отъ Вратца. Бенковски прочете писмото отъ Врачанския комитетъ, въ което се съобщаваше, че и Врачанскиятъ революционеръ окръгъ е готовъ да възстане. Това въодушеви още повече екзалтиранитѣ патриоти и всички се разотидоха, преизпълнени съ надежди.

Военната комисия завърши работата си на 17-и априлъ вечеръта. За нейнитѣ решения бѣше съставенъ протоколъ, който падна въ турски рѣце, и навѣрно и до днесъ се крие нѣкъде въ турскитѣ архиви, но неизвестно кжде. Той е преведенъ на турски, а отъ турски—преведенъ и напечатанъ на френски и английски; но при тоя двоенъ и небреженъ преводъ, при това на езици, въ които едни и сѣщи букви иматъ по нѣколко значения, собственитѣ имена сж така изкривени, че много отъ тѣхъ не могатъ да се отгадаятъ. При все това отъ френския преводъ узнаваме следното: По лѣвия брѣгъ на Марица се образуватъ следнитѣ центрове: Клисура, Калоферъ, Чукурли, Аджаръ, Копривщица, Панагюрище, Петричъ и планината Еледжикъ. Казано е кои села ще се преселятъ въ всѣки отъ тия центрове, и кой центъръ

кой проходъ ще пази, кои ще настѣпятъ къмъ Златица и София, кои — къмъ Ихтиманъ, Пловдивъ и пр. Градоветѣ: Одринъ, Пловдивъ, Т. Пазарджикъ и Ихтиманъ ще бждатъ изгорени, желѣзницата—разрушена и телеграфътъ—прекъснатъ.

На дѣсния брѣгъ на Марица селата южно отъ Сотиръ трѣбваше да се преселятъ въ планината къмъ Ахж Челеби и тамъ да се бранятъ, а относно Батакъ въ параграфъ 23 е казано следното:

„Tous les habitants du côté nord-ouest de la Maritza, jusqu'à Prouchtentcha, Cochtentcha et Venda devront être dirigés sur Dospat balkan par Batak. Le point de concentration de Batak comprend douze villages sis dans le district de Razlova. C'est de ces villages que le commandement doit être donné.“

Prouchtentcha (Пруштенча) е турското название на Перушица; Cochtentcha (Коштенча) — на Костенецъ.

Douze villages sis dans le district de Razlova сж дванадесеттѣ села въ Разлога; но какъ да отгадаемъ какво значи Venda (Венда)? Такова или приблизително такова географическо име между Марица и Пиринъ нѣма. Въпросътъ, докжде се е простиратъ Баташкиятъ районъ, остава откритъ. Следователно, преводътъ на параграфъ 23 ще бжде следния:

„Всички жители югозападно отъ Марица до Перушица, Костенецъ и Венда трѣбва да отидатъ презъ Батакъ въ планината Доспатъ. Въ Баташкия центъръ на съсръдоточение влизатъ и дванадесеттѣ села отъ Разложката околия. Отъ тѣзи села трѣбва да бжде дадено командуването“. Защо на разлога е дадено такова голѣмо значение? Навѣрно готовността, съ която разложани възприеха революционната идея, и вестъта за възторжения приемъ, който направиха на Кузманъ Шарлаганджията, сж направили силно впечатление на Пазарджикския комитетъ и, по настояването на тѣхния представителъ, на Разлога сж възложени такива голѣми надежди.

И тъй, всички български села между Перушица и Костенецъ, отъ Марица до Пиринъ, трѣбваше да се преселятъ заедно съ батачани въ планината при Батакъ. Дванадесеттѣ разложки села трѣбваше, следователно, да минатъ главния хребетъ на Родопитѣ презъ единъ поясъ, населенъ съ помаци. Въпросътъ какъ да стане, както това, така и преселенията къмъ другитѣ центрове, е уреденъ въ § 26, както следва:

„Селенитѣ ще натоварятъ фамилиитѣ и децата си¹⁾ на колитѣ си, като презъ време на похода ще бждатъ охранявани отъ четири стражи. Отпредъ и отзадъ стражитѣ ще се състоятъ отъ отбрана конница; отъ дветѣ страни на срѣдата — отъ пехота. Тѣзи стражи ще осигурятъ движението на кервана къмъ неговото назначение. Една малка частъ възстаници, съразмѣрно голѣмината на селата, се оставя да охранява оставенитѣ безъ пазачи имоти, докато тѣ бждатъ пренесени въ пункта на съсрѣдочаването. Следъ като се изпразнятъ така, селата ще се изгорятъ...“

И тъй, споредъ протокола на комисията, Батакъ трѣбваше да стане най-голѣмия възстанически центъръ; при него трѣбваше да се събератъ около 30 села и градове, разположени по тракийския и македонски склонове на Родопитѣ, всички посветени въ дѣлото и влизаци въ революционната организация.

Докато военната комисия заседаваше въ Панагюрище, представителтъ *Петъръ Горановъ* се върна въ Батакъ. Той изложи предъ Баташкия комитетъ най-искрено пренията и решенията на събранието въ Оборище. Съмненията, които измъчваха по-рано нѣкои отъ баташкитѣ първенци, изчезнаха. Тѣ се убедиха, че възстанието ще бжде всеобщо, и че, съ прииждането на толкова много села, Батакъ си осигу-

1) Очевидно, фамилиитѣ е употребено вмѣсто женитѣ, както е въ употребението по селата.

риваше надмощието надъ многочисленото мохамеданско население въ околността.

Отчетътъ на Горановъ като тайна се разнесе между селенитѣ, които очакваха съ нетърпение деня на възстанието. Той увлѣче и колебливитѣ, и цѣлиятъ Батакъ стана едно тѣло съ една душа. Приготовленията се засилиха още повече, и селото взе видъ на воененъ лагеръ. Всички бѣха убедени, че, като дойдатъ околнитѣ села, и се заематъ природно силнитѣ позиции: височинитѣ на Пещерския пѣтъ, на Доспатския пѣтъ и Каркария или другитѣ чепински височини, селото ще стане непристъпно, и ще може да се води успѣшна борба противъ турскитѣ войски, колкото и многобройни и по-добре въоръжени да бждатъ тѣ.

Възстание въ IV революционенъ окръгъ.

Избухване на възстанието.

Онова, отъ което се боеше *Бенковски* въ Оборище, стана. Намѣри се единъ Юда, **НЕНКО СТОЯНОВЪ** представителъ отъ Балдево, който издаде заговора. На 15-и априлъ турцитѣ колѣха курбанъ на текето при Балдево. Ненко отъ Оборище отиде право на текето и тамъ разказа на пазарджикскитѣ бейове за всичко, което стана на събранието. На 16-и Ненко бѣ извиканъ въ Т. Пазарджикъ и Пловдивъ, и даде показанията си. Още отъ по-рано чорбаджиитѣ отъ Копривщица бѣха съобщили на властта за онова, което се тѣкми въ тѣхното село. При такива сигурни донесения властта прибѣрза да вземе мѣрки. На 19-и бѣха изпратени двама жандармерийски комисари: отъ Пловдивъ за Копривщица — Неджибъ ага и отъ Пазарджикъ за Панагюрище — Ахмедъ ага, съ поръчка да арестуватъ известнитѣ членове на комитета. Всѣки отъ комисаритѣ бѣше придруженъ отъ 10 души конни стражари. Ахмедъ ага не посмѣ да влѣзе въ Панагюрище, а спре въ Баня; Неджибъ влѣзе въ Копривщица и на другия денъ, 20-и априлъ, пристѣпи да аре-

ли стария Кюсе-Ивановъ да му го прочете, и, като узна опасното му съдържание, даде го на братовия си слуга, батачанчето Митьо Тумбевъ, той да го занесе. Митьо, безъ да подозира важността на писмото и опасността, която се крие въ него, тикна писмото въ пояса си така, че единиятъ му край се показваше и препусна съ конь къмъ Батакъ. Въ това време турци пазѣха край Пещера. Нѣкои твърдятъ, че турцитѣ били предупредени за изпращането на писмото отъ Пещера, та поставили свои хора да го заловятъ. Това е възможно, особено като се има предвидъ, че писмото е четено отъ нѣколко души, между които и хора непосветени въ дѣлото. И така, въ Батакъ възванието не се получи, и той възстана по свой починъ.

Въ Перушица възванието, както изглежда, е получено на 21-и, и то презъ Пловдивъ. На първо време тамъ имаше колебание: не знаеха какво да правятъ. Въ Т. Пазарджикъ възванието, както се каза, се получи на 21-и априлъ. Понеже въ Пазарджикъ имаше силна полиция и много турски аскеръ, пазарджичани, споредъ плана, изработенъ отъ комисията, въ която бѣше членъ и тѣхниятъ представител *Соколовъ* трѣбваше да дочакатъ помощъ отъ Панагюрище и тогава да възстанатъ, като запалятъ града. Не стана нито едното, нито другото. Пазарджишкиятъ комитетъ направи и друга грѣшка, фатална за Батакъ. Той не съобщи на основанитѣ и, така да се каже, зависими отъ него комитети около Бѣлово и въ Разлога, и, което е най-важното, не имъ изпрати преписъ отъ решенията на военната комисия, та да знаятъ какво да правятъ, когато възстанатъ.

Въ Бѣлово възванието не се получи, но бѣловци се научиха за провъзгласяване възванието още на 21-и, провърѣриха и се указа, че известието е вѣрно. При все това бѣловци не възстанаха: чакаха, не знаеха какво да правятъ. Трѣбва да се отбележи онова, което стана съ Разлога. Разложани, както се каза, бѣха отдѣлени отъ останалитѣ части на революционния окръгъ съ главното било на Родопитѣ и съ единъ поясъ отъ фантизирани помаци. Връзката съ Панагюрище, даже посрѣдствомъ Т. Пазарджикъ, бѣше съвсемъ слаба. Разложани нѣмаха представителъ въ Обо-

рище, не получиха възванието, нито решенията на военната комисия, и не знаеха нищо за преселването имъ въ Батакъ и за голѣмата роль, която имъ се опредѣляше тамъ; тѣ чакаха бурия да изсвири край селата имъ, та да се вдигнатъ и нападнатъ турцитѣ. Научиха се за възванието едва на 25-и априлъ, когато турцитѣ бѣха парализирали разпространението на възванието и то ето какъ: Попѣтъ въ Ракитово, по име Христо, бѣше родомъ отъ Долна Драглища въ Разлога. На 25-и при съсрѣдоточаването на чепинскитѣ помаци къмъ Батакъ, той трѣгна да бѣга къмъ родното си село. Близко при Якоруда той срещна Ахмедъ ага отъ Разложка баня придруженъ отъ стария хайдукъ Иванъ Боевъ отъ сжщото село. Като се научи, че агата отива въ Чепинско, попѣтъ го посъветва да се върне, защото пазарджикскитѣ села и Батакъ вдигнали глава, та е олелия. Ахмедъ ага се върна. По пжтя се чува гърмежи. Иванъ Боевъ се досети какви сж тѣ и се отби къмъ тѣхъ, и наистина, тамъ завари, че се упражняватъ въ стрелба посветенитѣ въ дѣлото младежи отъ с. Баня, той ги посъветва да прекратятъ стрелбата и се прибератъ въ селето. Разложани не можаха да си обяснятъ, защо въ пазарджикско сж възстанали, когато опредѣлениятъ день е 1-и май, и, очаквайки разпореждания, не предприеха нищо¹⁾.

И така, най-силната помощъ, която очакваше Батакъ, излѣзе недоносче.

Турция бѣше изненадана отъ възванието. Очаквайки война съ Сърбия и Черна Гора, или нахлуване на чети, тя бѣше струпала войскитѣ си на европейскитѣ граници и бѣше оставила съ слаби гарнизони своитѣ южнобългарски области. Въ първитѣ дни на възванието тя не можа да противопостави на възваницитѣ редовни войски и прибѣгна до въоръжение и организиране башибозуци отъ мѣстното мохамеданско население. Въ сжщото време насочи къмъ възстаналата областъ по желѣзницата войски отъ Цариградъ и Тракия и по обикновенъ пжтъ — отъ Нишъ.

¹⁾ Св. Ив. п. Асячинъ — „Приносъ къмъ историята на Разлога“, стр. 50.

Възстанието по лѣвия брѣгъ на Марица.

Двамата апостоли, както се каза, бѣха си раздѣлили окръга: източно отъ Панагюрище боравѣше Воловъ, а западно—Бенковски.

Въ източната половина възстанието бѣше слабо подготвено. Въстанаха само Клисура, Копривщица и селата: Синджирли, Кростово, Герена, Елешница, Айваджикъ, Строево и Царацево при Пловдивъ. Всички тия села се преселиха въ Копривщица. Воловъ се опита най-напредъ да разпростре възстанието и по останалитѣ села между Сръдна гора и Пловдивъ, но избѣгалиятъ отъ Копривщица полицай Неджибъ ага успѣ да организира башибозукъ отъ турскитѣ села и му попрѣчи. Попрѣчи много на разпространение възстанието и неуспѣхътъ при Стрелча. Българитѣ въ това село съ помощта, изпратена отъ Панагюрище и Копривщица, обсадиха турцитѣ въ джамията, обаче турцитѣ отъ околнитѣ села нападнаха Стрелчани и ги прогониха, та и тѣ се преселиха въ Копривщица. Клисура се държа до 25-и априлъ, когато Тосунъ бей съ тълпи отъ башибозуци нападна и превзе градеца. Тогава клисурци избѣгаха въ Копривщица. Съ това се завършиха военнитѣ действия въ източната половина на окръга. Отъ Копривщица преселенитѣ възстаници не предприеха нищо повече, и следъ падането на Панагюрище, Копривщица капитулира безъ бой предъ турскитѣ войски.

Въ западната частъ на окръга, по лѣвия брѣгъ на Марица, изпъкнаха главно три релюционни центрове: Петричъ, Панагюрище и Еледжикъ¹⁾). Въ Петричъ се бѣха събрали селата Смолско, Каменица, Раковица и Бѣлица. Семействата си възстаницитѣ скриха въ планината Арамлиевецъ. Тѣй като имаше опасностъ откъмъ Златица, петричани поискаха помощъ отъ Панагюрище. Пристигна самъ Бенковски съ Хвърковатата конна чета и съ стотица пехота. На 23-и априлъ башибозукъ и черкези отъ Златишко атакуваха, но бѣха отбити; на 24-и турцитѣ пакъ атакуваха, но бѣха поразени. Положението отъ тая страна поне временно се осигури, и Бенковски съ Хвърковатата чета и стотицата пехота замина на 25-и за Еледжикъ.

Еледжикъ е планина труднодостъпна, обрасла съ гъсти гори и разположена югоизточно отъ Ихтиманъ. Тя затваря Траяновия проходъ. За предстоящата война съ Сърбия и Русия, турцитѣ я бѣха укрепилн съ солиденъ форть и солидни окопи. Тѣзи укрепления бѣха избрани за възстанически центъръ. Тукъ се преселиха селата: Мухово, Церово, Кара Мусалъ, Калугерово, Лесичево, Съртъ Харманъ и Дере Харманъ. Женитѣ и децата разположиха на лагеръ въ гората, а мъжетѣ заеха укрепленията. Възстаницитѣ избраха воененъ съветъ и предводителъ — церовеца Гене Теллийски. Вътрени така сжщо дойдоха на Еледжикъ, но семействата си изпратиха въ Сестримския балканъ. На 25-и априлъ пристигна на Еледжикъ Бенковски и намѣри всичко въ добъръ редъ. Понеже турцитѣ тукъ бѣха спокойни, Бенковски на 26-и замина съ Хвърковатата чета за Сестримо и Бѣлово, които съ неговото пристигане възстанаха, а на 28-и се върна на Еледжикъ.

Между това, турцитѣ бѣха успѣли да стоварятъ въ Т. Пазарджикъ нѣколко табори съ 1—2 планински батареи и 1—2 екседрона, командувани отъ Хафъзъ паша. На 25-и този отрядъ стигна въ Стрелча. Явно бѣше, че той се насочва къмъ Панагюрище, гнѣздото на възстаницитѣ. Въ Панагюрище бѣха се преселили селата Елшица, Щърково и Динкята. Отъ другитѣ села нѣкой възстанаха, но не се преселиха. Въ Панагюрище, обаче, бѣха изпратени възстаници и отъ други села. Панагюрци заеха позиция при Черешката рѣка на птя за Стрелча. На 26-и и 27-и Хафъзъ паша разузна положението и, като се убеди въ числената слабостъ на възстаницитѣ, лошото имъ въоръжение и още по-лошото имъ разположение въ низината, на 28-и настъпи по билото между Стрелча и Панагюрище. Възстаницитѣ не можеха да се съпротивяватъ и избѣгаха въ Панагюрище. на 30-и Хафъзъ паша отново настъпи. Панагюрци му противопоставиха на Балабановата кория 212 души, но следъ половинъ часъ борба тѣ бѣха прѣснати. Следъ това предъ самия градъ стотина души панагюрци оказаха отчаяно съпротивление: употребиха и дървената артилерия, но, разбира се, не можаха да противостоятъ и побѣгнаха въ Сръдна гора. Турцитѣ превзеха столицата на възстаницитѣ и я предадоха на пленъ, пожаръ и мечъ.

*) Еледжикъ при Ихтиманъ, не оня при Батакъ.

Следъ това турцитѣ се насочиха къмъ Петричъ и съ огънь и мечъ разориха всички села. На Еледжикъ едва на 28-и нападна ихтимански башибозукъ, но възстаницитѣ го отбиха. На 29-и панагюрската стотица замина да спасява столицата. Сжщия денъ пристигна отъ Пазарджикъ редовна войска и опъна палаткитѣ на билото на Траяновия проходъ. Но възстаницитѣ заеха височината срещу тѣхъ, и турцитѣ безъ бой заминаха за Ихтиманъ.

На 30-и априлъ еледжичани се научиха за падането на Клисурса и Петричъ и видѣха пламъцитѣ, които бѣха обвзели Панагюрище и околнитѣ села. На 1-и май Бенковски замина съ Хвърковатата чета да спасява загубената столица. Еледжичане, оставени сами на себе си, паднаха духомъ. Сжщия денъ пристигналиятъ отъ Нишъ Хасанъ паша атакува Еледжикъ съ нѣколко табори и батареи. Още при първитѣ топовни изстрели възстаницитѣ се разбѣгаха. Турцитѣ се впуснаха следъ тѣхъ, като избиваха всички, безъ разлика на полъ и възраст. Селата ограбиха и изгориха.

И така, до 1-и май възстанието полѣвия брѣгъ на Марица бѣ усмирено. Още се държеше само Баташкиятъ районъ по дѣсния брѣгъ, дето възстаницитѣ проявиха по-голѣма съпротива.

Възстанието въ Баташкия районъ.

Споредъ плана на възстанието, желѣзницата трѣбваше да бжде разрушена, а Пловдивъ—запаленъ и въ сжщото време нападнатъ отъ отрядъ, изпратенъ отъ Панагюрище.

Разрушението на желѣзницата бѣ възможно, но възстаницитѣ, както и въ всичко друго, се оказаха съвсемъ неподготвени за него. При това първата грижа на турцитѣ бѣ да поставятъ охрана полинията, мѣрка която възстаницитѣ не бѣха предвидили. Прочее върху желѣзницата не се посегна.

Съ изгарянето на Пловдивъ бѣ натоваренъ *Отонъ Ивановъ*. Той бѣше наелъ двадесетъ кжщи, въ които трѣбваше да дойдатъ да живѣятъ двадесетъ души подпалвачи отъ Панагюрище. Обаче, поради липса на разпоредителностъ и прибързаното избухване на възстанието, подпалвачитѣ не дой-

доха; не дойде и предвидениятъ отрядъ. Пловдивскитѣ съзаклетници, годни за оржие, броеха всички около 30 души и сами не можеха да направятъ нищо. Отъ друга страна, отъ своя представителъ въ Оборище, *Георги Търневъ*, който бѣ членъ въ военната комисия, членоветѣ на Пловдивския комитетъ знаеха плана на възстанието. Съобразно плана, тѣ решиха на 22-и априлъ, следъ като запалятъ своитѣ кжщи и нѣкой други здания, едни да заминатъ за Царацево да повдигнатъ полскитѣ села и да ги заведатъ въ Копривщица, а други да отидатъ къмъ с. Сотиръ, да повдигнатъ околнитѣ села и да ги водятъ въ Перущица и оттамъ — въ Батакъ¹⁾.

Следъ слабъ опитъ да се запалятъ две-три кжщи, отъ тридесетѣ възстаници трѣгнаха само трима. *Георги Търневъ* отиде въ Копривщица. *Отонъ Ивановъ* отиде къмъ *Сотиръ* и *намѣри*, че бѣха възстанали само селата *Бойково* и *Дѣдово*, а жителитѣ се бѣха скрили въ гората; но и тѣ, следъ като башибозукътъ изгори селата имъ, предадоха оржието, за да не бждатъ изклани. Другитѣ села или не възстанаха, или сключиха договоръ съ околнитѣ турски села да се пазятъ взаимно.

Третииятъ, който трѣгна отъ Пловдивъ, бѣше *Кочо Чистеменски*. Той стигна Перущица и даде тласкъ на революционното движение на колебаещитѣ се перушичани. Но изглежда, че *Кочо Чистеменски* не е билъ посветенъ въ плана на възстанието. Той не повдигна въпроса за преселяване на Перущица въ Батакъ. Тоя въпросъ, въобще, не е повдиганъ въ Перущица следъ избухване възстанието, или нѣмаме никакви сведения за подобни постѣпки. Но идеята за преселване въ Батакъ е била известна въ Перущица още преди избухване възстанието. *Г. Натегъ* въ своята книжка „Защита на Перущица“ съобщава, че около 15-и мартъ дошелъ въ селото нѣкой си апостолъ, когото той нарича *Бенковски*. Апостолътъ—пише *Г. Н.*—най-много препорѣчваше батачани, че сж били съвършено приготвени, и че тѣ сж най-

¹⁾ Споредъ плана, тия села трѣбваше да отидатъ въ планината нѣкъ Ахъ Челеби, но вижда се, че въ Пловдивъ сж знаели слабостта на организацията въ тия мѣста, та сж решили да заведатъ въоръженитѣ възстаници въ Батакъ.

мжжественитѣ хора, които ще играятъ най-важната роль въ възстанието, като направятъ Батакъ непристѣпенъ за турскитѣ сили. На това основаие той бѣше казалъ на членовѣтѣ отъ комитета, въ случай на нужда да се изпратятъ женитѣ и децата въ Брацигово и, заедно съ тамошнитѣ жени и деца, да се прибератъ въ Батакъ, като най-безопасенъ пунктъ.

Една отъ причинитѣ, за да не се преселятъ тѣ и да останатъ да се борятъ сами, бѣше и постѣпката на Соколски—тѣхниятъ представителъ въ Оборище. Макаръ храбъръ и пламененъ патриотъ, той не постѣпи умно спрямо своитѣ съселени. Той бѣше членъ въ военната комисия, която уреди плана на възстанието, но той остана при Бенковски, не се върна въ Перушица, нито съобщи нѣщо по решенията въ комитета. Перушичани до края на възстанието чакаха да пристигне Соколски съ отрядъ панагюрци и да имъ каже какво трѣбва да правятъ.

Съ невъзставането на Т. Пазарджикъ не възстанаха и селата около него; нѣкой отъ тѣхъ и не бѣха проникнати отъ революционната пропаганда. Бѣлово, Сестримо, Момино и Миненково така сжщо трѣбваше да се преселятъ въ Батакъ, но тѣ въ началото се колебаеха да възстанатъ ли или не. Едва на 25-и, когато Бенковски бѣше дошелъ на Еледжикъ, Бѣловци изпратиха да му кажатъ, че сж готови да възстанатъ. На другия день Бенковски мина презъ Сестримо, стигна въ Бѣлово и ги повдигна. Въ Бѣлово се събраха селата Малко Бѣлово и Миненково—всичко 350 въоръжени възстанници. Трѣбва да признаемъ, че Бенковски, бидейки отличенъ агитаторъ и отличенъ военачалникъ, бѣше бездаренъ полководецъ. Той умѣеше да увлича и води хората, но не знаеше на къде да ги води и какво да прави съ тѣхъ. Едно възстание успѣва, когато се разпространява и парализира властта. Първото и главно поражение на едно възстание е неговото ограничение. Следователно, за възстанието се налагаше само единъ начинъ за действие—настѣпателниятъ. Бенковски, следъ неуспѣха при Стрелча на 22-и, премина въ тая посока въ отбрана. Следъ успѣха при Петричъ, той не предприе нищо къмъ Златица и София. Отъ Еледжикъ не посмѣ да настѣпи къмъ Ихтиманъ. Въ Бѣлово той стоеше предъ Пазарджикъ,

града, който съ околността си отдѣляше възстаналото Сръдногорие отъ възстаналитѣ Родопи. Но той не предприе нищо противъ тоя градъ, не направи нищо, за да обедини дветѣ възстанали области. Между това, превземането на Т. Пазарджикъ бѣше и най-добриятъ начинъ да се помогне на Панагюрище. Хафъзъ паша не би посмѣлъ да навлѣзе въ Сръдна гора, когато Пазарджикъ е въ ржцете на възстаницитѣ. Не може да се извини Бенковски, че по неопитностъ не се е досѣтилъ какво трѣбва да направи, защото всички поменати настѣпателни действия сж предвидени въ плана. Но той не можеше да разбере значението на онова, което е предвидено. Въместо бързо и решително настѣпление къмъ Пазарджикъ, той се отдаде на тържества и продаване кабадайлъкъ. Наистина, той разруши желѣзния пжтъ и изгори станцията при Бѣлово, но това не бѣше отъ голѣмо значение, защото желѣзниятъ пжтъ тукъ свършваше, и станцията бѣше последна. Трѣбва да се признае, че вѣроятността да се превземе Пазарджикъ бѣше много малка, но неуспѣхътъ въ тоя случай щѣше да бжде по-малко чувствителенъ отъ отказа да се предприеме нападението.

Той не направи нищо, даже и не помена за предвиденото въ плана преселване на бѣловци въ Батакъ. Нѣщо повече: на минаване презъ Сестримо, той заповѣда на сестримци да изнесатъ храна на Сестримския балканъ и въ случай на опасностъ да се оттеглятъ тамъ съ семействата си. Не направи никакъвъ опитъ даже да влѣзе въ сношение съ Баташкия районъ. Нищо не характеризира така дообре вътрешната пустота, липсата на идеитѣ, както предаването на външенъ блѣсъкъ. Въ Бѣлово Бенковски се предаде на истински ориенталски кабадайлъкъ и, като прекара така нѣколко часа, замина обратно за Еледжикъ.

Идването му въ Бѣлово, безъ сериозенъ замисълъ не допринесе нищо. Следъ неговото заминаване, бѣловчани и тѣхнитѣ съседи скриха пушкитѣ, нацѣпиха дървения топъ и наведоха глава предъ първия турски отрядъ, който се показа отъ Сарайбей.

По тоя начинъ между възстаналото Сръдногорие и Баташкия районъ остана единъ широкъ поясъ отъ невъзстанали

села. Въ тоя поясъ турцитѣ насочиха войски отъ изтокъ и отъ западъ. Баташкиятъ районъ остана уединенъ, при това безъ общо началство.

И така, едничката надежда за помощъ на Батакъ остана Брацигово и неговата околностъ. За нещастие, Батакъ бѣ отдѣленъ отъ Брацигово съ мохамедански села. Единствениятъ християнски етапъ бѣше Пещера. Но и той не възстана и остана въ турска власть, така че батачани бѣха изолирани. Трѣбва да се признае, че въ цѣлата възстанала областъ брациговци проявиха най-голѣма енергия, най-много умъ, както въ подготовката на възстанието, така и въ военнитѣ действия. Тѣ проявиха и най-голѣми усилия да действуватъ задружно съ Батакъ. Най-после, тѣ излѣзоха и най-добри дипломати, като дадоха единъ почтенъ край на своето възстание. Начело на движението въ Брацигово бѣше *Пѣтлешковъ*, човѣкъ смѣлъ, енергиченъ и преданъ на дѣлото. Бенковски вѣрно бѣше го оценилъ; той настоя Пѣтлешковъ да бѣде представителъ въ Оборище и, навѣрно пакъ по негово желание, ние го виждаме членъ въ Военната комисия. Не знаемъ какво е участието му въ изработване плана, но току-речи само той бѣше проникнатъ отъ плана и се стремѣше съ голѣма енергия къмъ изпълнението му.

Още щомъ се обяви възстанието, Радилово се пресели въ Брацигово. Радилевци бѣха най-войнствениятъ елементъ въ околността, та благодарение на тѣхъ, Брацигово се за сили твърде много. До 26-и априлъ чрезъ смѣли и обмислени действия възстаницитѣ спечелиха нѣколко победи надъ околното мохамеданско население и успѣха да преселятъ въ Брацигово селата Аликоново, Жребичко, Бѣга, Ясж кория, Козарско и частъ отъ Ново село. Нѣкой отъ тия села имаха население смѣсено отъ християни и мохамедани, та преселението бѣше особено трудно. Нищо не се направи по отношение на Пещера, но едва ли можеше да се направи нѣщо, защото въ тоя твърде важенъ отъ военно гледище пунктъ, мѣстниятъ турски елементъ бѣше силенъ, пѣкъ и пазарджикскитѣ бегове и властѣта бѣха взели мѣрки да го задържатъ въ ржцетѣ си.

Предстоеше, съгласно плана, събранитѣ въ Брацигово села да се преселятъ въ Батакъ. По тоя поводъ, споредъ

изледванията на Страшимировъ, възникнали недоразумения. Частъ отъ брациговци не искаха да напуснатъ домоветѣ си, другитѣ, заедно съ преселенитѣ, настояваха да заминатъ за Батакъ.

Въ връзка съ тоя въпросъ е станала и вътрешната уредба на възстаницитѣ. Тѣй като партията за преселението взе връхъ, то за общъ началникъ бѣ избранъ преселенецътъ *Гого Ангелшевъ* отъ Радилово, човѣкъ уменъ и съ военни схващания, и за негови помощници *Лазаръ Илиевъ* и *Иванъ Т. Бойчевъ*, пакъ външни хора. Пѣтлешковъ, който, като членъ въ комисията, навѣрно е наложилъ преселението въ плана, не е можалъ да бѣде противъ него, но сигурно не е можалъ и да го наложи на своитѣ съграждани, и затова е отсѣпилъ началството на лице, което е могло да действува по-строга. Вижда се, че единъ отъ мотивитѣ, по който брациговци не искаха да се вдигнатъ отъ Брацигово е билъ недостатъкътъ на превозни сръдства, та Брациговскиятъ комитетъ реши да поиска отъ батачани коне. За тая цель още на 26-и априлъ бѣ изпратенъ въ Батакъ пратеникъ *Иванъ Глухчевъ*. Но, преди да видимъ резултата отъ тая постѣпка, нека проследимъ онова, което стана въ Батакъ до тоя день.

Възстанието въ Батакъ.

Обявява и организация на възстанието.

21-и априлъ, два дни предъ Георгьовдень и единъ день следъ обявяване възстанието, бѣше пазаренъ день; въ Пазарджикъ бѣха се събрали на пазаря много селени. Мнозина бѣха докарали агнета и овни за проданъ, защото е обичай да колятъ курбанъ на праздника — българитѣ агнета, а турцитѣ овни. Отъ Батакъ така сжщо имаше надошли селени да продадатъ добитъкъ и да си купятъ разни потрѣби. Такива хора Батачани наричатъ обикновенно „скарче“. Между тѣхъ бѣха: Георги И. Христосковъ, Георги А. Кавлаковъ и Ефтимъ И. Пунчевъ; и тримата бѣха дошли да си купятъ жито. Сутринта на 21-и, както се каза, Пазарджикскиятъ комитетъ получи кървавото писмо за обявата на възстанието. Пристигна и изпратениятъ въ Панагюрище полицейски ко-

мисаръ Ахмедъ ага, а така сжщо и избѣгалитѣ полицейски чинове отъ Панагюрише, така че възстанието стана известно и на българитѣ и на турцитѣ. Скоро подиръ това дотичаха мохамеданскитѣ цигани отъ Калугерово, а следъ тѣхъ и бѣгащитѣ юруци отъ махалитѣ по лѣвия брѣгъ на р. Тополница. И еднитѣ и другитѣ бѣха видѣли съ очитѣ си четата на Бенковски и преселнишкитѣ кервани, охранявани съ стражи. Всичко това, а особено врѣвата на циганитѣ, предизвика смущение и уплаха у християни и мохамедани. Разнесе се слухъ, че панагюрци настѣпватъ къмъ града. Въ кжсо време дюкянитѣ се затвориха, всички се изпокриха, и градътъ опустѣ; по улицитѣ не се мѣркаше жива душа. Разбира се, че и селянитѣ побързаха да се върнатъ въ селата си и разнесоха новината за възстанието и за страха на турцитѣ. Тримата скарачи на заминаване се отбиха въ хана на Ржжанката, единъ отъ членоветѣ на Пазарджикския комитетъ. Ржжанката даде на Ефтимъ Пунчевъ възстаническа гугла съ левче да я занесе на П. Горановъ и повече нищо не имъ каза. Вижда се, че Ржжанката още не е знаелъ за оставеното отъ Пѣтлешковъ възвание. Следъ това тримата, безъ да купятъ жито, за което бѣха дошли, шибнаха конетѣ и вечерътъ се озоваха въ Батакъ. Новината се разнесе съ голѣма бързина. Въ кратко време всички батачани се струпаха около скарачитѣ, които разказваха всичко видено и чуто, разбира се преувеличено, както е неизбѣжно въ подобни случаи. Нѣма съмнение, че членоветѣ на комитета първи доловиха многожеланото, но неочаквано така прибързано известие. Горановъ веднага свика на събрание у дома си членоветѣ на комитета. Предстоеше да се реши въпросътъ дали произшествието, станало въ града, да се вземе за сигналъ, даденъ за възстание, или не. Комитетътъ се намираше въ затруднение, Съгласно решението въ Оборище, възстанието трѣбваше да се обяви на 1-и май, като се предизвестяватъ комитетитѣ петъ дни по-рано, обаче, споредъ съобщението на скарачитѣ, възстанието е избухнало десетъ дни по-рано. Официално известие за това не бѣше получено. Въ Батакъ не знаеха, че възванието, изпратено отъ Пѣтлешкова, е паднало въ турски ржце.

Разискванията траяха дълго време; заедно съ въпроса да възстанатъ или не комитетътъ разглеждаше и първитѣ

мѣрки, които трѣбва да се взематъ. Между това, нетърпеливитѣ батачани се бѣха натрупали около кжщата на Горанова и чакаха да чуятъ решението на първенцитѣ. Любопитството бѣше така голѣмо, че нѣкои се присламчваха къмъ вратата и подслушваха, за да узнаятъ накжде клонятъ разискванията. Между тѣхъ бѣше и Ангелъ, 18-годишниятъ синъ на Петъръ Горановъ, обзетъ отъ страстенъ патриотизъмъ, който характеризираше всички интеллигентни младежи въ оная епоха.

— Каква е работата, какво ще стане? — питаха ги шепнишкомъ отъ заднитѣ редове.

— На барутъ мирише — отговаряха подслушвачитѣ.

— Ще каже, кръстътъ ще се издигне, разнасяше се извътъпата. Нетърпението ѝ достигна до крайнитѣ предѣли. Нови подслушвачи се издигнаха до самитѣ прозорци на стаята, въ която заседаваше комитетътъ, и се развикаха:

— „Барутъ, барутъ, смъртъ на тиранина!

— Вжтре вече преброяватъ най-добритѣ пушкари, ония, които муха умѣрватъ. Прощавайте се съ чарковетѣ, горитѣ, волове и пелкитѣ (брадвитѣ); ще се търкалятъ чалми по земята — извикаха съ възторгъ нѣкои.

— Тукъ имаме една чалма, дошла ни на крака, синътъ на Ахмедъ Барутинлията доспатския разбойникъ — отзова се другъ — защо още чакаме, та не му светимъ маслото? Тълпата се раздвижи, и зашумѣ; следъ остри препирни една група се отдѣли и насочи къмъ кжщата на Ангелъ Ганевъ.

Ангелъ Ганевъ бѣше селски „мастрафчия“, съ други думи, той бѣше натоваренъ да посреща, настанява и храни правителственитѣ хора, и всички турци, които, разбира се, смѣтаха себе си по рождение за такива. Той представяше смѣтки въ общината за направенитѣ разноски (мастрафъ), и общината му ги изплащаше.

Тая вечеръ у него бѣше на конакъ (квартира) Асанъ, синътъ на барутинския къръ ага Ахмедъ ага, заедно съ нѣкои свои другари, и групата батачани отиваше да принесе тия неканени гости като първа жертва предъ олтаря на отмъщението. Групата заобиколи домътъ на Ангелъ Ганевъ и поиска да ѝ се предадатъ отбелязанитѣ жертви. Тѣй като имъ бѣ отказано, ревностнигѣ отмъстители разбиха заключенитѣ порти, влѣзоха вжтре и съ запалена борина въ

една ржка, съ пушки и ножове въ другата претърсиха и най-скришнитѣ кжтове на кжщата, обаче Асанъ и другаритѣ му не се намѣриха; благоразумниятъ мастрафчия бѣ ги извѣлъ презъ една скрита вратичка и още сжщата нощъ ги преведе презъ Карлъшкия пжтъ за доспатскитѣ села. Въ тая работа, по думитѣ на нѣкои, му помагалъ Горьо Кавлаковъ.

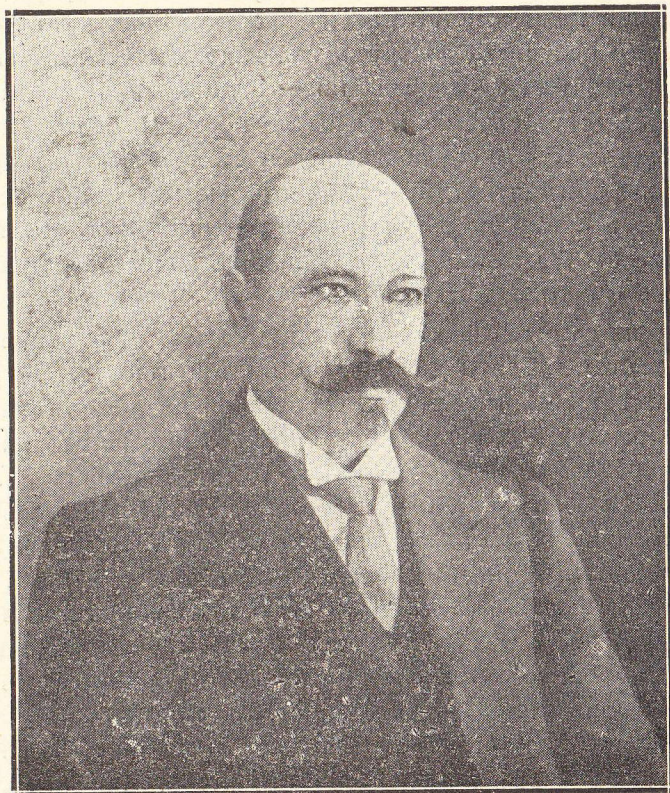
Между това, заседанието у Петъръ Горановъ продължаваше. За съжаление, ние не знаемъ нищо за разискванията, станали въ тия сждбоносни моменти, нито даже имената на всички, които сж участвали въ заседанието. *Ангелъ Горановъ* ни поменава само следнитѣ: *Петъръ Горановъ, Стефанъ и Ангелъ Трендафилови, Вранко Пауновъ, Тодоръ попъ Нейчовъ и Иванъ Божинъ*; сигурно е имало и други, но кои сж, не знаемъ. За взетитѣ решения може да се сжди по направенитѣ распоредждания,⁸⁸ които нетърпеливата тълпа бърже долавяше и изпълняваше. Между тълпата бѣше, както се каза, и младиятъ *Ангелъ Горановъ*, който ни е описалъ онова, което е станало около дома на баща му. Както изглежда, комитетътъ, като е получилъ сигурни известия, че Брацигово и околнитѣ села сж възстанали, фактъ, който се потвърдяваше и отъ пожаритѣ въ полето, и главно, като се научилъ за паниката въ Пещера и ареститѣ на комитетскитѣ хора въ тоя градъ, се е убедилъ, че му оставатъ само два пжтя: или да остане вѣренъ на клетвата, като обяви възстанието и положи сждбата на селото върху оржжието и върху солидарността на другитѣ възстанали мѣста, или да изостави светото дѣло, така грижливо лелѣяно въ сърдцата имъ, да наведе вратъ предъ азиатския тиранинъ и да очаква на другия день членоветѣ му да бждатъ вързани и отведени въ затвора отъ турската полиция.

Батачани, отъ вѣкове крепени отъ единъ високъ, както религиозенъ, така и племененъ моралъ, заякналъ подъ влиянието на революционната пропаганда, не можеха да станатъ измѣнници. Отъ друга страна, тѣ така дълбоко се бѣха замѣсили въ революционното дѣло, че не можеха да очакватъ никаква снизходителностъ отъ турската власть. Първенцитѣ трѣбваше да избиратъ оржжието или вжжето. Пъкъ и самото село, разположено всрѣдъ фанатизиранитѣ мохамедански маси, следъ разкритие на революционната организация, не

можеше да очаква друго, освенъ разорение. Най-после, трѣбваше да се вземе подъ внимание и настроението на тълпата, която се бѣше струпала около дома на Горанова. Тя чакаше тамъ, не за да чуе съветъ за покорностъ. Бѣше минало полунощъ, когато комитетътъ дойде до заключение, че нѣма другъ изходъ, освенъ да се прибѣгне до оржжие, и реши да обяви възстанието. Повикаха нѣколко момци по-светени въ дѣлото и които въ приготвленията служеха като посрѣдници между комитетата и простата маса. Момцитѣ, следъ като получваха заповѣдь, излизаха, отиваха въ домоветѣ си, връщаха се вѣоржжени съ пушки, пищови и ножове и се нареждаха на мегдана до портата, безъ да даватъ каквито и да било обяснения, и съ сериозностъ, каквата налагаше решителността на момента. Не ще съмнение, че комитетътъ е искалъ съ тая мѣрка да има при обявяване възстанието една вържжена сила, съ която да държи въ респектъ фанатизираната маса.

Обаче самиятъ фактъ говорѣше повече отъ всѣко устно обяснение. „Всѣки разбра, че въ тая минута, посрѣдъ ноцната тъмнина първенцитѣ сж решили да прекратятъ робството, да счупатъ веригитѣ на тежкото поданство, да обявятъ свободата и независимостъта и да поздравятъ селенитѣ съ новъ човѣшки животъ“ — пише *Ангелъ Горановъ*. — „Всѣки искаше да посрешне великото събитие, колкото се може по достойно и по начинъ, чрезъ който може да докаже найнагледно твърдата решимостъ да се бори на животъ и смъртъ. Желанието да се излѣзе тържествено съ „пушка бойлия“ на рамо, съ „сабля френгия“ на кръста и „пищови съ арабия“ на поясъ бѣше непреодолимо“. Множеството се прѣсна, вѣоржжи се и се струпа отново предъ портата на Горанова. Когато къмъ 3 часа презъ нощъта Петъръ Горановъ, Стефанъ и Ангелъ Трендафилови, Вранко Пауновъ, Тодоръ п. Нейчевъ и Иванъ Божинъ излѣзоха, за да изпратятъ призванитѣ да заематъ по-важнитѣ мѣста около селото, тѣ съ очудване видѣха, че по-големата частъ отъ селенитѣ, вѣоржжени, чакатъ распореджане и за себе си. Нощъта бѣ една отъ най-тъмнитѣ, но тъмнината съ своята таинственостъ придаваше по-голяма тържественостъ и по-голямо обаяние на събитието. Петъръ Горановъ приветствува събранитѣ съ свободата, прогласена отъ Главния комитетъ въ Панагюрище, и

напомни длъжността къмъ отечеството, която тая свобода налага на всѣки българинъ. Той завърши съ думитѣ: „Да живѣе свободата на България, смъртъ на петвъковния умразенъ тиранинъ!“ При тѣзи думи събранитѣ изпразниха пищовитѣ си. Гърмежитѣ огласиха цѣлия Батакъ и възвестиха великото събитие. Групи селени, които очакваха изве-

Ангелъ Горановъ

стието по махалитѣ, така сжщо съ изстрели отговориха, че сж разбрали станалото и че го приематъ на драго сърдце. Всички въоржжени тръгнаха на чети изъ селото да възвестяватъ свободата съ весели възклицания, съ гърмежи, и всички се поздравяваха: „Честито да ни е, честито да ни е!“ Гърмежитѣ и врѣвата събудиха женитѣ и децата. И тѣ излѣзоха на портитѣ съ запалена борина въ ржце, освѣтяваха тър-

жеството и се любуваха на възторга на мъжетѣ. Това бѣше нощъ на възвишенъ захласъ и патриотично опиянение.

Първитѣ разпореждания на съвета бѣха и мѣрки срещу противника, който се намираше въ селото. Той бѣше малочисленъ: Селимъ пждартъ, който служеше и за шпионинъ на турската полиция, Саидъ ефенди, чиновникъ изпратенъ отъ Одринъ по събиране десятъка, и десетина души циганиковачи. Всички бѣха обезоржжени веднага, а на първитѣ двама поставиха стража да ги пази, защото много отъ селенитѣ искаха да си видятъ смѣткитѣ съ тѣхъ по единъ безапелационенъ начинъ. Заедно съ това взеха се мѣрки срещу противника отвънъ. Изпрати се на всички по-важни мѣста около селото постоянна стража, съ заповѣдъ да заловятъ и обезоржжаватъ всички въоржжени турци и да съобщаватъ въ съвета за онова, което забелязватъ. Изпратиха се избрани бързоходци и добри стрелци (пушкари) по отдалеченитѣ върхове за „съгледатели“, съ други думи да следятъ, както за онова, що става въ близкитѣ мохамедански села, така и за онова, което става въ Пазарджишкото поле.

Сутринта на 22-и априлъ хубавото пролѣтно слънце освѣти Батакъ въ съвсемъ другъ видъ. *Петъръ Горановъ, Ангелъ Трендафиловъ и Тодоръ п. Нейчовъ* се явиха на улицата въ възстаническа униформа: панталони съ зелени ширити и калпаци съ пришити сребърни левове. Голѣмата промѣна въ сърдцата и душитѣ трѣбваше да се отрази и външно. Трѣбваше съ единъ погледъ да се познае, кой е борецъ за свободата и е готовъ да мре за нея, и кой не е. Обличането възстаническа униформа е било всѣкога най-яркиятъ признакъ за строшаване ярема на робството. При това тя има и дисциплинарно значение. Оня, който облѣче една униформа, се подхвърля и на всички строгости, които налага тя; фесътъ и потуритѣ се смѣтаха за турско облѣкло, наложено отъ завоевателитѣ; за българина тѣ бѣха присжщи на робството. Батачани ги афоресаха и последваха примѣра на своитѣ предводители. Наредъ съ пушкитѣ и пищовитѣ захванаха бързо да се влачатъ по улицитѣ агнешки, ярешки, овчи и кози кожи, които съ най-голяма бързина се преобрѣщаха на високи, макаръ и прости, калпаци, много по-страшни отъ казашкитѣ, и се натъква-

ха на главитѣ. Но само това не стигаше. Всѣки виждаше, че за новия войнишки животъ турскитѣ потури сж непригодни, пѣкъ и за самото тържество—неприлични. Случайно тия желаня и нови нужди намѣриха донѣйде удовлетворение то си. Въ селого имаше нѣколко складове съ шарени влашки човали. Складоветѣ се отвориха, човалитѣ разграбиха и раздадоха на женитѣ да ги преобърнатъ на панталони, прилични на шопскитѣ, които се смѣтаха за чиста народна носия. Още сжщия день мнозина излѣзоха на позициитѣ си съ тия дрехи, шарени, като дъжовници, съ калпаци отъ цѣла овча или козя кожа. „Тая външна промѣна се смѣташе отъ самитѣ селени толкова необходима, че единъ сиромасъ, който по-напредъ си бѣ продалъ воловетѣ, за да си купи пушка, като не можа да се възползува отъ влашкитѣ складове, и като нѣмаше какъ да промѣни дрехитѣ си, закла едничката си свиня, одра кожата ѝ, обши я съ шило и я надяна на главата си“, — завършва Ангелъ Горановъ своя нелишенъ отъ хуморъ разказъ.

Разбира се, нѣма стадо безъ метиляви овци И въ Батакъ имаше нѣкои, които не искаха да се лишатъ отъ приятноститѣ на спокойствието, па било то и въ робско състояние, и когато другитѣ се въоръжаваха, тѣ запрѣгаха колитѣ, за да отидатъ на работа. Но въоръженото мнозинство кръстосваше улицитѣ, разпрѣгаше колитѣ имъ и ги повръщаше къмъ дѣлга, който налагаше общото дѣло. Дюкянитѣ и крѣчмитѣ така сжщо се затвориха, и въ кратко време всичко мжжко и способно да носи оръжие замина за позициитѣ.

Още преди възстанието, презъ великденскитѣ пости, съ заклетницитѣ се бѣха събрали въ Ташлийското дере, за да устроятъ въоръженитѣ си сили. Общоприетата възстаническа организация тѣ приспособиха споредъ мѣстнитѣ условия. Вмѣсто общоприетитѣ хилядници, стотици и десетици, батачани въведоха петстотици, петдесетици и десетици. Назначиха се и съответни началници. Обаче, за окончателното устройство батачани очакваха да получатъ наставления отъ Главния комитетъ. При това очакваха да се преселятъ въ Батакъ много села, и, следователно, окончателната организация можеше да стане само следъ преселението, както стана

и въ Брацигово. При все това батачани се устроиха временно както следва: длъжносттата главенъ разпоредителъ или войво да съвсемъ естествено падна върху главния двигателъ, душата на дѣлото, *Петъръ Горановъ*. Около него се състави съветъ отъ първенцитѣ: *Трендафилъ Тошевъ, Вранко Пауновъ, Петъръ Трендафиловъ, Тодоръ п. Нейчовъ, Димитъръ Гълевъ и Иванъ Божинъ*. Длъжносттата секретаръ при съвета пое младиятъ *Ангелъ*, синътъ на Петъръ Горановъ. Всички избрани за оръжие броеха около 1100 души. Разбира се, не всички бѣха въоръжени съ огнестрелно оръжие, но въ краенъ случай можеха, или да бждатъ употребени като замѣстници на убити и ранени, или да се снабдятъ отпосле съ оръжие, или, най-после, да участвуватъ при действие съ хладно оръжие — ножове и копия. Всичкитѣ 1100 души бѣха раздѣлени на две петстотици. За тѣхни началници — петстотници — бѣха избрани двамата братя *Стефанъ и Ангелъ Трендафилови* — гиганти по ръстъ и сила и опитни въ оръжието. Организацията, както ще видимъ, не можа да се пази строго. За вкореняването ѝ липсваше време и навикъ. Това отъ една страна прѣчи, за да може да се възстанови тукъ съ подробности, отъ друга страна, малкото останали живи следъ ужаситѣ, които преживѣха, не могатъ да си спомнятъ имената на всички по-долни началници. Поменаватъ се като петдесетници и десетници следнитѣ лица: *Тодоръ п. Нейчовъ, Стефанъ Несторовъ, Тодоръ Ан. Кавлаковъ, Ангелъ Мерджановъ, Коста Вранчовъ, Петъръ Ковача, Димитъръ Г. Коларовъ, Димитъръ Тячевъ, Иванъ Божинъ, Никола Банчевъ, Петъръ Батевъ, Ангелъ Н. Каравладевъ, Горьо Д. Хаджийски и Стоянъ Стойчевъ*. Избраха се около 40 души пѣргави ездачи съ добри коне и отъ тѣхъ формираха конница, която трѣбваше да обикаля позициитѣ и да изпраща съгледатели (разузнавачи). Освенъ това, наредиха особена стража да пази реда въ селото.

Съветътъ заседаваше постоянно и надзираваше за точното изпълнение разпореденията. На никого не бѣше позволено да напуща позицията безъ разрешение; непокорнитѣ се наказваха строго и дори немилостиво. Нѣма сведения, какъ сж били разположени възстаницитѣ около селото. Знае се, че Стефанъ Трендафиловъ е билъ на Св. Георги, позиция разположена на пѣтя за Пещера, който тогава минаваше по височинитѣ на лѣвия брѣгъ на Стара рѣка; от-

тамъ се очакваше най-сериозното нападение. Отъ петдесетниците тамъ е билъ Тодоръ попъ Нейчовъ. На Беглишкитѣ хармани билъ Димитъръ Тянчевъ и на Кънева борика—Иванъ Божинъ. Освенъ това, бѣха заети позициитѣ на Иванова ливада, Галагонката, Свети Георги, Царевъ куминъ, Сухо дере и Свети Никола. Топътъ е билъ разположенъ при параклиса Св. Никола, въ долния край на селото. Характерно е, че батачани се придържаха о хайдушката тактика, съ други думи пренебрегватъ височинитѣ и заематъ низкитѣ мѣста, презъ които минаватъ пѣтища. Впрочемъ това се налагаше отъ малката далекобойностъ на пушкитѣ; ако заемѣха върховетѣ, куршумитѣ нѣмаше да могатъ да стигнатъ до пѣтя. Предъ позициитѣ бѣха изтъкнати стражи. Знаятъ се мѣстата само на две отъ тѣхъ, едната—на Пещерския пѣтъ, а другата—на Семеръ Аланъ. На Семеръ Аланъ имаше турска стража, която охраняваше прохода Ташъ боазъ. Стражата се помѣщаваше въ една каменна кула, приспособена за отбрана. Съ избухване възстанието въ Батакъ и приближаването баташката стража, турцитѣ напуснаха кулата, а батачани се укрепиха близу до нея въ мѣстността наречена Биглата.

На позицитѣ още първия день, 22-и априлъ, закипѣ дейностъ. Правѣха таби, т. е. копаеха окопи. Моми, жени и баби излѣзоха съ мотики и лопати и помагаха на мъжетѣ. Тѣ имъ носѣха и храна. Въ сѣщото време мъжетѣ произвеждаха строеви занаятия. Командитѣ се даваха на турски езикъ, така, както бѣха въ употребение въ турската армия.

Първитѣ дни на възстанието.

На другия день — 23-и априлъ — бѣше Георгьовъ день. По разповеждане на Горановъ, четитѣ слѣзоха отъ позицията и се наредиха стройно на площада предъ черквата Св. Нѣделя. Свещеницитѣ *Нейчо Пауновъ* и *Петъръ попъ Илиевъ* отслужиха тържественъ, благодарственъ молебень. „Възторгътъ бѣше неописуемъ — пише *Ангелъ Горановъ* — въодушевението сияеше на веселитѣ, бодритѣ и пълнитѣ съ живостъ лица. По високия си ръстъ и съ високитѣ рунтави калпаци възстанцитѣ приличаха на гора отъ дървета съ кичести върхове. Момитѣ, женитѣ и децата съ китки въ ржце и сълзи на очи

отъ радостъ се трупаха около тѣхъ и много не можаха да познаятъ своитѣ. Подиръ молебена всички цѣлуваха кръста, а свещеницитѣ ги благославяха и пожелаваха успѣхъ на свето-

Батакъ и околността му.

то предприятие. Ученицитѣ и по-развититѣ младежи запѣха песенъта:

Дойде време, дойде часъ
Иго да строшимъ,
Стига, стига вече,
Робство да търпимъ.
Хайде, хайде, хайде
На бой да вървимъ и пр.

Четниците подъ тактния напъвъ на лѣсенята, въ строенъ редъ, следъ като взеха по китка отъ женитѣ и момитѣ и ги натъкнаха въ устата на пушкитѣ си, заминаха отново за позицитѣ и продължиха учението и окопната работа.

Между това, съветътъ въ селото се научи, че *Пѣтлешковъ* като се върналъ отъ Панагюрище, предалъ единъ екземпляръ, отъ кървавото писмо (възванието) въ Пещера да го препратятъ на *Петъръ Горановъ* въ Батакъ, и че писмото, поради предателство, паднало въ ржцетѣ на турцитѣ. Въ сщщото време стражата отъ върховетѣ на Пещарския пжтъ съобщи, че долу въ полето се вижда димъ отъ огромни пожари. Всички бѣха убедени че горятъ турскитѣ села. Това възбуди още повече духоветѣ. Много отъ възстаницитѣ искаха веднага да нападнатъ съседнитѣ турски села, но *Петъръ Горановъ* очакваше заедно съ възванието и наставления за начина, по който ще се действува съгласно общия планъ, и за това не се съгласи. Съветътъ изпрати особени пратеници въ Брацигово и Радилово, за да получатъ възванието и наставленията или поне данаучатъ „плана на общитѣ действия на тѣхнитѣ главатари“. Споредъ *Ангелъ Горановъ*¹⁾, пратеницитѣ донесли отъ Радилово оригинала на възванието, изпратено въ селото имъ, а отъ Брацигово — едно копие отъ него. Оригиналенъ екземпляръ или точенъ преписъ отъ него не е запазенъ. Екземплярътъ, изпратенъ за Батакъ, както се каза, падна въ турски ржце. Турската изпитателна комисия въ Пловдивъ го преведе на турски. Отъ турския преводъ си снелъ преписъ нѣкой ерменецъ. Отъ тоя преписъ го превелъ на български *Захарий Стояновъ*, който познава и оригинала и твърди, че съдържанието е сщщото. Разбира се, че стилътъ и езикътъ при двата превода сж претърпѣли и промѣни. Ето съдържанието му:

¹⁾ — Бойчо — „Възстанието и кланетовъ Батакъ“, стр. 39.

Братя българи.

Дойде вече краятъ на звѣрскитѣ злодеяния, които отъ петъ вѣка насамъ търпи нашиятъ народъ подъ умразната турска властъ! Всѣки отъ насъ съ нетърпение очакваше тоя моментъ. На . . . май започва вече деньтъ на Българското народно възстание въ България, Тракия и Македония.

Всѣки честенъ българинъ, въ жилитѣ, на когото тече чиста българска кръвъ, както е текла тя и въ жилитѣ на нашитѣ български крале: *Крумъ*, *Борисъ*, *Симеонъ* и *Асѣнъ*, трѣбва да грабне оржието въ ржце, за да възстанемъ като единъ човѣкъ и по тоя начинъ съ първия още ударъ да смутимъ неприятеля.

Нашитѣ юнаци — българи не трѣбва да се боятъ отъ смъртъта и отъ разни други опасности. Тѣ трѣбва да не се страхуватъ отъ това само по себе си нагнило турско правителство, което отдавна чака своето опростаиване. Напредъ братя! Вдигайте пушкитѣ въ ржце, да се срещнемъ единъ други противъ неприятеля, за да запазимъ своето, да придобиемъ свободата си!

О, българино! Докажи, че живѣешъ и ти, покажи какъ знаешъ да ценишъ скжпата свобода!

Чрезъ днешното си възстание ти ще добиешъ свобода съ бой и съ собствената си кръвъ. Счупи хомота, който сѣче твоя вратъ като трионъ!

Ти, който търсишъ свобода, честь и човѣшко право за себе си, пази така сжщо свободата, честъта и правото на оногова, който ги потърси при тебе! Защити го!

Бжди юнакъ неустрашимъ срещу неприятеля, сражай се, воювай геройски, но не отказвай благоволението си и къмъ роба!

Отъ днесъ, въ името на българския народъ, ние обявяваме предъ цѣлия свѣтъ, че желаемъ: *или Свобода, или Смъртъ* на всичкото население!

Напредъ, братя. Богъ е съ насъ!“

Пратеницитѣ донесоха само възванието, „но нито за планъ, нито за инструкции можа да имъ обади нѣщо нѣкой. Самиятъ комисиръ *Василь Пѣтлешковъ* не знаелъ нищо по това“ — пише по тоя поводъ *Ангелъ Горановъ*.

Самъ Пътлешковъ бѣше членъ на Военната комисия, и е знаелъ плана и решението относно преселението въ Батакъ. И Гого Ангелиевъ, който навѣрно е предалъ оригиналното възвание на баташкия пратеникъ въ Радилово, е знаелъ за преселението, защото още сѣщия день — 23-и, или следния, Радилово се пресели въ Брацигово.

Очевидно, тукъ има недоразумение. Самъ Пътлешковъ, споредъ историята на Брациговското възстание, като се научилъ за залавянето на възванието, предназначено за Батакъ, изпратилъ на 23-и преписъ съ брациговеца Иванъ Глуфчевъ и Гюро Стояновъ отъ Ясж-кория, които предали преписа въ Батакъ и го върнали. Трѣбва да се допусне, че, или баташкиятъ пратеникъ е срещналъ по пътя брациговскитѣ и се върналъ заедно съ тѣхъ, та не се е срещналъ съ Пътлешкова, или пъкъ Пътлешковъ и Ангелиевъ, имайки предвидъ предателството въ Пещера, не сж искали още да откриятъ плана.

Трѣбва да се има предвидъ още, че възстанието бѣ избухнало едва отъ два дни, и околнитѣ села тепърва се вдигаха, за да заминатъ за Брацигово.

Както и да е, отсѣствието на указание за общи действия смути съвета въ Батакъ. Привсе това, Петъръ Горановъ не допускаше подобна слабостъ отъ главнитѣ двигатели на възстанието и не губѣше надежда да получи указанието. При това, носѣше се упоритъ слухъ, че селата, които се събиратъ въ Брацигово ще дойдатъ въ Батакъ. Започнаха да прибѣгватъ въ Батакъ и хора отвънъ.

Между това, на позициитѣ се прекарваше весело. Войводата, началницитѣ, учителътъ Тонджоровъ и свещеницитѣ обикаляха всѣки день и въдушевяваха селенитѣ. Женитѣ въ опредѣлено време носѣха ядене на своитѣ юнаци, и всѣки день отдѣлнитѣ чети печеха на рѣженъ по нѣколко агнета. Виното, което батачани обичатъ, бѣше забранено въ голѣмо количество, и само това предизвикваше чести неудоволствия.

Не липсваха и дребни срѣщи съ противника. Една група помаци отъ долината на Места се бѣше промѣкнала между стражитѣ и се озова предъ позицията на Кънева борика,

дето началствуваха Иванъ Божинъ и Ангелъ Кафеджийски. Стана сбиване. Паднаха убити трима помаци, откоито единъ известенъ строителъ на джамии. Останалитѣ живи избѣгаха въ Ракитово, одето съобщиха на властѣта за станалото. Стражата къмъ Фотенъ така сѣщо уби единъ турчинъ и рани нѣколко души. Никола Банчовъ въ мѣстността „Дъното“ хвана единъ ученикъ отъ цариградскитѣ медресета. Ученикътъ разбралъ каква участъ го очаква, изявилъ съгласие да приеме християнската вѣра и се покрѣсти, но въпрѣки това, Никола го уби. Съветътъ смърти убиеца, защото ученикътъ билъ безъ оржие и не се противилъ.

На 24-и априлъ предъ стражитѣ на Семеръ Аланъ се явиха двама заптии (стражари) — Караджа Асанъ и Помакъ Мустафа (Мутето). Тѣ бѣха пратеници на Барутинския къръ всж Ахмедъ ага. Стражата ги пусна, и тѣ стигнаха на позицията при Беглишкитѣ хармани, дето бѣха приети вежливо и обезоржжени. Началникътъ на тая позиция бѣше Димитъръ Тячевъ. Нему заптиитѣ казаха, че сж изпратени отъ Ахмедъ ага да видятъ, дали наистина сж възстанали батачани, и, ако сж възстанали, да питатъ, кои сж причинитѣ за това. Димитъръ Тячевъ съобщи за всичко това на петстотника Стефанъ Трендафиловъ, който се намираше на позицията Св. Георги. Следъ като се споразумѣ съ Петъръ Горановъ, Стефанъ Трендафиловъ отиде на Беглишкитѣ хармани и отговори на пратеницитѣ, че селото наистина е възстанало срещу нетѣпимото тиранско правителство на султана и че то, както и всички други възстанали българи, ще отстоява до последна капка кръвъ своята свобода.

Следъ като ги нахрани, Стефанъ Трендафиловъ пусна свободно заптиитѣ да се върнатъ и съобщатъ на своя началникъ онова, което сж узнали. Вежливитѣ обращения заптиитѣ, обаче, взеха за слабостъ, и като се поотдалечиха, единиятъ отъ тѣхъ — Караджа Асанъ — се обърна къмъ възстаницитѣ и съ заплашителенъ тонъ извика: „Ще видите подиръ нѣколко дни какво ще стане съ васъ!“

Да се остави безъ наказание такова грубо нарушение на посланишкия етикетъ, би било наистина голѣма слабостъ и би повлияло много зле върху духа на възстаницитѣ.

Стефанъ Трендафиловъ кипна, дигна пушката, каза: „Ето какво ще стане“, и съ единъ изстрелъ повали мъртавъ Хасана. Помакъ Мустафа припна да бѣга, но Стефанъ Трендафиловъ извика на Димитъръ Тянчевъ, „Какво гледашъ бе?“ и последниятъ стреля и повали мъртавъ бѣгачия заптие. Тѣлата на убититѣ заровиха, а оржието имъ дадоха на възстаницитѣ.

Известието за това събитие се разнесе съ най-голъма бързина по селото и по позициитѣ. Смъртъта на двамата стражари, които съ своитѣ своеволия години наредъ измчваха батачани и другитѣ християни, се взе като справедливо отмъщение и въ свръзка съ очакванитѣ победи предизвика новъ възторгъ и ново въодушевление. Мнозина завиждаха на честъта и щастieto на Стефанъ Трендафиловъ и Димитъръ Тянчевъ.

Отъ друга страна, тѣзи дрѣзки действия и особено убийството на двамата стражари имаха лоши послѣствия. Противницитѣ на революционното дѣло въ връзка съ неидването помощъ отвънъ не губѣха надежда работата да вземе единъ миролюбивъ край. Тѣзи случки, обаче, правѣха невъзможно осъществяването на тѣхнитѣ предвиждания. Тѣ захванаха да мислятъ за сетнинитѣ и да предвиждатъ и да изброяватъ тайно бедствията, които ще сполетятъ селото. Въ следващитѣ дни влиятелниятъ Ангелъ Кавлаковъ, най-голъмиятъ миролюбецъ и песимистъ по отношение дѣлото, започна открито да изказва своя страхъ относно близкото бждеще и даже се подсмиваше надъ въоръженитѣ, които минаваха край него. Неговитѣ думи започнаха да се шепнатъ между възстаницитѣ на позициитѣ, и вече започна да се усѣща тукъ-таме упадъкъ и разложение. Необходимо бѣше да се взематъ строги мѣрки.

Най-напредъ трѣбваше да се обуздае влиятелниятъ Ангелъ Кавлаковъ. Съ тая работа се нагърби зетъ му Петъръ Горановъ. При една срѣща на улицата, зетътъ „съ свойствения му пламененъ и труднообуздаемъ характеръ“, безъ да гледа на родственитѣ връзки, го нападна и го удари нѣколко пѣти съ чифтето, после извади сабята да го съсѣче, но тѣстътъ сполучи да избѣга и да се скрие. Въ сжщото

време се даде заповѣдь на началницитѣ да наказватъ строго всички, които си позволяватъ да критикуватъ станалото, или които изказватъ страхъ за бждещето. Споредъ Ангелъ Горановъ, началницитѣ изпълнявали ревностно, но и своеобразно заповѣдта. Имаше хора бити немилостиво до осакатяване. Намѣсто да прекратятъ критикитѣ, увеличаваха негодуванието, като помагаха съ това да се развива по-бърже вредната агитация. При все това, подобни случки бѣха малко, държаха се тайно и се заглушаваха въ общия ентузиазъмъ.

Дрѣзкитѣ постѣпки на батачани въ станалитѣ срѣщи, демонстративнитѣ маршировки на четитѣ край синоритѣ на съседнитѣ мохамедански села, стрѣснаха околното мохамеданско население. Вестъта за убийството на двамата стражари пѣкъ просто го поразилъ. Работата клонѣше на животъ или смъртъ, а пѣкъ властъта въ Пазарджикъ, записана въ другитѣ посоки, не можеше да помогне съ друго, освенъ съ оржие и муниции, които изпращаше изобилно. Наистина, численото превъзходство на мохамеданитѣ предъ батачани бѣше грамадно, но въковната вѣрска и племенна борба, въ която Батакъ успѣшно отстояваше своето сжществуване, бѣ убедила мохамеданитѣ въ голъмата решителностъ на тѣхнитѣ врагове. При това тѣ не знаеха размѣритѣ на възстанието и съ свойствената простота допушаха, че батачани не сж сами, и че между тѣхъ може би има комити или московци. Поради това всички се изпокриха въ селата си, никой не смѣеше да се покаже въ полето, и взимаха мѣрки за отбрана.

Подъ влиянието на тоя успѣхъ на батачани, у чепинскитѣ помаци — безспорно най-интелигентнитѣ въ целитѣ Родопи — заговори пламенното родство. Първенцитѣ отъ Ракиново, Дорково, Костаново и Корово се събраха на съветъ и като взеха предвидъ кръвното и езиково родство съ батачани, решиха да не воюватъ, но да искатъ миръ, Тѣ събраха около 200 души въоръжени мъже и съ тѣхъ заеха върховетѣ на височината Голака, дето се прикриха въ гората и търсѣха случай да влѣзатъ въ преговори. Появяването на такава маса въоръжени хора се забеляза отъ баташкитѣ постове, които веднага съобщиха за това въ съвета. Петъръ Горановъ събра четитѣ отъ позициитѣ Св. Георги и,

Царювъ куминъ и частъ отъ хората на другитѣ позиции — всичко около 300 души пехота и 40 души конници — и ги приготви за бой противъ помацитѣ. На останалитѣ възстаници даде наставления да бждатъ готови да се притекатъ на помощъ, щомъ стане нужда,

Следъ като даде наставления на началницитѣ за начина, по който ще се развие боя, начело на конницата той поведе отрядаси, построенъ въ редове, презъ хълмоветѣ Кънева борика, Св. Троица, Мевтеря къмъ Голака. Отрядътъ бързаше; всички бѣха въодушевени да влѣзатъ по-скоро въ бой. Но когато отрядътъ се спусна въ полето, презъ което минава Ракитовския пжтъ, забелязаха, че единъ човѣкъ тича на среща. Отрядътъ спрѣ. Човѣкътъ пристигна запхтѣнъ. Той бѣ ракитовскиятъ говедаръ Петъръ, изпратенъ отъ помашкитѣ първенци съ молба да не настѣпва отряда и съ предложение да се изпратятъ отъ дветѣ страни насрѣдъ полето по двама-трима отъ първитѣ хора, за да направятъ братско споразумение. Горановъ прие предложението и изпрати да преговарятъ членоветѣ отъ съвета Вранко Пауновъ и Петъръ Трендафиловъ и петдесетника Иванъ Божинъ, които припуснаха съ конетѣ до срѣдата на полето и спрѣха при могилата, наречена Кереловата тумба. Отъ страна на помацитѣ пристигнаха на сжщото мѣсто Мохамедъ Имамовъ отъ Дорково и коджабашиитѣ на Ракитово и Костаново. Тѣ поздравиха християнскитѣ пратеници и имъ заявиха, че чрезъ тѣхъ приветствуватъ войводата на възстаницитѣ и ги молятъ да му засвидетелствуватъ тѣхнитѣ братски чувства и да му съобщатъ че тѣ нѣматъ нищо противъ възстанието, но съ радостъ ще приематъ всѣко ново положение, което би имъ се наложило, и което ще смѣтатъ като пратено отъ самия Аллахъ, стига само да имъ се оставятъ селата, домоветѣ и челядъта непожтнати.

Християнскитѣ комисари чрезъ Петъръ Трендафиловъ съобщиха приветствията и предложенията на войводата Петъръ Горановъ, който седѣше въ подножието на Царевъ куминъ. По негова поржчка християнскитѣ комисари отговориha, че батачани сж възстанали само противъ тиранията на султанското правителство, а не противъ мирното турско на-

селение, което иска да живѣе въ братска любовъ съ християнитѣ, че тѣ, като сж обявили своята свобода, решили сж да я бранятъ до последна капка кръвъ, че изявленията за братски чувства и предложенията за мирно отношение, направени отъ мохамеданскитѣ комисари, не съответствуватъ на деянията на помацитѣ, защото възстаницитѣ сж получили точни сведения, споредъ които християнитѣ отъ Каменица и Ракитово сж били бити, обезчестявани [и ограбвани отъ еднокръвнитѣ си братя — мохамедани, и че дългъ се налага на възстаницитѣ съ силата на оржжието да прекратятъ веднажъ завинаги тия безчинства, които още продължаватъ. Най-последно, следъ тия изявления, съгласно указанията на Горанова, баташкитѣ комисари направиха следното предложение: за да се избѣгне насилственото освобождение на християнитѣ отъ Ракитово и Каменица, нека чепинскитѣ аги засвидетелствуватъ своитѣ братски чувства, като помагатъ съ колата си на християнитѣ отъ казанитѣ две села да се пренесатъ въ Батакъ съ всичката си покжщнина и житни запаси. Срокъ за изпълнение на това условие бѣ опредѣленъ 24 часа; въ противенъ случай, баташкитѣ комисари заявиха, че ще преобърнатъ въ прахъ и пепель помашкитѣ села.

Агитѣ приеха съ „робска покорностъ“ това предложение и обещаха да направятъ всичко възможно за неговото изпълнение.

И така, денътъ 25-и априлъ се завърши за батачани съ една блѣскава дипломатическа победа, спечелена благодарение на тѣхнитѣ сили и непоколебимо решение да влѣзатъ въ сражение. Наистина, батачани горѣха отъ желание да си измѣратъ силитѣ съ вѣроотстъпницитѣ помаци. Но Горановъ и цѣлиятъ съветъ гледаха преди всичко да привлѣкатъ християнитѣ отъ Ракитово и Каменица. „Той забеляза — пише синътъ му Ангелъ — че отсъствието на чужденци въ селото помага на вреднитѣ агитации между селенитѣ батачани, които, както знаемъ, като мечтаеха за възстанически животъ, бѣха се затвърдили въ убеждението, че селото имъ ще стане центъръ на възстаническитѣ действия, а сега, когато околнитѣ села, намѣсто въ Батакъ, бѣха отишли въ Брацигово, имаше се страхъ, да не отпадне духътъ, и дѣлото да завърши съ печална

катастрофа. При това и самитъ бѣжанци отъ чепинскитѣ села описваха съ черни краски положението на тамошнитѣ християни и съобщаваха, че тѣ сж готови да прибѣгнатъ въ Батакъ, ако помацитѣ не имъ прѣчатъ“.

Отъ цитирания откъслекъ се вижда, колко важенъ е билъ за Батакъ въпросътъ за преселението. Съ него батачани не само щѣха да се засилятъ, та да могатъ да се борятъ съ многочисленото мохамеданско население, но то бѣ необходимо за поддържане борческия духъ въ самия Батакъ. Батачани възстанаха съ убеждението, че ще бждатъ подкрепени предостатъчно отъвнъ, инакъ, колкото и войнствени да бѣха, едва ли щѣха да възстанатъ.

Преселението имаше и друго значение. Батакъ не бѣ снабденъ съ храни. Още въ самото начало на възстанието частъ отъ населението се хранѣше отъ склада на събрания десятъкъ и отъ частния складъ на Горанова. Батачани се заплашваха отъ гладъ, отъ който можеха да го избавятъ само околнитѣ села, които бѣха богати съ храни. Преселението разрешаваше и тоя въпросъ.

И така, отъ въпроса за преселението зависѣше и понататъшниятъ ходъ на възстанието въ Батакъ. Поради това, като направи постѣпки за преселението на Ракитово и Каменица, Баташкиятъ комитетъ се обърна къмъ Брацигово. Въ Батакъ бѣха избѣгали отъ Пещера поради залавянето на кървавото писмо Ст. Поповъ, баща и синъ Къосеиванови, Христо Попчевъ, Димитъръ Миндовъ, Г. Гаджовъ и други двама пещерци. Ст. Поповъ, като обиколи баташкитѣ позиции, намѣри, че тѣ не могатъ да се държатъ дълго, намисли да бѣга въ Брацигово и съобщи за това на Горанова. Последниятъ реши да изпрати заедно съ Попова и П. Ташковъ съ специална порѣчка отъ Баташкия комитетъ да се влѣзе въ споразумение за задружни действия, разбира се, като се преселятъ брациговци въ Батакъ.

Сутринта на 26-и Ст. Поповъ и П. Ташковъ трѣгнаха за Брацигово. Сжщия денъ съ сжщата целъ, както видѣхме, бѣ изпратенъ отъ Брациговския комитетъ Иванъ Главчевъ съ единъ другаръ. Пратеницитѣ на дветѣ страни се срещнаха въ долината на Баташката рѣка при Поповъ-чучуръ. Брациговскитѣ пратеници решиха да се върнатъ за нови инструкции

и заедно съ баташкитѣ стигнаха вечерта въ Брацигово. На другия денъ Брациговскиятъ комитетъ се събра и реши да се преселятъ въ Батакъ и събранитѣ въ Брацигово. За тая целъ писаха писмо до Баташкия комитетъ, съ което искаха сжщо и коне за пренасяне. Писмото още сжщия денъ — 27-и — занесе П. Ташковъ, а съ него пристигна въ Батакъ и самъ брациговскиятъ войвода Гого Ангелиевъ, за да уреди окончателно въпроса за преселението и навѣрно да се запознае съ положението въ Батакъ и плана на бждещитѣ съвмѣстни действия. Като уговориха потрѣбното и батачани обещаха да пратятъ исканитѣ коне, Гого Ангелиевъ още сжщия денъ се върна въ Брацигово

Вижда се, че Гого Ангелиевъ е повдигналъ и въпроса за преселението не въ Батакъ, а въ нѣкоя планина въ баташката околностъ, както бѣ предвидено въ плана на възстанието. Още сжщия денъ Петъръ Горановъ сложи тоя въпросъ на разрешение отъ Баташкия съветъ. Той предложи да се остави селото и да се пренесатъ женитѣ и децата, покщнината и хранитѣ въ гората на нѣкой планински връхъ, около който да се изкопаятъ окопи за защита отъ нападения, а пъкъ възстаницитѣ да се разпредѣлятъ на части за активни действия. Въ подкрепа на това предложение той навежда и следнитѣ съображения:

1) Заетитѣ позиции по бърдата около Батакъ не сж въ състояние да запазятъ селото отъ неприятелски нашествия, понеже сж далечъ една отъ друга, та неприятелтъ може да се промъкне между имъ;

2) Поради устройството на мѣстността, позиции по близки до селото не могатъ да се заематъ, защото отъ надвисналитѣ се височини неприятелтъ може съ пачаври да запдди, както крайнитѣ плѣвни, така и самото село;

3) При тия условия не могатъ да се предприематъ активни действия, а тѣ ще се наложатъ, защото хлѣбнитѣ запаси сж на привършване.

Съветътъ прие предложението и изпрати вещи лица да избератъ въ планината удобно мѣсто.¹⁾

¹⁾ За съжаление, нѣма сведение, нито кои сж изпратени, нито кое мѣсто сж избрали. Малкото останали живи възстаници сж били млади момчета, прости редници, та не знаятъ нищо по тоя въпросъ.

Но срокът, даденъ на чепинскитѣ помаци изтече.

Селата Ракитово, Дорково, Корово и Костандово приеха поставенитѣ условия, оставаше да склонятъ Лъжене и Баня. Още на 25-и априлъ, деня, въ който се водѣха преговоритѣ, тѣ предложиха и на тия двѣ села да приематъ условията. Лъженци заявиха, че сж съгласни да направятъ онова, което реши Баня; банчани, обаче, следъ дълги съвѣщания отказаха. „Още не се е пролѣла ни капка кръвъ отъ насъ — отговориха тѣ на своитѣ едновѣрци — ислямътъ още е непожтнатъ, девлетътъ (държавата) още сжществува; защо да приемаме такива унижителни за вѣрата условия?“

Ако въ тоя отговоръ религиознитѣ чувства надделяватъ, то се дължи главно на привилегируваното положение, което Турската държава даваше на мохамеданитѣ. Страхътъ отъ батачани, обаче, бѣше голѣмъ. Самитѣ пратеници казваха, че съ очитѣ си видѣли около петнадесетъ хиляди души възстаници, че помежду имъ имало московци и черногорци, защото по голѣмитѣ бърда правѣли военни упражнения, и че, както изглежда, войводата е черногорецъ.

Отъ друга страна, въ отговора се съглежда и страхъ отъ турската властъ. Да помогнатъ на ракутовци и каменчани да се преселятъ, би значило да се солидализиратъ съ възстанитѣ, съ други думи, да станатъ измѣнници на исляма, а това би ги изложило на предсѣдания по-жестоки отъ ония противъ християнитѣ.

При това положение между два огъня, помацитѣ постъпиха твърде хитро. Съ добри обращения и увѣщания тѣ склониха християнитѣ отъ Ракитово и Каменица да се откажатъ доброволно отъ преселването въ Батакъ. На 27-и стражата на Ракитовския пѣтъ извести въ Батакъ, че ново посолство отъ чепинскитѣ помаци пристигнало при тумбата и очаква среща съ баташки пратеници.

Поласкани и обрадвани отъ успѣхитѣ въ първата среща, отъ унижителнитѣ раболепства и покорни обещания на бившитѣ си владетели, батачани гледаха тоя пѣтъ да се покажатъ още по блѣскави, по-страшни и по-силни, отколкото бѣха въ сжщностъ. По склоноветѣ на Петрово бърдо, Св. Троица, Царевъ куминъ, Костина могила, Мефтера и Св. Георги се построихавъ боенъ редъ отдѣлнитѣ чети. На са-

митѣ бърда излѣзоха женитѣ и момитѣ, облѣчени въ мъжки дрехи, нѣкои съ потури, нѣкои съ набързо ошити панталони отъ влашки човали, и въоръжени съ копия или само съ бѣли сопи, които отдалече лъщѣха като металически. Въ тоя си видъ батачанки изглеждаха отдалече като едновременнитѣ турски даалии или като руски казаци. Самъ войводата Петъръ Горановъ излѣзе начело на конницата и се спрѣ близо до мѣстотъ на срещата. Конници препускаха отъ войвсдата до четитѣ, като че се даватъ разпореждания за страшень бой. Слушаха се пѣсни и весели провиквания отъ всички и пушечни гърмежи отъ постоветѣ на отдалеченитѣ позиции. „Всичко това приличаше на голѣмъ военень лагеръ, излѣзалъ да извърши нѣкакви церемониали по случай одържана вече победа — пише *Ангелъ Горановъ* — а тая нравствена победа засвидетелствувана отъ уплашенитѣ аги, бѣше известна на мало и голѣмо. Радостта и ентузиазмътъ бѣха безпредѣлни. Тоя денъ не бѣше друго, освенъ златнитѣ минути на десетдневното имъ царуване. Въ него тѣ като че се трудѣха да преживѣятъ всичката слава и могъщество на новия животъ, всичкия блѣсъкъ на войничеството си!“

При такова обстояние се срещнаха пратеницитѣ на двѣтѣ страни.

Батачани се представяха отъ *Петъръ Трендафиловъ*, *Вранко Пауновъ*, *Никола п. Петрозъ*, пещереца *Иванъ Г. Кьосеивановъ* и младия *Ан. П. Горановъ*, на когото дължимъ описанията на срещата. Помацитѣ бѣха изпратили *Мохамедъ Имамовъ*, *Медьо Бакташовъ* и други двама ракутовски първенци. Тѣ бѣха довели и кметоветѣ на Каменица *дядо Христо* и на Ракитово *Тотко Тупаровъ*, за да заявятъ, че тѣ не желаятъ да се преселватъ. Довели бѣха двама християни — пловдивчани, чиновници по събиране данъка — *Кючюкъ Георги* и *Андонъ Ивусинъ*, за да ги предадатъ подъ попечителството на батачани.

Баташкитѣ представители така сжщо се държеха гордо и достолепно. Тѣ слѣзоха отъ жребцитѣ, на които яздѣха, и приседнаха опрѣни на пушкитѣ си, а помашкитѣ — „уплашени, посърнили, като мъргавци, разтреперени, като есенни листа“, приклѣкнали на колѣне, взеха покорно робска поза, а двама отъ агитѣ поеха и държеха цивилнитѣ жребци на батачани.

Най-напредъ кметоветъ на Каменица и Ракитово, безъ принуждение заявиха, че тѣ не изпитватъ никакво притѣснение отъ своитѣ съжителители помаци и че желаятъ да останатъ въ селата си въ това размирно време и да чакатъ промѣнитѣ на сѣдбата при домашнитѣ си огнища. Възъ основа тѣхнитѣ думи помацитъ се извиниха, задето не сж могли да изпълнятъ условията за преселението. Батачани приеха тѣхнитѣ изявления за искрени. Следъ това, като напомниха, че целъта на възстанието е да се унищожи сегашното турско правителство, защото то почти еднакво притѣснява българитѣ християни и българитѣ мохамедани, отъ потѣта на които се поддържатъ султански и пашовски хареми, батачани предложиха на помацитъ, щото тѣ да не препятствуватъ на българскитѣ чети, които биха се появили по тѣхнитѣ мѣста, а да имъ помагатъ съ храни и други потрѣби. Агитъ приеха на драго сърдце това предложение и го потвърдиха съ свещената клетва „Валлахи, билляхи“.

Най-после се поведе разговоръ за произхождението на помацитъ и за родството имъ съ батачани. Тѣ признаха, че сж българи, нѣкога насила потурчени; но понеже наследили мохамеданската вѣра отъ бацитѣ и дѣдитѣ си, то не могатъ отведнажъ да я отхвърлятъ.

Въ тоя разговоръ единъ отъ помашкитѣ пратеници обърна внимание на *Ангелъ Горановъ* и *Никола п. Петровъ*, които бѣха облѣчени въ европейски дрехи, а на главата си имаха калпаки съ левчета. Той попита, какви сж тия. Кьосеивановъ му отговори накратко — „московци“.

Така се раздѣлиха дветѣ посолства. Батачани взеха двамата пловдивчани и се върнаха доволни и тържествуващи. Съ гайди, пѣсни и грѣмогласни провиквания четницитѣ се повърнаха на позициитѣ си, а батачанки слѣзоха отъ бърдата, събуха потуритѣ и запасаха престилкитѣ.

Наистина, батачани не успѣха да преселятъ Ракитово и Каменица, обаче въ това време вече бѣше дошелъ *Гого Ангелиевъ* да урежда преселението на брациговци, та въпросътъ за преселението на казанитѣ две села бѣ изгубилъ го-

лѣмото си значение. Отъ друга страна, батачани бѣха успѣли да добиятъ благосклонния неутралитетъ на многочисленнитѣ чепински помаци, което отъ политическо и народностно гледище бѣ отъ голѣмо значение, разбира се, при условие, доколкото може да се разчита на запазването му.

Трѣбва да споменемъ още едно мѣроприятие, взето на 27-и априлъ. Следъ като бѣ уговорено преселението на брациговци въ Батакъ, трѣбваше да се помисли какво ще се предприеме следъ това.

Войводата *Петъръ Горановъ*, по думитѣ на синъ му *Ангелъ*, намираше, „че само съ едно вземане на пушкитѣ, при жени и деца съ усамотени действия, се туря въ хаосъ предприятието и се излага на безрасжденъ рискъ народното дѣло“. Той не допушчаше, че апосголитѣ и двигателитѣ на възстанието въ Панагюрище нѣматъ единъ планъ за общи действия на възстаническитѣ центрове и затова искаше да влѣзе въ споразумѣние съ Панагюрище. Съ тая целъ на 27-и вечерьта или на 28-и сутриньта той изпрати петстотника *Ангелъ Трендафиловъ* и бързоходцитѣ *Костадинъ Вранчевъ* и *Митьо Вранчевъ* да отидатъ презъ горитѣ въ самото Панагюрище и да изучатъ сжщността на работата, съ други думи, да научатъ какви общи действия ще се предприематъ¹⁾.

На дневенъ редъ оставаше преселението на брациговци. Тѣ чакаха отъ Батакъ коне, на които да натоварятъ децата, хранитѣ и пр. Баташкиятъ съветъ изпрати 200 коня съ самари и по 2 празни чувала на конь. Обаче изпрацането по неопитностъ не бѣ организирано добре. Разчиташе се на скрито прекарване на конетѣ, а за въ случай на нападение бѣха взети слаби мѣрки.

За началникъ на транспорта бѣ назначенъ дѣдо *Златанъ Вълчиновъ*, на който бѣ указанъ точно единъ прикритъ

¹⁾ *Ангелъ Горановъ* въ съчинението си „Възстанието и клането въ Батакъ“, (стр. 39), пише, че пратеницитѣ били изпратени следъ получаване възванието на 23-и априлъ. Самъ *Ангелъ Горановъ*, обаче, пише, че тѣ стигнали въ Бѣлово на другия день, следъ като *Бенковски* и *миналъ* презъ това село, а *Бенковски* е билъ въ Бѣлово на 26-и. Следователно, не следъ получаване възванието, а следъ идването на *Гого Ангелиевъ* въ Батакъ, на 27-и сж изпратени пратеницитѣ за Панагюрище.

пжтъ презъ гората. Конетѣ се водѣха отъ особени вѣоржжени карачи, а за прикритие бѣха дадени 20 вѣоржжени момци. Тръгнаха презъ нощта срещу 23-и при проливенъ дѣждъ.

Дѣдо Златанъ не се съобрази точно съ даденитѣ му указания. Той бѣше увѣренъ, че Чанакчиево е възстанало и турцитѣ въ него сж избити, прогонени или пленени. Между това, Чанакчиево не само не бѣ възстанало, но чанакчиевскитѣ турци бѣха обиколили селото съ зстави и не пуцаха българитѣ да излизатъ отъ него. На разсъмване транспортътъ стигна надъ това село. Най-напредъ вървѣха дѣдо Златанъ, внукъ му Георги Вълчиновъ и Никола Хаджиевъ гайдаржията; тѣ караха право презъ селото. Дѣдо Златанъ забеляза насреща група селени; отначало, поради мъглата, не можѣ да ги познае какви сж. Но когато видѣ, че тѣ сж много и се готвятъ да употрѣбятъ оржие противъ транспорта, извика: „Назадъ“! Въ тоя моментъ турцитѣ откриха огънь. Всички, както прикритието, така и водачитѣ, които бѣха вѣоржжени, слѣзоха отъ конетѣ, дадохъ по единъ два изстрели и следъ това прерѣзаха вжжата на конетѣ, които водѣха, и избѣгаха.

Часть отъ конетѣ паднаха въ ржцетѣ на турцитѣ, часть — се прѣснаха въ гората, а нѣкои се върнаха въ Батакъ. Карачитѣ и прикритието така сжщо се върнаха, освенъ трима души отъ последнитѣ. Единъ отъ тѣхъ бѣ намѣренъ убитъ, другиятъ — плененъ, а третиятъ *Никола Хаджиевъ* успѣ да стигне въ Брацигово и да съобщи за станалото.

Подиръ тая несполука последва и друга. Турцитѣ отъ Ени махале, окуражени отъ успѣха на Чанакчиевци, изловиха много отъ прѣснатитѣ изъ гората баташки коне и следъ това въ мѣстността Латинска Богородица нападаха и откараха часть отъ баташкитѣ овци, които бѣха оставени безъ охрана.

Всичко това предизвика вълнение въ Батакъ. Едни виждаха въ тия случки начало на по-голѣми бедствия. Други се възмуцаваха отъ произволния грабежъ и настѣяваха да

се нападне Ени махале и да се отмѣсти за оскърбление честта и гордостта на батачани. Но съветътъ не разреши; той все още бѣ увѣренъ, че брациговци ще се преселятъ и безъ тѣхнитѣ коне, и не искаше да предприема действия съ слаби сили.

И наистина, макаръ нѣкои отъ брациговци да се противѣха, Гого Ангелиевъ, Пѣтлешковъ и въобще, началствущитѣ сж настоявали да се преселятъ. Поне така може да се заключи отъ последното настѣпателно действие на енергичнитѣ брациговци. За да се преселятъ, тѣ трѣбваше да минатъ между Чанакчиево и Пещера, въ които турцитѣ се държеха здраво. Сждбата на баташкитѣ коне имъ показа, че при тия условия турцитѣ нѣма да ги оставятъ да стигнатъ безнаказано въ Батакъ. Поради това, на следния день — 29-и априлъ — брациговци се готвѣха, а на 30-и нападаха Чанакчиево, което лежеше на пжтя имъ за Батакъ. Но у турцитѣ имаше по-голѣма солидарность и по-голѣма опитность, отколкото у възстаницитѣ. Мохамеданитѣ отъ цѣлата околность се усремиха на помощъ на Чанакчиево.

Ахмедъ Тъмръшлията, следъ като ограби и съсипа Перушица и остави войската да обсажда перушичани въ черквата, настѣпи съ своитѣ гѣлпи отъ тъмръшки и кърджалиски башибозукъ противъ Брацигово отъ изтокъ; турцитѣ отъ Айдиново, Кричимъ и Т. Пазарджикъ настѣпиха отъ югъ, а пещерскитѣ — отъ западъ. Брациговци, които водѣха бой противъ Чанакчиево, се принудиха да се върнатъ да бранятъ своя градецъ. Следъ тѣхъ настѣпиха отъ северъ и турцитѣ отъ Чанакчиево. Брацигово бѣ обкржжено отъ башибозуци отвѣсѣжде, но брациговци укрепиха своя солиденъ като сръдновѣковна крепость градецъ, като барикадираха входоветѣ му, заеха крайнитѣ кжщи и отбиваха башибозушкитѣ атаки. Следъ падането на Батакъ, пристигна Ахмедъ Еарутинлията съ своитѣ башибозушки пѣлчища, но брациговци продължаваха да се борятъ съ успѣхъ. Едва на 6-и май, когато пристигна редовна войска, брациговци се предадохъ.

Въ цѣлото възстание Брацигово води най-успѣшна и най-дълга борба и, най-после, брациговци, или по-вѣрно Пѣт-

лешковъ, Гого Ангелиевъ и другитѣ водители, се показаха и най-добритѣ дипломати: тѣ дочаха да пристигне редовна войска и тогава се предадоха. Обаче тоя успѣхъ брациговци достигнаха благодарение единомушието, което царѣше, и дисциплината, която се поддържаше у възстаницитѣ. Единомушието и дисциплината дадоха възможност на водителитѣ да жертвуватъ себе си, за да спасятъ населението. Разбира се, Батакъ и Перущица помогнаха твърде много за сравнително благополучния край на Брациговското възстание. Тѣ спрѣха първитѣ и най-голѣми вълни на башибозуцитѣ, а сждбата имъ подсѣти брациговци какъ да постѣпятъ.

Въ заключение, преселението въ Батакъ не стана, не по нежелание, а по неопитностъ, по неумение да се организира и да се пипа бърже.

На 29-и априлъ се върнаха въ Батакъ изпратенитѣ за Панагюрище *Ангелъ Трендафиловъ, Костадинъ Вранчевъ, и Митѣо Вранчевъ*. Тѣ стигнаха до Бѣлово. Тамъ завариха братя Консулови, които съ група въоръжени селени пазеха селото отъ башибозуцитѣ. По-нататкъ пратеницитѣ не можаха да отидатъ, понеже войска и разярени башибозуци кръстосваха навсѣкжде. Отъ братя Консулови тѣ научиха, че предния день Бенковски съ 150—200 души нападналъ и изгорилъ желѣзнопътната станция и си заминалъ, че въ Пазарджишко горятъ българскитѣ села, и че всички възстанали села трѣбва да се осланятъ на собственитѣ си сили и да се ръководятъ по свой планъ, споредъ мѣстнитѣ условия.

Отбраната на Батакъ.

И така, цѣлиятъ български народъ отъ Северна България, Тракия и Македония, като изключимъ слабия опитъ въ Гърновско, остави самъ на себе си възстаналия Четвърти революционенъ окръгъ, а цѣлиятъ Четвърти революционенъ окръгъ, като изключимъ опита на брациговци, изостави Батакъ самъ всрѣдъ едно свирепо, диво, фанатично, бедно и алчно мохамеданско население, което при това действуваше

като законенъ защитникъ на властта, която го организираше, и на религията, която го фанатизираше.

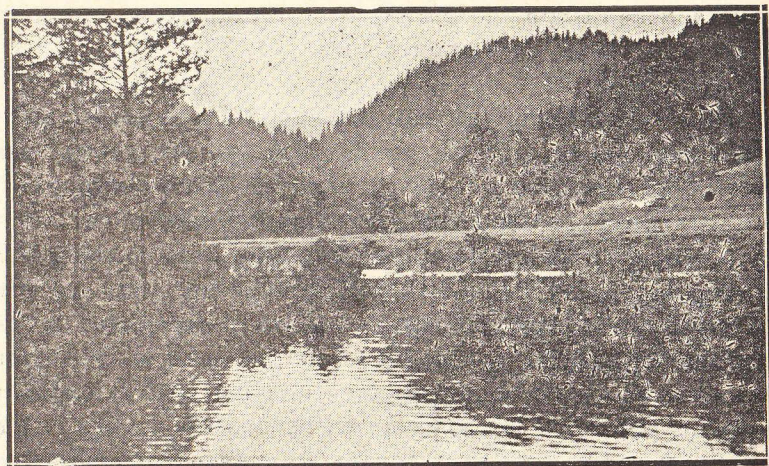
Както навсѣкжде по възстаналитѣ мѣста, така и въ Батакъ въ критическия моментъ, когато се натрупаха около селото хиляднитѣ гълпи отъ башибозукъ, батачани разбраха истинския смисълъ на възстанието. Разбраха, че проповѣдитѣ за гнилостта на Турция, за помощъ отвѣнъ, за една славна борба, отъ която ще се роди бленуваната свобода, сж били само примамка, а сжщността на възстанието е да се раздразни тиранина, за да прояви своя фанатизъмъ, своята свирепостъ и неумение да управлява. Изоставени, батачани се досѣтиха, че тѣ вкупомъ, съ жени и деца, сж принесени жертва на свободата, на която ще се радватъ други. Това положение деморализира батачани, но чудното е, че оръжието все пакъ не падна отъ ръцетѣ имъ.

Винимъ турцитѣ, задето изклали Батакъ, нека обвинисъ по-напредъ себе си, че ние, другитѣ българи, подведохме батачани и ги оставихме сами жертва на турцитѣ, и нека читателтъ не забравя това когато чете онова, което следва. Въ Батакъ нѣма предатели, които за лична облага или отъ умраза къмъ личнитѣ си врагове да услужватъ на турската власт. Има две партии, които се стремятъ по два противоположни пѣтя да изведатъ Батакъ отъ едно безизходно положение. По едно нещастно стечение на обстоятелствата никоя отъ партиитѣ не можа да се наложи на другата. Революционната партия следъ изоставянето на Батакъ изгуби довѣрието на батачани, а миролюбивата не искаше да стане турско оръжие. Отъ тая немощъ на дветѣ партии произлѣзе катастрофата на Батакъ.

Привечеръ на 29-и априлъ стражата на Биглата срѣщу Семеръ Аланъ забеляза въ Ташъ боазъ да настѣпватъ по пѣтя откъмъ Доспатъ голѣмо множество башибозуци.

Още въ началото на възстанието Т. Пазарджикъ бѣше подхвърленъ на най-голѣма опасностъ. Войска, която да се бори съ възстаницитѣ нѣмаше. Турското население трѣбваше да се брани само. По лѣвия брѣгъ на Марица турското

население бѣше твърде слабо, за да може да противостои на компактната българска маса въ Сръдногорието; обаче Родопитѣ съ своето многочислено мохамеданско население — турци и българи-помаци, всички хора на оръжието и опитни въ военното дѣло, можаха съ успѣхъ да замѣстятъ войската. Къмъ тоя изобиленъ източникъ се обърнаха турцитѣ. Най-напредъ подхвърленитѣ на най-голѣма опасностъ пазарджишки бѣйове писаха на барутинския къръ аса Ахмедъ Ага и на други влиятелни лица да събератъ колкото се може повече башибозукъ и да се притекатъ на помощъ. Следъ това властѣта се залови да въоръжава и организира населението. А въ сщщото време имами и ходжи тръгнаха по Родопитѣ да пропо-

Пътя Ташъ боазъ—Батакъ при Беглика.

вѣдватъ грабежъ и клане на гяуритѣ, които бѣха вирнали глави. Опитни въ военното дѣло, турцитѣ търпеливо понасяха обидитѣ на възстаницитѣ и дори убийствата, докато се организиратъ. Наистина, тѣ и тукъ се показаха мудни, както въ всичко, но непредприемчивостѣта на възстаницитѣ имъ даде време. По свидетелството на *Ангелъ Горановъ*, баташкитѣ стражи често съглеждали турци да каратъ натоварени конѣ, вѣроятно съ оръжие и муниции, обаче нищо сериозно не се предприе противъ тѣхъ. Най-после, пълчищата башибозуци отъ двата склона на Родопитѣ дори до Одринъ се

организираха и настѣпиха. И тѣзи пълчища, предназначени да спасяватъ Т. Пазарджикъ и Пловдивъ и да усмиратъ Сръдна Гора, се стовариха върху Перущица, Брацигово и Батакъ.

Забелязаното множество башибозуци въ Ташъ боазъ се състоеше отъ всичкото мъжко население, способно да носи оръжие, на селата Каскъ, Непли, Доспатъ, Барутино, Аланджиево и Жижево; имаше и други по-малки групи и отъ много други села. Водѣше ги самъ барутинлията Ахмедъ ага —човѣкъ жестокъ и вѣроломенъ.

Изгледъ на възстановения Батакъ.—Въ дъното, въ дѣсно е Петрово бърдо.

Баташката стража отъ Биглата извести въ Батакъ за настѣпващия противникъ и остана загнѣздена въ своитѣ окопи. Войводата още презъ нощѣта изпрати 30 души да подкрепи стражата и заповѣда да задържатъ прохода, докато на другия день имъ изпратятъ нови подкрепления. И тукъ, както и навсѣкжде другаде, възстаническата неопитностъ се прояви въ онова вкоренено убеждение, че като се заловятъ пѣтищата, настѣплението на противника е спрѣно. Между това, турцитѣ, нито се спрѣха предъ стражата, нито отложили настѣплението си за другъ день. Възползувани отъ нощѣта, тѣ заобиколиха стражата презъ гората и заеха Петрово

бърдо на единъ клм. надъ самия Батакъ, дето, като първа жертва, съсъкоха едно 15 годишно батачанче воловарче.

Сутринта на 30-и априлъ батачани забелязаха съ ужасъ, че на Петрово бърдо се развява червенъ байракъ съ полумесець, и че около него сж насядали и башибозуци, бѣлитѣ чалми на които ги правѣха да изглеждатъ на току-що поникнали утринни гъби. Докато още батачани не бѣха се съвзели отъ изненадата и първенцитѣ се чудѣха какво да предприематъ, ето че пристигна единъ батачанинъ, уловенъ отъ башибозука и изпратенъ отъ неговия началникъ Ахмедъ ага съ предложение да му се представятъ незабавно баташкитѣ първенци, въ разстояние на 2 часа батачани да му предадатъ оръжието си и да му доведатъ заптиитѣ Караджа Асанъ и Помакъ Мустафа.

Явно е, че Ахмедъ ага, чувствувайки своята сила, поставяше условия неизпълними, защото двамата заптии бѣха убити и батачани не можеха да ги възкресятъ. Въ отхвърлянето на тия предложения батачани бѣха единодушни. Предстоеше да се даде единъ достоенъ отговоръ. Войводата събра веднага съвета, който разгледа предложението. Съветътъ изпрати при Ахмедъ ага *Вранко Дим. Пауновъ, Водьо Божковъ* и одринчанина Саидъ ефенди, който дотогава се държеше подъ стража, съ отговоръ, че батачани по никой начинъ не приематъ да си предадатъ оръжието, съ което сж прогласили свободата и независимостта си, и че ако Ахмедъ ага иска да го вземе съ сила, тѣ сж готови да се биятъ. Въ отговора липсва оная гордостъ, да не кажемъ надменностъ, съ която батачани се отличаваха дотогава; той даже дава пжтъ за по-нататъшнитѣ преговори, но той е достоенъ. Обаче и той не отговаряше на истинското положение. Батачани не бѣха готови да се биятъ. При вида на многочисления противникъ и отсъствието на помощта, очаквана отъ вѣнъ, тѣ се бѣха деморализирали. *Ангелъ Горановъ* е описалъ твърде сполучливо тоя критиченъ моментъ, преживѣнъ отъ възстаницитѣ, между които е билъ и самъ той.

„Както появяването на неприятеля, така и заплашителнитѣ му искания, се разпрѣснаха като мълния по селото, по

позициитѣ, по стари и млади — разказва той. — На позициитѣ и на по-високитѣ мѣста излѣзоха много хора и съ нѣкакво замръзнало любопитство гледаха къмъ Петрово бърдо, по ръбоветѣ на ксето бѣха насядали башибозуцитѣ. Нѣкакви страховити предчувствия обхванаха сърдцата на всички.

— Това не прилича на чепинското побратимствс; вижъ, насядали сж, като че чакатъ смъртта на селото, говорѣха едни шепнишкомъ.

— Кръвнина, кръвнина ще падне, казваха уплашено други.

— Не току така чернитѣ гарвани отъ три дни насамъ непрекъснато грачатъ надъ селото; мърша, човѣшка мърша чакатъ, прибавяха суевѣрнитѣ.

И тия пророкувания се разнесоха така сжщо съ бързината на мълния.

Разлагащата агитация — продължава *Ангелъ Горановъ* своя печаленъ разказъ — срещу която по напредъ се вземаха такива радикални мѣрки, сега ненадейно избликна съ силата на страшния фактъ, който като гръмоносенъ облакъ стоеше предъ очитѣ на всѣкиго. Женитѣ, старцитѣ и бабитѣ се явиха непреодолими спомагатели на тая агитация. Още не бѣше пукнала пушка и селскитѣ пратеници не бѣха се върнали отъ неприятелския станъ, а тѣ се разприпкаха по селото да разпитватъ въ кои позици се намиратъ тѣхнитѣ мжже, братя, синове или близки роднини и дали не сж къмъ страната, отъ която се е появилъ противникътъ. Тѣ сами разсждаваха, създаваха и увеличаваха тревогата и страха. Тѣ, сжщитѣ, които преди нѣколко дни като лъвици маршируваха по околнитѣ бърда, облѣчени въ мжжки дрехи и въоръжени съ сарѣци и мждраци, предъ очитѣ на чепинскитѣ помаци, сега тичаха по улицитѣ на селото като мокри кокошки, носейки на гърба си било дрехи, било скъпоценни вещи, пари, било житни запаси и необходимости за черни случайности. . .

Батачани, които не знаеха предѣлъ въ увлѣчението си, които въ гордитѣ пориви се считаха непобедими и чакаха съ нетърпение активната борба, сега стоеха като замръзнали,

горещата имъ кръвъ застина само при вида на червения байракъ на Петрово бърдо; въ чувствата и въ силитѣ имъ стана преломъ, и съ наведени глави, съ посърнали лица завеждаха разговоръ не за предстоящата борба, а разговоръ тжженъ и печаленъ за децата, за женитѣ, за кжщитѣ и покжщнината, за всичко мило и драго на земята. Каринитѣ за въображаеми победи се замѣстиха съ картинитѣ за бедствията, за ужаситѣ, на които ще бждатъ подхвърлени тѣхнитѣ близки, тѣхнитѣ въ нищо невинни дечица. Тия нови грижи, нови страхове обвзеха всички. Четницитѣ, подбуждани отъ страховити предчувствия, бѣха обвзети отъ непреодолими желаня да отидатъ въ селото и да видятъ своитѣ домашни и поне за последенъ пжтъ, да пригърнатъ, и ако могатъ, да утешатъ милитѣ си. Отъ друга страна, и женитѣ изпращаха децата си по позициитѣ, които съ сълзи на очи се осведомяваха за здравето на бащигѣ си и ги викаха да дойдатъ у дома си, да помогнатъ въ скриването или заравянето на поценнитѣ вещи, защото всички предвиждаха скорошенъ пожаръ на селото. Огънь, пожаръ и кръвнина ще падне, бѣха думитѣ, които се шепнѣха на позициитѣ. Мнозина избѣгаха скрито и произведоха още по-голѣма уплаха въ редоветѣ. При все това позициитѣ все още се пазеха споредъ предишната наредба.“

Ето тази е картината, която ни рисува Ангаль Горановъ въ тоя критически моментъ.

Но въ какво се състоеше агитацията, която парализираше всѣко действие?

И въ Батакъ, както на всѣкъжде, имаше партия на миролюбие то или, както обикновено я наричатъ, партия на благоразумнитѣ, които не вѣрваха въ успѣха на възстанието и очакваха катастрофа. Тая партия, благодарение на общото увлѣчение подиръ революционеритѣ и на строгитѣ мѣрки взети отъ тѣхъ, бѣше принудена само да рѣмжи глухо, безъ да поведе решителна борба. Та и тя състоеше, изобщо, отъ хора, които се отвращаваха отъ вѣржената борба. Но когато грандиознитѣ планове на възстанието се сведоха до отбраната на селото, лишено отъ всѣка външна подкрепа, обаянието на революционнитѣ водители

падна. При това до нападателни действия, било на възстаницитѣ противъ властѣта, било на властѣта противъ възстаницитѣ, не бѣше пристжпено. Сега, когато предстоеше да се почнатъ тия действия, благоразумнитѣ намираха, че все още е възможно да се даде на движението характеръ не на възстание противъ властѣта, но на отбрана противъ башибозуцитѣ. Наистина, възстаницитѣ бѣха посегнали на живота на нѣкои отдѣлни личности и даже полицейски органи, но това бѣ извършено по частенъ починъ и отговорността можеха да понесатъ ония, които го бѣха извършили. Водейки се отъ тая мисль, *Ангель Кавлаковъ* и неговитѣ съмишленици поведоха агитация възстаницитѣ да напуснатъ позициитѣ, да се оттеглятъ въ селото и тамъ да се бранятъ, та да може после да се каже, че селото не е възстанало, но селянитѣ били принудени да бранятъ огницата си отъ башибозуцитѣ, които нападали.

Докато тая агитация проникваше между редницитѣ, началницитѣ имъ се мжчеха да ги въодушевятъ, но тѣхното внимание бѣше съсрѣдоточено главно върху противника. Интересуваше ги въпросътъ много ли сж башибозуцитѣ. Около червения байрякъ се виждаха около 400 души, но освенъ тѣхъ дали има и други задъ гребена на Петрово бърдо? Изпратениятъ отъ Ахмедъ ага селянинъ не можа да каже нищо, защото го бѣха държали съ вързани очи. *Георги Цуровъ* гледа съ далекогледъ или телескопъ, както го наричаха батачани, но видѣ само онова, което се виждаше съ просто око. При това и времето сутринъта бѣ ясно, и блѣсъкътъ на оржжието на скрититѣ изъ храститѣ турци издаваше присжтствието имъ, но скоро то се заоблачи, потъмнѣ, пречеше на наблюдението и внесе мракъ въ сърдцата на смутенитѣ и безъ това батачани.

Съ изпращането отговора на Ахмедъ ага Баташкиятъ съветъ взе бързи решения и пристжпи къмъ действие. *Петъръ Горановъ* взе отъ позицията Царевъ куминъ и Св. Георги стотина души, подъ началството на петдесетницитѣ *Серафимъ Милевъ Лулуговъ* и *Иванъ Божинъ* и по билото настжпи да заеме Кънева борика — височина, която лежи срещу лѣвия турски флангъ, между позицитѣ Беглишки хармани и Царевъ

куминъ и не бѣше заета. Въ сѣщо време *Стефанъ Трендафиловъ* съ брата си *Ангелъ Трендафиловъ* и *Тодоръ попъ Нейчовъ* настѣпиха възъ течението на рѣката, за да ударятъ турцитѣ въ тилъ.

Горановъ зае Кънева борика и оттамъ забеляза въ долината задъ Петрово бърдо множество башибозуци и натоварени коне, между които и товари съ сандѣци газъ за подпалване селото.

Между това, възползувани отъ отсъствието на висшитѣ началници, които бѣха заети съ неприятеля, *Ангелъ* и *Вѣлю Кавлакови* и *Георги Серафимовъ* отидоха на позицията Св. Георги и убедили оставената чета да напусне позицията и да слѣзе въ селото, отдето по-лесно ще могатъ да се бранятъ. И четата напусна позицията. Изглежда, че подобна агитация е упражнена и въ отряда на *Ст. Трендафиловъ* на минаване презъ селото, защото когато стигна Стойчевия чаркъ надъ селото, при него бѣха останали само 15 възстаници и той се принуди да се върне на позицията Беглишкитѣ хармани. Но и тамъ завари само около 70 души.

Когато *Петъръ Горановъ* стигна Кънева борика, отъ башибозука на Петрово бърдо се отдѣлиха 200—300 души съ червенъ байрякъ и съ диви викове се спуснаха къмъ възстаницитѣ. По заповѣдъ на *Горанова* възстаницитѣ, водени отъ него, така сѣщо трѣгнаха съ викове срѣщу нападателитѣ. Неприятелтѣ, следъ като премина превала и наближи на 200—300 крачки до батачани, видѣ, че маневъртѣ не постигна целта си, отклони се на западъ и бѣжишкомъ пое по височината Св. Троица, дето забучи байряка, зае позиция, започна да трупа камъни и да сѣче борики, за да си направи гърдобрани. *Горановъ* поведе четата си до Ракитовския пѣтъ и зае позиция въ единъ изкопанъ отъ водата ровъ срещу върха Св. Троица. Всичко това стана безъ да грѣмне пушка. Може би и дветѣ страни чакаха резултата отъ преговоритѣ, защото пратеницитѣ съ отговора до Ахмедъ ага не бѣха се върнали още.

Върѣки тоя мораленъ успѣхъ и макаръ че не бѣ пукнала пушка още, и въ четата, водена отъ *Горанова*, се появи

признакъ на малодушие и разстройство. Когато заемаше позиция при Ракитовския пѣтъ, при вида на множеството башибозуци, които покриваха цѣлия друмъ отъ Петрово бърдо до Семеръ Аланъ, двама отъ по-личнитѣ възстаници — *Георги Божинъ* и *Никола Банчовъ* — се отдѣлиха отъ четата и забѣгнаха къмъ мѣстността Мефтера. И други се опитаха да последватъ примѣра имъ, но *Горановъ* вдигна чифтето срѣщу първитѣ и съ думитѣ: „върнете се или ще бждете убити“ ги накара да останатъ на мѣстата си.

Току-що бѣ възстановенъ редѣтъ при Ракитовския пѣтъ, пристигна момъкъ отъ Св. Георги и съобщилъ на *Горанова*, че на позицията дошли *Ангелъ* и *Вѣлю Кавлакови* и *Георги Серафимовъ* и убедили четата да остави окопа и да влѣзе въ селото, откъдето по-добре ще могатъ да се бранятъ; четата ги послушала и трѣгнала къмъ селото. *Горановъ* кипна отъ гнѣвъ; за него преди всичко бѣ ясно, че тая постѣпка ще даде лошъ примѣръ и на другитѣ и ще послужи като начало на разстройство и анархия въ отбраната и че отбраната отъ самото село е невъзможна, защото то е разположено въ дупка и може лесно да бжде опожарено. Затова той остави за началникъ на четата Серафимъ Милевъ Лулуговъ, а самъ се упѣти къмъ селото, за да повърне четата на Св. Георги и да вземе мѣрки противъ агитаторитѣ.

Въ гнѣва си *Горановъ* забрави неприятеля и препусна коня си по пѣтя, който минава на стотина крачки отъ башибозуцитѣ. Когато минаваше, хиляди диви гласове викнаха върху него и той на нѣколко мѣста спира коня си, за да отговори на тѣхнитѣ псувни. Той се върна у дома си, остави коня си и отиде при Беглишкитѣ хармани при *Стефанъ Трендафиловъ*. Тамъ бѣха се върнали изпратенитѣ съ отговора при Ахмедъ ага. На отговора на батачани, че нѣма да си предадатъ оржието, Ахмедъ възразилъ: „Ние сами ще ви го вземемъ“.

Докато двамата началници се съветваха какво да предприематъ при създаденото положение, ето че на Беглишкитѣ хармани пристигна Серафимъ Милевъ съ четата, оставена срѣщу Св. Троица.

—Защо оставихте позицията? — попита Горановъ.

—Защото четитѣ отъ Св. Георги и Царевъ куминъ слѣзоха въ селото. Ние задъ гърба си нѣмаме защита; при това отъ Ракитовскитѣ върхове идатъ на голѣми тълпи чепинскитѣ помаци съ червени байраци; отдалече се слушатъ и тъпанитѣ имъ,—отговориха отстѣпилитѣ.

Между това, четата, която отстѣпи отъ Ракитовския пѣтъ, въпреки категоричнитѣ заповѣди на началницитѣ, влѣзе въ селото и се прѣсна по кѣшитѣ. Около Горанова останаха само десетина вѣрни привѣрженици. Деморализацията зарази и четата на Ст. Трендафиловъ. По-голѣмата частъ отъ нея изяви явно непокорство и се оттегли по домоветѣ си.

Въ това време башибозукѣтъ отъ Св. Троица и частъ отъ тоя на Петрово бърдо, като забелязаха отстѣпленieto и разстройството на възстаницитѣ, веднага настѣпиха да заематъ изоставенитѣ позиции. Следъ нѣколко минути на оставенитѣ върхове се развѣха червени байраци и около тѣхъ пѣплѣха башибозуци. Отъ Беглишкитѣ хармани се виждаше, какъ башибозукѣтъ се устройва на Кънева борика и Царевъ куминъ и на вериги настѣпва къмъ селото.

Като видѣ това, Петъръ Горановъ се спуска изъ селото, викайки колкото може да излизатъ отъ кѣшитѣ, защото турцитѣ ще ги изгорятъ живи, но никой не искаше да го чуе. Стефанъ Трендафиловъ остави Тодоръ попъ Нейчевъ на позицията, а той съ 10 души влѣзе въ селото да събере възстаници, за да ги противопостави на башибозука. Обаче край селото при Джамбазовата кѣща срѣщна кмета Вранко Димитровъ Пауновъ, който му съобщи, че се готвятъ да го вържатъ и предадатъ на Ахмедъ ага, защото по-голѣмата частъ отъ възстаницитѣ били склонни да се предадатъ. И наистина, скоро следъ това се явиха при него Ангелъ Кавлаковъ, Георги Серафимовъ, Янко Геровъ и др. и поискаха да го заловятъ; обаче нито тѣ бѣха хора родени за подобно дѣло, нито Стефанъ бѣ човѣкъ, който да се предаде; той, безъ колебание изпразни пушката въ Ангелъ Кавлаковъ, и куршумѣтъ се отклони благодарение на това, че единъ отъ присѣтствуващитѣ я бутна на страна. Десеттѣ души, които го придружаваха, взеха неговата страна, и миролюбцитѣ се върнаха съ празни рѣце. Но и Стефанъ видѣ, че е невъз-

можно да изкара възстаницитѣ изъ кѣшитѣ, и се върна на позицията при Тодоръ попъ Нейчовъ.

Страшна е картината, която въ тая минута на колебание представяше селото. Ето какъ я описва Ангелъ Горановъ:

„Улицитѣ на селото—пише той—представяха страшна трагедия и печална картина. Когато Петъръ Горановъ влѣзе въ селото, бѣше два часа следъ пладне. Мжже, жени, деца, старци бѣгаха насамъ-нататъкъ въ разни посоки и никой не можеше да опредѣли накѣде бѣга и защо бѣга. По-голѣмитѣ викаха, по малкитѣ плачеха, децата пишѣха, мжжетѣ посърнали, вцепенени, като автомати машинално вървѣха следъ женитѣ си. Всички държеха оржието си, но го държеха безъ цель. Едни нарамили пушки и въ рѣцетѣ си пригърнали едно или две деца, други награбили дрехи, трети—скѣпи вещи и богатствата си, четвърти подкрепваха старитѣ си бащи и майки и разнообразието се допълняше съ всевъзможни картини. Едни бѣгаха да търсятъ мѣста, които да не сж изложени на пожаръ, други носѣха да закопаватъ спестеното съ потъ, трети се мжчеха да се освободятъ отъ домашнитѣ си, за да отидатъ да се биятъ съ неприятеля, но женитѣ съ отчаянь ревъ се хвърляха върху имъ и ги запираха.

Горановъ вика по улицитѣ мжжетѣ, заплашваше ги, убеждаваше ги, че ако не излѣзатъ да посрѣщнатъ неприятеля, селото ще се обърне на прахъ и пепель, но никой не обръщаше внимание на думитѣ му. Всички само го гледаха съ печалнитѣ си безсмислени очи и като че се очудваха на ума и смѣлостта му. По-напрежнитѣ послушность, уважение и покорность къмъ него като че се заровиха въ ледената земя само отъ дивитѣ викове на башибозуцитѣ.

Анархията бѣше неподобна въ пълната смисълъ на думата“ — завършва картината Ангелъ Горановъ.

Жестоката е и присѣдата, която Ангелъ Горановъ дава по тоя поводъ на батачани. „Вижда се — пише той — че всичката история на приготовленията и на самото възстание, всички по-напрежни въодушевления и възторзи не сж били друго, освенъ минутно робско увлѣчение. У батачани отсъствуваше оная интелектуална зрѣлостъ, която дава на действията характеръ на обмислено и неотклонно, самоотверже-

но стремление към зададената цел. Мечтитѣ и илюзиитѣ не се посрещнаха съ действителността, и надеждитѣ се замѣстиха съ отчаяние, пасивно, мъртвешко“.

Заслужава да се спремъ върху тая присжда. Не можемъ да обвинимъ Ангелъ Горановъ въ пристрастие: съ нея той осжда и баща си и себе си. Но той тогава е билъ 18 годишно момче, и можемъ да кажемъ, че не е познавалъ интимната страна на подготовката на възстанието, нито по-късно е можелъ да я узнае, защото възстанието не бѣше проучено, когато той е писалъ. Отбраната на Батакъ не можеше да бжде целъ на възстанието. Сжщинската целъ на възстанието бѣше изпусната изъ предвидъ отъ самитѣ главни двигатели на възстанието и мечтитѣ и илюзиитѣ бѣха създадени и разбити отъ тѣхъ, а не отъ появяването на башибозука. Безпокойството на баташкитѣ първенци и опозицията, която правѣше тѣхниятъ представителъ на събранието въ Оборище именно относително целъта и начина за действие, показва, че приготвленията и въодушевленията не сж били минутно робско увлѣчение.

Отъ друга страна катастрофалниятъ край на Баташкото възстание категорично заявява, че тукъ е сторена една голѣма грѣшка. Да видимъ, коя е тая грѣшка.

Когато предъ една воюваща страна нѣма другъ изходъ освенъ пълна катастрофа, както бѣ съ Батакъ, за нея остава само едно средство — да нанесе на противника повече загуби. Само съ това средство тя може още да спекулира и да изтрѣгне за себе си по-добри условия. Но за това е необходимо единодушие, което липсваше у батачани. Ето тукъ е грѣшката. Ангелъ Кавлаковъ и съмишленицитѣ му не трѣбваше да деморализиратъ селянитѣ, а трѣбваше да се срещнатъ съ Горановъ и неговитѣ привърженици и да взематъ заедно едно решение, което да наложатъ на селянитѣ. Най-разумно бѣше да задържатъ позициитѣ си противъ башибозука и да сложатъ оржието предъ редовната войска. Разбира се, следъ като се обърне колата, всѣки може да посочи добрия пжтъ, и ако изказахме това мнение, то е, за да очертаемъ по-добре критичния моментъ, въ който бѣше изпадналъ Батакъ. Въ всѣки случай батачани не оказаха по-малко съпротивление стъ който и да било възстаналъ центъръ,

напримѣръ Перущица или Панагюрище, и ако съпротиленieto бѣ кратко, то се дължи на многочислеността на неприятеля. Разбира се, че и Батакъ, както и всички други възстанали центрове, поради липса на дисциплина и опитност, не разви всичкитѣ си сили въ борбата.

Пушка още не бѣше пукнала. Турцитѣ предпазливо приближаваха къмъ селото, но все се държеха вѣнъ отъ пушечния изстрелъ. Навѣрно тѣ очакваха да пристигнатъ башибозуцитѣ отъ другитѣ околни села. Помацитѣ отъ Чепино, ония които съ клетва сключиха миръ, дойдоха, както се каза, съ тѣпани и зурни и заеха западнитѣ бърда. Осеновци и енимахаленци се покатериха по Калина бърчина и по ребрата на Божаново дере и отсѣкоха долния изходъ на селото. Пристигна и башибозукътъ отъ селата Кара Булакъ, Фотенъ, Настанъ, Грутно и обхвана селото отъ всички страни. Между него имаше и башибозуци безъ пушки, дошли само за плячка. Най-много бѣха напреднали турцитѣ отъ северната страна, откъмъ Царевъ куминъ, Божаново дере и Калина бърчина, кждето нѣмаше никой насреща имъ. Тѣ запалиха сградитѣ по тѣзи мѣста и доближиха плѣвнитѣ до самитѣ къщи на селото.

Горановъ едва успѣ да събере четиридесетъ души. Той зае съ тѣхъ „Гробето“ и пръвъ отвори огънь. Башибозуцитѣ, които дотогава само заплашваха съ своитѣ викове, като по даденъ знакъ загърмѣха отъ всички височини около Батакъ.

По една странна случайност, първиятъ, който падна убитъ въ Батакъ, бѣше Вѣлю Кавлаковъ. Той бѣ убитъ съ куршумъ отъ позицията Кънева борика, която бѣ напусната следъ агитацията, въ която взе участие и той. Башибозуцитѣ, които налитаха откъмъ северъ, като изгубиха нѣколко души убити, оттеглиха се отъ Божаново дере и Калина бърчина на разстояние, на което не достигаха баташкитѣ куршуми. Между това по заповѣдъ на Горановъ трима души изкараха на Гробето дървения топъ и съ него гръмнаха два пжти. Турцитѣ, като чуха гърмежа на топа, налѣгаха. Обаче положението на малката чета на Гробето бѣше тежко, защото бѣше обстрелвана отъ страна.

Въ сжщото време Стефанъ Трендафиловъ и Тодоръ попъ Нейчевъ отъ позицията на Беглишкитѣ хармани водѣха

престрелка и спрѣха турцитѣ откъмъ югъ и югозападъ. Обаче тѣ се почувствуваха изтъкнати и изоставени и търпѣха загуби, затова къмъ 4 часа следъ пладне се оттеглиха край селото и предложиха на възстаницитѣ, събрани въ крайнитѣ кжщи, да се присъединятъ къмъ тѣхъ и заедно да нападнатъ турцитѣ, които, единъ пътъ отблѣснати, не ще смѣятъ да нападнатъ отблизу. Обаче възстаницитѣ отказаха. Тогава тѣ съ по нѣколко души заеха Стефанъ собствената си, а Тодоръ — Джамбазовата кжща. Дветѣ кжщи бѣха разположени отъ дветѣ страни на горния входъ на селото. Оттамъ двамата началници задържаха известно време башибозуцитѣ.

По-голѣмъ натискъ упражниха башибозуцитѣ върху Голагонката. Голагонката е една издадена тераса срещу Гробето отъ другата страна на рѣката. Четата на тая позиция, подъ началството на Колю Църпевъ и Тодоръ Койчевъ, не се деморализира, както другитѣ. Следъ неуспѣха си въ настѣпленieto къмъ Гробето турцитѣ се насочиха къмъ тая позиция. Тукъ тѣ предприеха сжщински юрушъ съ байракъ на чело. Но и възстаницитѣ се държеха здраво. При първото нападение турскиятъ байрактаръ падна; байрака взе другъ, но и той бѣ поваленъ. Паднаха убити или ранени още двама души, които поемаха байрака. Отъ Гробето се виждаше тая юнашка борба. Горановъ особено бѣше възхитенъ отъ нея, сочеше я на защитницитѣ на Гробето и насърдчаваше съ възторжени викове четата на Колю Църпевъ. Но турцитѣ постоянно се засилваха и повтаряха пристѣпа. Огънятъ, усиленъ до най-голѣми предѣли, покри бойното поле съ гжстъ димъ. Отъ това се възползуваха башибозуцитѣ, съ последенъ юрушъ заеха Голагонката, забиха червенъ байракъ на нея и откриха огънь по селото и въ гърба на защитницитѣ на Гробето. Тогава Горановата чета се намѣри подъ кръстосанъ огънь, започнаха да падатъ убити и ранени и здравитѣ да бѣгатъ единъ по единъ. Горановъ и слугата му Колю Чолакътъ се опитаха да си послужатъ съ топа срещу Голагонката, обаче нѣмаше съ какво да го напълнятъ. Това обезсърди възстаницитѣ; всички напуснаха позицията, а следъ тѣхъ отиде въ селото и самиятъ Горановъ съ слугата си. Изобщо смѣлото действие на турцитѣ срещу Голагонката, юрушитѣ, които предприемаха въпрѣки загубитѣ, смутиха твърде много

батачани. Мръкваше се, Турцитѣ заеха всички възвишения наоколо и стреляха непрестанно въ селото, като придружаваха стрелбата съ диви викове. Куршумитѣ отсѣкжде валѣха като градъ, убиваха и раняваха мъже, жени и деца отъ бѣгащитѣ селени. Онѣзи куршуми, които падаха върху покривитѣ на кжщитѣ, прѣскаха кжсчета отъ каменнитѣ плочи и увеличаваха поражението. Заедно съ куршумитѣ летѣха запалени маслени пачаври за подпалване кжщитѣ и плѣвнитѣ.

Населението се събра и затвори въ по-якитѣ здания, които могатъ по-сигурно да се бранятъ и по-мжно да се подпалятъ. Такива здания въ срѣдата на селото бѣха черквата и училището, въ горния край — кжщата на Трендафилъ Кереловъ а въ долния край — Богдановата и Келешовата кжщи.

Между това войводата П. Горановъ, идейки отъ Гробето, срѣцна при училището учителя Тонджоровъ и нѣколко селяни. „Като видѣхъ, че батачани се уплашиха, уплашихъ се и азъ — пише самъ войводата¹⁾. — Нѣмаше що да се прави, освенъ да можемъ да излѣземъ отъ селото.“

И наистина, башибозуцитѣ така отблизу заобиколиха селото, щото запалването и изгарянето му бѣха неизбѣжни. Нѣмаше никаква надежда за спасяване въ него. Затова Петъръ Горановъ прати Стефанъ Милевъ Лулуговъ да каже на събранитѣ въ кжщата на Трендафилъ Кереловъ да слизатъ всички въ долния край на селото, откъдето биха могли да излѣзатъ съ по-малко жертви и да отидатъ въ планината. Самъ Горановъ, следъ като съобщи и на събранитѣ въ черквата и училището да вървятъ къмъ долния край на селото, съ нѣколко души трѣгна въ тая посока.

И така, отбраната на Батакъ пропадна. Онова положение, което искаше да създаде съ агитацията си партията на благоразумнитѣ, настана. Заедно съ това авторитетътъ на възстаническитѣ началници бѣше окончателно унищоженъ. Народътъ се отвърна отъ тѣхъ. Когато войводата Петъръ Горановъ отиваше на долния край на селото, тукъ-тамъ негодуваха противъ него, нѣкжде женитѣ го кълнѣха, другаде явно му се заканваха. Когато бѣ стигналъ при долния мостъ, предъ дюкяна на Колю Калинчевъ имаше събрани

¹⁾ Въ писмото си до г. Страшимировъ, напечатано въ томъ III на „Априлското възстание“, стр. 242.

около 30 души въоръжени, които стоеха съ сгънати ръце. Единъ отъ тѣхъ, Илия Дроплевъ, вдигна пушката да го убие, но Георги Тюфекчията блъсна пушката, и куршумътъ мина настрана.

Стефанъ Трендафиловъ съ 30 души, всички виновни въ убийството на двамата заптии, така също заминаха за долния край на селото, където срещнаха Горанова, но въ тъмнината пакъ го загубиха и поеха по Калино бърдо, за да избѣгатъ вѣнъ отъ селото.

Между това Петъръ Горановъ стигна на долния край на селото, при Богдановата къща, при която, като по солидна, бѣха се прикрили селенитѣ отъ долната махала, безъ да проявяватъ особено съпротивление. Горановъ, заедно съ ония които го придружаваха, откри огънь отъ прозорцитѣ по турцитѣ, които се бѣха приближили отдолу, и чакаше да дойдатъ селенитѣ отъ Горния край. Но тъй като отъ Богдановата къща можеше да се стреля само въ една посока, а турцитѣ наблѣгаха и откъмъ Пискелиева скала, която е на лѣвия брѣгъ на рѣката, то Горановъ се премѣсти въ съседната Келешова къща, която бѣше недоправена и още безъ покривъ. Оттамъ той принуди турцитѣ да отстъпятъ.

„За забелѣзване е — пише по тоя поводъ Ангелъ Горановъ — че въ тая къща имаше около 200 души въоръжени батачани, а стреляха само седмина“.

Събранитѣ въ училището и черквата наистина трѣгнаха за долния край на селото, но пжтътъ се обстрелваше силно, мнозина паднаха убити и ранени, та по-големата частъ се върна назадъ.

На събранитѣ въ къщата на Трендафилъ Кереловъ Ст. Милевъ Лулуговъ предаде предложението на Горановъ да отидатъ въ долния край, за да излѣзатъ вѣнъ отъ селото. Обаче по-големата частъ отъ тѣхъ не искаха да напуснатъ къщата, та се повдигна крамола. При това женитѣ и децата вдигнаха такъвъ писъкъ и врѣва, че слисаха мжжетѣ, които не знаеха на какво да се решатъ. Вижда се, че противъ Горановъ е имало голѣмо негодувание и закани, защото Ст. Милевъ Лулуговъ, като се върна при Горанова и му събщи за несъгласието въ Кереловата къща, каза му да не се връща въ селото, защото ще го убиятъ.

„Азъ нѣмаше какво друго да правя, освенъ да излѣза отъ селото“ — пише П. Горановъ.

Стъмни се съвършено. Настана нощъ мрачна и тиха като смъртта. Запаленитѣ още привечеръ чаркове, които бѣха нанизани като венецъ надъ южната частъ на Долната махала, освѣтиха околнитѣ бърда. Пламнаха плѣвнитѣ около селото и нѣкои къщи въ него. Блѣсъкътъ на пожаритѣ заслѣпяваше очитѣ и правѣше още по-мрачна и непрогледна тъмнината въ къщитѣ, прозорцитѣ на които бѣха барикадирани. Дивитѣ провиквания и стрѣлба на башибозуцитѣ, които продължаваха непрекъснато отъ всички страни, свиренето и плѣсъкътъ на куршумитѣ въ селото, известната на батачани жадностъ за плячка и гяурска кръвъ на тѣхнитѣ врагове, летецитѣ запалени пачаври, които като огненъ дъждъ се сипѣха, правѣха нощта свръхестествено страховита. Батачани вземаха всичко това като Божие наказание за нѣкакви си грѣхове, неизплатими съ друго, освенъ съ огънь и кръвъ.

„Въ Богдановата и Кереловата къщи, въ училището и черквата бѣха се натрупали единъ върху други мжже, жени и деца — пише Ангелъ Горановъ — Всички се движеха на самъ-нататъкъ като сѣнки, охкаха, викаха, ридаета, сърдѣха се. Майка загубила детето си, детето — майка си, мжжъ — жена си и пр. Тѣ се търсѣха, бутаха, притискаха, пустосваха и проклинаха. Децата пискаха подъ краката на възрастнитѣ. Смущението бѣше така голѣмо, че много майки търсѣха, разпитваха за децата си, които носѣха на ръце.“

Всичко това образуваше една монотонна врѣва, която, ако случайно утихнѣше, гърмежитѣ и дивитѣ викове отъ вѣнъ възбуждаха отново. Така притискайки се, тъпчейки се и ужасявайки се, батачани прекараха дълго време, докато най-после, поради крайната тѣлесна и нравствена умора, паднаха въ единъ видъ предсмъртна каталепсия.

Скоро тия глъчки едновременно въ всички съборни пунктове замлъкнаха — продължава Ангелъ Горановъ, който е преживѣлъ тия страшни минути — всички бѣха налегнати отъ неопреодолима дремка. И тия, които бѣха здрави, и тия, които бѣха ранени или имаха физически повреди отъ притискането, и тия, които търсѣха до полуда своитѣ близки — всички, всички затвориха очитѣ си и не можеха повторно да

ги отворятъ. И легналитѣ, и притиснатитѣ и седналитѣ, и правитѣ, и старцитѣ, и младитѣ — всички затвориха очитѣ си и неможеха да ги отворятъ — всички потънаха въ сънъ. Смъртта съ всичкитѣ си ледени ужаси стоеше при краката на всѣкиго; страхътъ за милия животъ още никого не бѣше оставилъ, а никой не можеше да премине буденъ тия последни минути, дарени отъ черната сѣдба. Отъ какво произлѣзе това? Дали неприятельтъ съ дивитѣ викове съ изстрелитѣ и пожарнитѣ огньове не бѣ ги хипнотизиралъ умишлено, за да изпълни по-лесно и по-скоро нечестивитѣ си замисли? Дали самитѣ преживѣни страхове бѣха омаломощили и затъпили чувствата имъ? Ние нито ще утвърждаваме, нито ще отхвърляме предположенията за психическитѣ причини на това страшно състояние; констатираме само факта, че една невидима мъртвешка рѣка налѣгаше еднакво всички въ несъзнателна сънна почивка, на всички еднакво съхнѣше устата, затѣпяваше чувствата и ги обръщаше въ живи мъртавци. Малцина се намираха на сборнитѣ мѣста да стрѣлятъ срещу башибозуцитѣ и тѣ неусѣтно задрѣмваха надъ оржието си. Мнозина отъ по-енергичнитѣ момци стреляха по силата на привычката — завършва Ангелъ Горановъ своя страненъ разказъ.

Между това, Стефанъ Трендафиловъ съ своитѣ тридесетъ другари, както се каза, бѣше поелъ Калино бърдо, за да излѣзе вѣнъ отъ селото. Но тъй като бърдото се освѣтаваше отъ запаленитѣ чаркове насреща, турцитѣ отъ срещуположния брѣгъ го забелязаха, срещнаха го съ залпъ и го повърнаха, като го раниха въ лѣвия кракъ. Войводата Петъръ Горановъ забеляза отъ Калешовата кѣща тоя опитъ на Стефанъ и изпрати Ефтимъ Илиевъ Пунчевъ да повика повторно събранитѣ въ кѣщата на Керелова и въ черквата да дойдатъ, за да ударятъ турцитѣ на Калино бърдо откъмъ гърба. Обаче донесениятъ отговоръ бѣше както и прѣдишния, т. е., че тѣ ще останатъ да се бранятъ тамъ.

Стефанъ Трендафиловъ съ другаритѣ си като се повърна, взе надѣсно къмъ Богдановата кѣща, после мина рѣката въ лѣво, пое по стрѣмния склонъ на Пискулиева скала и успѣ да излѣзе незабелязано. Следъ това той зае пѣтя и повърна Ангелъ Цоцевъ назадъ да съобщи

на събранитѣ въ черквата, училището и въ кѣщитѣ да излизатъ по сѣщия пѣтъ, но тѣ и тоя пѣтъ отказаха да трѣгнатъ. Следъ тоя отказъ Стефанъ съ другаритѣ си замина за Еледжикъ.

Самъ Петъръ Горановъ, като получи отрицателния отговоръ на събранитѣ въ черквата, въ училището, въ Кереловата кѣща, прати да събудятъ събранитѣ въ Богдановата кѣща и ги поведе заедно съ ония отъ Калешовата кѣща презъ Пищрановото дере, защото пѣтятъ презъ Пискулиевата скала, бѣше вече заетъ отъ турцитѣ. Трѣгнаха въ тъмнината съ потаена глѣчка 600—700 души мъже, жени и деца. Водѣше Ангелъ Пищрановъ, следъ него вървѣха единъ задъ другъ Горановъ, пещерци и въоръженитѣ батачани, а задъ тѣхъ — женитѣ и децата. На излизане отъ селото чуха плачъ на дете бозайниче, хвърлено въ нивитѣ, а до него намѣриха убита майка му и друга една жена. Глѣчката стихна, дихането запрѣ въ гърдитѣ имъ, поеа дебнишкомъ по дъното на дерето. Но когато вече мислѣха че опасността е мината, отъ дѣсната страна изгърмѣха 20—30 пушки и се чу дивъ викъ: „Гери гяурларъ“ (назадъ, невѣрници). Горановъ и слугата му Коло Чолакътъ и нѣкои други изпразниха нѣколко пѣти пушкитѣ си въ турцитѣ. Тѣ избѣгаха, като оставиха убитъ своя началникъ Саидъ Пехливанъ, за когото самъ Ахмедъ ага плака. Обаче щомъ припукаха пушкитѣ, женитѣ и децата нададоха отчаяни писъци, и всички повърнаха назадъ и единъ презъ другъ избѣгаха въ селото,

Останаха само Горановъ и слугата му, но и тѣ най-после се върнаха въ селото,*) дето отново се срещнаха съ пещерци и десетина души батачани. Горановъ ги поведе отново съ твърдо решение да пробиятъ турската позиция и макаръ съ жертви, да излѣзатъ отъ селото. Трѣгнаха по друга посока и сполучиха да излѣзатъ, безъ да бждатъ забелязани отъ турцитѣ. Като се добраха до сигурно мѣсто на височината, тѣ се спрѣха и заеха позиция. Горановъ изпрати Ангелъ Бл. Джурковъ съ слугата си Никола Чолака и

*) Пещерецътъ Ив. Г. Кюсеивановъ увѣрява, че и той стрелялъ и се озовалъ самъ срещу турцитѣ. Твърде е възможно както той така и други да сж се опрѣли на турцитѣ, но въ тъмнината да не сж се виждали единъ другъ.

други двама души да отидатъ въ Богдановата къща и да преведатъ по сжщия пжтъ всички, които бѣха тамъ. Но въ Богдановата къща се бѣше прѣсналъ слухъ, че Горановъ е убитъ, та не вѣрваха и даже не обърнаха внимание на думитѣ на Джуркова. Решиха се да трѣгнатъ само семействата на изпратенитѣ и жената и децата на Петъръ Горановъ. Майката и семейството на брата му отказаха да трѣгнатъ, а отидоха въ черквата, дето сетне загинаха мъченически.

И така, следъ като агитацията на миролюбивата партия парализира отбраната на Батакъ, тя прогони вѣнъ огъ селото двамата главни ржководители на възстанието. Трѣбва да се признае, че последнитѣ направиха всичко възможно за да измъкнатъ населението отъ положението, въ което бѣше изпаднало, и да го спасятъ, ако спасението бѣше възможно. Наистина въ селото останаха още видниятъ ржководител петстотникътъ Ангелъ Трендафиловъ и нѣкои отъ петдесетниците, между които Тодоръ попъ Нейчовъ, Иванъ Божинъ и други, но тѣхниятъ гласъ не се слушаше вече. Мнозинството отъ населението възложи надеждитѣ си на противната партия—Ангелъ Кавлаковъ и неговитѣ съмишленици.

Клането.

Когато човѣкъ чете разнитѣ писмени източници за онава, което стана въ Батакъ, следъ като главнитѣ виновници предъ турската власть напуснаха селото, когато слуша разказитѣ на ония, които преживѣха ужаситѣ, очитѣ неволно се наливатъ съ сълзи и не могатъ да следятъ писаното, ушитѣ заглѣхвватъ и не могатъ да слушатъ разказа и мисълта се парализира и не може да стигне до писалката. Нѣма писателъ, който би могълъ да опише страданията, нито Иеремия който би могълъ достойно да оплаче жертвитѣ на Батакъ. Надъ батачани се извършиха всичкитѣ видове измама, отъ злоупотрѣбение съ близкото съседство и искрено прителство до нарушение на най-страшната клетва; всички видове жестокости надъ хора обезоржжени, надъ жени и деца въ най-невинна възраст, дори още не родени, защото усмирителитѣ на възстанието просто побѣсняваха, когато виждаха бременно

батачанка. Житието на всѣки батачанинъ, загиналъ или преживѣлъ, е повесть на най-голѣми жестокости, които само гениятъ на злото може да измисли, жестокости, които сж pozorъ не само за ония, които ги извършиха, но за цѣлото човѣчество, не само за епохата, въ която бѣха извършени, но за историята на всички времена изобщо. Само едно утешение може да се посочи въ тая верига отъ страдания на батачани—то е, че ако не изключително, то главно на баташкитѣ жертви ние дължимъ свободата си. Но и тукъ Батакъ остана онеправданъ, защото твърде малко батачани избѣгнаха ятагана и куршума и вкуса отъ свободния животъ; грамадно мнозинство загина, безъ даже да има утехата, че съ смъртта си изкупува свободата на своето отечество*).

За да се опишатъ жестокоститѣ въ Батакъ, не биха ни стигнали цѣли томове. Тука ще хвърлимъ погледъ върху тѣхъ, доколкото допусчатъ размѣритѣ на книгата.

Презъ нощта турцитѣ обстрелваха селото, подпалиха чарковетѣ и плѣвнитѣ около него и нѣкои къщи въ него. На сутринята—недѣля, 1-и май, насърдени отъ слабоото съпротивление, тѣ се приближиха, заеха по-удобни позиции и стреляха по отдѣлнитѣ лица, които се мѣркаха по селото или по къщитѣ, въ които съглеждаха хора. Отдѣлни башибозуци се промѣкнаха и подпалваха напуснатитѣ къщи. Въ кжсо време пламъци обвзеха селото отвсѣкжде.

*) Жестокоститѣ причиниха и друго зло на батачани. Тѣхнитѣ размѣри сж толкова голѣми, че бойнитѣ действия на батачани блѣднееятъ предъ тѣхъ и дори се изличаватъ съвсемъ. У читателя остава впечатление, че въ Батакъ не е имало възстание, а само клане. Между това, като оставимъ настрана клането и сравнимъ бойнитѣ действия на батачани съ ония на най-добритѣ възстанишки центрове, ще видимъ, че тѣ въ нищо не падатъ по-долу. Разбира се, и тукъ, като и навсѣкжде другаде, влияе слабата организация и лошото въоръжение. Когато Хафъзъ паша настѣпи срещу Панагюрище, панагюрци, макаръ и подкрепени отъ околнитѣ села, съ голѣми усилия, съ хлопане отъ порта на порта едва успѣха да извадятъ насреща му 212 души на Балабанова курия. Но следъ половинъ часовъ бой тѣ се прѣснаха и предъ самото Панагюрище едва се събраха стотина храбреци, които се биха отчаяно, докато бѣха пометени отъ многочисления противникъ. Почти сжщото направиха и батачани. Не може да се иска повече отъ едно набѣрже организирано и съвсемъ слабо въоръжено население.

Батачани, както се каза, бѣха се събрали въ по-солиднитѣ здания, които представляваха по-сигурна защита отъ куршумитѣ и бѣха по-недостъпни за подпалване. Тия здания бѣха Джамбазовата и Трендафилъ Кереловата кѣщи въ Горния край, черквата и училището въ срѣдата, и Богдановата кѣща въ Долния край на селото. Всѣки може да си въобрази, какво е било положението на събранитѣ, като вземе предвидъ, че числото имъ е било около 5—6000 души отъ двата пола и отъ всички възрасти, че сж били лишени отъ всѣкакъвъ запасъ отъ храни, и че освенъ въ черковния дворъ нито въ едно отъ зданията не е имало вода. Въ тѣзи здания батачани направиха бойници, отъ които стреляха само по ония, които се промѣкваха или пълзѣха по коремъ, за да подпалватъ кѣщитѣ. Изобщо тѣ се ограничиха съ най-строга самоотбрана, като предполагаха, че само по тоя начинъ могатъ да се добератъ до единъ миренъ изходъ. Обаче за обсадителитѣ съвсемъ не бѣ желанъ подобенъ край; тѣхниятъ лозунгъ бѣше „Смъртъ на гяуритѣ, слава на падишаха, а плячката намъ“.

Отъ заетитѣ здания най-изложена бѣше Богдановата кѣща. Тя бѣше последна въ долния край на селото. Направата ѝ бѣше както всички баташки кѣщи: състоеше отъ два етажа—долниятъ бѣше безъ прозорци и служеше за складъ и за оборъ, а горниятъ имаше две стаи и чардакъ предъ тѣхъ. Въ тая кѣща се събраха всички ония, които следъ несполучливия опитъ да си пробиятъ пѣтъ презъ Пищрановото дере се върнаха назадъ. Но тъй като тя не представляше достатъчна сигурностъ, мнозина, и то по-виднитѣ и по-храбритѣ, се премѣстиха въ черквата. И други се опитаха да сторятъ сжщото, но улицитѣ се обстрелваха силно, и тѣ се принудиха да се върнатъ. Всичко бѣха останали 200—300 мъже, жени и деца. Тѣ се бѣха наблъскали почти единъ възъ другъ на тавана и въ двата етажа. Отъ прозорцитѣ на горния етажъ и отъ пролукитѣ на долния стреляха и не пускаха турцитѣ да се приближатъ. Отъ изтокъ и отъ югъ кѣщата бѣше заобиколена отъ дворъ, градина и ленища, и башибозуцитѣ не можеха да се приближатъ, но отъ противната страна имаше плѣвни и други сгради, а пѣкъ башибозукътъ бѣше нахлулъ въ селото отъ татъкъ рѣката и бѣше подпалилъ кѣщитѣ.

Огнѣтъ бѣ преминалъ рѣката, напредваше къмъ Богдановата кѣща и увеличаваше ужаса, който царуваше въ нея. Приблизително сжщото бѣше положението и въ другитѣ здания, макаръ тѣ да бѣха по-солидни.

Така въ гладъ, жажда и ужасъ прекараха батачани 1-и май и нощта срещу 2-и. Но въпреки това тѣ държеха въ респектъ свирепия неприятель, който броеше не по-малко отъ 7—8000 души.

Това упорство на батачани смути башибозушкитѣ тълпи. Чувствителнитѣ жертви, които дадоха, ги уплашиха. Тѣ бѣха трѣгнали да колятъ и грабятъ, а пѣкъ трѣбваше да проливатъ кръвта си. При това хлѣбътъ се свършваше, а прехраната на тия тълпи не бѣше устроена. Презъ цѣлия день на 1-и май и следващата нощъ тѣ се ограничиха съ стрелба и палежи, безъ да предприематъ каквото и да било нападение. У башибозуцитѣ се появи разочарование. Сутринта на 2-и май бюлюкбашиитѣ се явиха предъ Ахмедъ ага, който бѣ опъналъ шатрата си на Беглишкитѣ хармани, и му докладваха, че бюлюцитѣ имъ сж разочаровани, защото вмѣсто клане и плячка, тѣ трѣбва да се пекатъ отдалече на баташкитѣ пожари и да проливатъ кръвта си, и че чувствителнитѣ загуби на най-голѣмитѣ бабаити сж ги обезсърдчили, а пѣкъ липсата на храна ги принуждава да напуснатъ обсадата, и щомъ едни трѣгнатъ, никой нѣма да остане. Въ сжщото време неговиятъ байрактаръ му докладва поименния списъкъ на убититѣ*).

Ахмедъ ага се намираше въ голѣмо затруднение: той нито можеше да уреди прехраната на своитѣ хилядни тълпи, нито можеше да ги принуди къмъ решително нападение. Отъ друга страна, бѣше голѣмъ срамъ за Исляма да се отстъпи предъ разбунтуваната эле въоръжена и малочислена рая.

*) Бойчо, Възстанието и клането въ Батакъ, стр. 74. Споредъ Бойчо (Ангелъ Горановъ), списъкътъ на убититѣ броелъ 96; това число ни се вижда надутото. Споредъ Скайлеръ, убити сж само 3 турци; и това не е вѣрно, защото само до пристигането на Ахмедъ ага сж убити 5—6 души. Прибѣгването на турцитѣ до клетвопрестѣпления да да взематъ оржжието на батачани показва, че загубитѣ имъ сж били доста голѣми.

Отъ това затруднително положение го извади примърътъ на башибозука отъ Ени махале. Това село е най-близко до Батакъ, отдалечено на 4—5 километра отъ Долната махала. То е населено съ чисти азиатски турци отъ свирепото племе юруци. Между нѣкои енимахленци и батачани отъ Долната махала съществуваха съседски и приятелски отношения. Възползувани отъ приятелството, енимахленци, които нападаха Богдановата кѣща, изпратиха най-напредъ единъ селянинъ да каже на събранитѣ въ тая кѣща да се предадатъ, защото и батачани отъ черквата и Трендафиловата кѣща се предади. Следъ това нѣколко енимахленци, познати на долнокрайци, се приближиха скриго между съседнитѣ сгради и оттамъ съ високъ гласъ увѣряваха батачани, че върху никого нѣма да се посегне, ако предадатъ оржжието си. Енимахленци увѣряваха, че тѣ лично гарантиратъ за казаното, и приятелски молѣха батачани по-скоро да събератъ и предадатъ оржжието и да излѣзатъ да гасятъ кѣщитѣ си

Натѣпканитѣ въ Богдановата кѣща, изложени на задухъ, гладъ и жажда и лишени отъ всѣкаква надежда за помощъ, се подадоха на тия увѣрения и съблазнителни предложения. Наистина, имаше нѣкои по-предвидливи и по-мжжествени, които не се съгласяваха да се предаде оржжието и предлагаша да се продължи борбата, но тѣхниятъ гласъ не бѣше ъгът. Мнозинството реши да се предаде. Оржжието бѣше събрано и занесено на рѣце въ ленищата при чарковетѣ, кждето бѣ станътъ на енимахленци.

Тогава тѣлпата отъ свирепи юруци, а следъ тѣхъ и помаци, се устреми безъ всѣкакъвъ страхъ съ извадени ятагани и ножове къмъ нещастницитѣ въ Богдановата кѣща, до която два дни не смѣеше да се доближи, и започна да коли наредъ. Батачани и батачанки разбраха измамата и вмѣсто оржжие употрѣбиха юмруцитѣ, ноктитѣ и зѣбигѣ и всичко, което имъ попадна. Върѣдъ дивитѣ викове на башибозуцитѣ и писъцитѣ и охканията на женитѣ и децата падаха не само батачани, но и по нѣкой юрукъ. Отъ друга страна не всички правовѣрни можеха да взематъ участие въ клането и да удовлетворятъ своята кървожадностъ и алчностъ за плячка; най-последно, при безредното клане се похабяваха дрехитѣ на жертвитѣ, дрехи, на които отдавна хвърляха за-

вистливо око дрипавитѣ юруци и помаци. Дивата орда почувствува, че трѣбва да се тури редъ и въ това безчовѣчно престѣпление. Клането се прекрати. Съ нови увещания извадиха всички отъ кѣщи и ги заведоха въ близкото ленище. Отдѣлиха мжжетѣ на една страна, а женитѣ и децата — на друга. Заобиколиха и еднитѣ и другитѣ съ насочени пушки и голи ятагани. Следъ това по разпореждане на бюлюкбашията донесоха единъ трупъ, при който се изправи палачъ съ пелка въ рѣжа, и започнаха да събличатъ батачани единъ по единъ, да ги нареждатъ на дръвника и да имъ отсичатъ главитѣ. Едни отъ батачани стоически посрещнаха смъртта и дори бързаха по-скоро да се отърватъ отъ ужасното зрелище; други се задоволяваха съ словесни изобличения, най-последно, трети се нахвърляха върху окръжаващитѣ ги башибозуци, които и безъ това не стоеха мирни, но опитваха ятаганитѣ надъ предопредѣленитѣ жертви. Колю Христосковъ Кривовъ даже успѣ да избѣга въ черквата.

Тѣй като клането отиваше бавно, донесоха още два дръвника и съ тѣхъ ускориша жестоката работа. Светостта на жертвитѣ не ми позволява да излагамъ поруганията, на които бѣха изложени, дори следъ закалянето имъ. Не искамъ да озлобявамъ читателя съ жестокоститѣ, които може да роди само злиятъ азиатски гений, нито да разбунтувамъ сърдцето му съ ония покъртителни сцени между майка и деца или баща и синове, които единъ следъ други завличатъ на дръвника.

Палачитѣ се уморяваха и смѣняваха отъ други; при това, заслужава да се забележи, че имаше много кандидати за тая длъжностъ; всѣки бързаше да отсѣче нѣколко глави и да си осигури по тоя начинъ блаженствата на рая и прегръдкитѣ на хуриитѣ.

Заслужава да се забележи още, че никой отъ башибозуцитѣ не прояви нѣкой благороденъ поривъ. Никой не се трогна било отъ старо приятелство, било отъ сторено благодеяние въ миналото, за да направи поне опитъ да спаси нѣкой батачанинъ. Мнозина бѣха обладани отъ скотски страсти къмъ стройнитѣ и хубави баташки булки и моми, но свирепостта имъ не позволи да спасятъ нѣкоя. Само нѣкои отъ тѣхъ грабнаха по нѣкое дете, което се съгласяваше да се потурчи. Но

и въ тоя случай тѣ не бѣха побудени отъ съжаление къмъ миловиднитѣ деца, но отъ грубия интересъ: трѣбваше имъ слуга*).

Изобщо, въ цѣлото възстание въ 1876 г. тукъ се проявиха въ пълната си сила както религиозниятъ фанатизъмъ, така и расовата ненависть. Наистина, тукъ заедно съ енимахленскитѣ чисти турци имаше и чепински помаци, но ржководството принадлежеше на първитѣ.

Известieto, че енимахленци успѣха да излѣжатъ батачанитѣ отъ Богдановата кѣща, стигна до Ахмедъ ага тъкмо когато той се чудѣше, какво да отговори на своитѣ бюлюкбашии. Примѣрътъ на енимахленци му посочи пѣтя, по който трѣбва да върви. Той прекрати веднага стрелбата противъ селото. Следъ това извика единъ влахъ, когото бѣше забралъ съ себе си и който бѣше близъкъ приятелъ на Ангелъ Кавлака, изпрати го въ селото да намѣри приятеля си, да го поздрави отъ негова страна и да му каже да дойде при него да уговорятъ предаването, та следъ това да разпѣди башибозуцитѣ.

) Не мога да се въздържа да не цитирамъ разказа на Георги Велювъ Тошковъ, какъ е преживѣлъ това клане: „Бѣхме петъ братчета —разказва той—най-голѣмото бѣше на 12 години, следъ него бѣхъ азъ. Като започна клането, майка ми ни тури да легнемъ съ очитѣ къмъ земята и да туримъ ржцетѣ си отстрани, за да не виждаме нищо. Понататъкъ азъ не знамъ, що е станало и колко време съмъ прекаралъ въ несъзнание. Следъ единъ или два дни азъ дойдохъ на себе си въ ржцетѣ на енимахленеца Севди Пехливанъ, който бѣше дошълъ втори пѣтъ да обира мъртвитѣ и като ме изровилъ между труповетѣ, за да ми съблѣче дрехитѣ, азъ съмъ дошълъ въ съзнание. Живота си дължа на двата ката дрехи, съ които майка ми ме бѣ облѣкла, защото се бѣхме приготвили да бѣгаме. Като лежахъ, азъ се бѣхъ сгушилъ така че дрехитѣ покриваха врата ми. Ятаганътъ бѣше пресѣкълъ дрехитѣ и врата само донѣжде, безъ де ме убие. Убиецътъ се усъмнилъ въ сигурността на удара, та ме бѣше цапналъ съ ятагана по главата, но и тоя ударъ бѣ се изплесналъ, та не бѣ смъртоносенъ. Понеже бѣхъ потъналъ въ кръвъ, Севди ми заповѣда да отида на рѣката да се омия, Като извършихъ това, той ме попита: —Ако видишъ баща си, можешъ ли да го познаешъ?—Мога—отговорихъ азъ.—Азъ ли съмъ баща ти?—Не си,—отговорихъ азъ. Тогава той ме изпсува и вдигна ятагана да ме заколи. Азъ прибързахъ, та казахъ: Ти си баща ми. Тогава той прибра ятагана и ме взе съ себе си въ Ени махале, дето заварихъ още 2—3 батачанчета.

Влахътъ намѣри Ангелъ Кавлака между множеството, което се притискаше въ черквата, и му предаде поздравлението и предложението на Ахмедъ ага. Ще не ще, той трѣбваше да се нагърби съ дѣлото, което можеше да тури на възстанието оня край, който той считаше за възможенъ. Той отиде при Ахмедъ ага. Ахмедъ ага му оказа всички възможни почести, прие го най-любезно и му припомни старото приятелство между двамата. Следъ това той говори за добринитѣ, които сж му правили батачани и изказа съжаление за сждбата на селото, което се увлѣкло подиръ нѣколко чапкъни, та възстанало противъ държавата.

Тукъ Ангелъ се възползува отъ момента и се помжчи да увѣри Ахмедъ ага, че батачани не сж възстанали, а само пазятъ селото си отъ башибозуцитѣ, които палятъ наредъ селата въ Пазарджишкото поле.

На това Ахмедъ ага възрази, като посочи на изкопанитѣ таби и на убийството на двамата заптии. Следъ това, той се показва като доброжелателъ на Батакъ, отъ който се е хранилъ нѣколко години, и предложи на Ангела по-скоро да предадатъ оржжието си и да излѣзатъ да гасятъ кѣщитѣ си, а башибозукътъ да се върне по домоветѣ си.

На това Ангелъ отговори, че ако това зависѣще само отъ него, нѣма нужда отъ увѣрения, но че той може само да предаде думитѣ му на селянитѣ и да се потруди да ги убеди. Ахмедъ се съгласи и го помоли той лично да му донесе отговора, та двамата заедно да направятъ потрѣбното, за да избавятъ селото.

Ангелъ се върна въ селото и отиде най-напредъ въ кѣщата на Трендафилъ Керелова, дето бѣха събрани повоннственитѣ селяни, между които бѣше и петстотникътъ Ангелъ Трендафиловъ. Следъ това отиде въ черквата. И на двѣтъ мѣста той съобщи разговора си съ Ахмедъ ага и неговитѣ предложения. И на двѣтъ мѣста се повдигнаха препирни за и противъ предаването; изказаха се подозрения въ измама и страхъ отъ башибозуцитѣ и не се решаваха да дадатъ опредѣленъ отговоръ. Самъ Ангелъ Кавлаковъ гледаше подозрително на увѣренията на Ахмедъ ага и не налагаше мнението си, макаръ да бѣше сигуренъ, че то ще бжде прието.

Тогава Ангелъ отиде пакъ при Ахмедъ ага, при когото бѣха дошли Мохамедъ отъ Дорково и Алишъ Пехливанъ отъ Баня, и му заяви, че батачани искатъ да останатъ добри поданници на султана и сж готови да предадатъ оржжието си, но на пазарджишкия каймакамъ или на редовна войска, защото се боятъ отъ башибозука. Ахмедъ отговори, че на близу войска нѣма и че затова правителството е изпратило него съ башибозукъ. Тогава Ангелъ заяви, че батачани молятъ да се оттегли башибозука по домоветѣ си, и тогава тѣ ще предадатъ оржжието си, но Ахмедъ възрази, че той не може да изпрати башибозука, преди да възстанови законния редъ въ селото. На това стариятъ Ангелъ отговори съ мълчание, съ подигане раменетѣ си и съ дълбока въздишка.

Ахмедъ схвана недовѣрието, което се рисуваше по лицето на Ангелъ и като призова за свидетели присжтстваващитѣ мюсюлмански първенци, закле се въ името на Алаха и неговия пророкъ, че нѣма да падне косъмъ отъ невиннитѣ батачани, и като хвърли своята чалма, грабна гуглата на Ангела, тури я на главата си и каза: „Ако не спазя думата си, нека Алахъ ми отнеме чалмата и ми надѣне твоята гугла, нека ме направи свиня; нека жена ми да стане твоя жена“ и нареди още много други подобни най-унизителни за мюсюлманина проклетия. Следъ това се обърна къмъ присжтстваващитѣ първенци и ги попита: „Има ли по страшна клетва отъ тая?“ Всички отговориха че нѣма.

Ангелъ повѣрва искрено на клетвата и веднага отиде къмъ селото, като обеща да убеди батачани да предадатъ оржжието.

Щомъ се отдалечи той, Ахмедъ плюна подиръ него и побърза въ присжтствието на сжщитѣ свидетели да се откаже отъ клетвата си, а банянскиятъ и доспатскиятъ ходжи заявиха, че клетвата нѣма сила, защото не е дадена отъ сърдце и защото е дадена на невѣренъ гяуринъ.

Между това, стариятъ Ангелъ Кавлаковъ отиде право въ кжщата на Трендафилъ Кереловъ, разказа подробно за клетвата на Ахмедъ ага и даде съветъ да се предаде оржжието. И тука, както въ Богдановата кжща, едни бѣха за предаване оржжието, други не вѣрваха на клетвата и настояваха да изгинатъ съ оржжие въ ржка. На чело на последни-

тѣ, споредъ Ангелъ Горановъ, бѣше дѣдо Трендафилъ Т. Кереловъ. Разпрата взе характеръ на междуособица. Ангелъ Кавлаковъ настоя да се отдѣлятъ ония, които искатъ да се биятъ съ царя, а другитѣ да се предадатъ, но срещу него се дигна буря и само дѣдо Трендафилъ попречи да го убиятъ. Но най-после, и тука, както въ Богдановата кжща, задухътъ, гладътъ, жаждата и отсжтствието на каквато и да била надежда за спасение наложиха своето. Партията за предаването се засили. Въ черквата, училището и въ Кереловата кжща партията за предаването започна да събира оржжието. Въ това време клането при Богдановата кжща бѣ въ разгара си, но другитѣ обсадени батачани не знаеха за това. Колю Христосковъ Кривовъ, който успѣ да избѣга отъ клането при Богдановата кжща, стигна въ черквата и съобщи за безразборното клане, но въ черквата бѣше такава тѣснота и врѣва, че много малко го чуха.

Следъ дълги съвещания въ Кереловата кжща, решиха да предадатъ оржжието, но преди това да отидатъ нѣколко души да чуятъ лично клетвата. Изпратиха се заедно съ Ангелъ Кавлаковъ, още Трендафилъ Тошевъ Кереловъ, синъ му Петъръ, кмета Вранко Димитровъ Пауновъ, Георги Серафимовъ, Петъръ Кафеджийски, Горьо Вълвовъ и нѣкои други. Ангелъ Трендафиловъ не се присъедини къмъ депутацията, защото отиде да съблича възстаническата си форма.

Като стигнаха въ лагера на Ахмедъ ага, пратеницитѣ, противъ всѣко очакване, вмѣсто да чуятъ увѣренията и клетвата на башибозушкия началникъ, бѣха заобиколени отъ множество башибозуци и задържани. Ахмедъ ага прати да кажатъ на батачани, че пратеницитѣ оставатъ заложници, докато се предаде всичкото оржжие. Батачани, за да не изложатъ своитѣ първенци, трѣбваше да изпълнятъ желанието на Ахмедъ. Оржжието бѣше събрано, натоварено на три кола и закарано при Ахмедовата палатка на Беглишкитѣ хармани.

Когато оржжието бѣ стоварено, Ахмедъ ага го разгледа и каза, че това не е всичкото оржжие, че батачани сж предали само строшенитѣ пушки и пищови. Той изпрати съ Ангелъ Кавлаковъ тридесетъ башибозука да претърсятъ, да не би да има скрито оржжие, и ако нѣма, да кажатъ на селянитѣ да отидатъ по домоветѣ си и да гасятъ запаленитѣ си кжщи.

Тъкмо въ това време енимахленци бѣха завършили клането при Богдановата кѣща. Единъ тѣхенъ пратеникъ събщи на Ахмедъ ага за извършеното и му предаде една вулия съ пари — припадащата му се частъ отъ обира на изкланитѣ.

Примѣрътъ, даденъ при Богдановата кѣща, не можеше да не подеиствува; помацитѣ не можеха да паднатъ по-долу отъ своитѣ наставници въ вѣрата, чистокръвнитѣ турци отъ Ени махале. Видѣтъ на ограбеното злато и сребро възбуди алчността имъ и ги настрои кървожадно. Ахмедъ ага раздаде по-доброто баташко орѣжие на своитѣ помаци, и когато изпратенитѣ съ Ангелъ Кавлаковъ башибозуци се върнаха и докладваха, че нѣма скрито орѣжие и че батачани сж се прѣснали по домоветѣ си, той разпреди да се заематъ всички изходи отъ селото, така ча да не може никой да избѣга, и следъ това заповѣда общо клане и обиръ.

Клането започна съ задържаната при Ахмедъ ага депутация. Като оставиха Ангелъ Кавлаковъ, Трендафилъ Кереловъ и Горьо Вълвовъ, останалитѣ бѣха заведени на страна и убити по най-звѣрски начинъ отъ Мохамедъ Дорковчанина — тоя сжщия, който, като чепински пратеникъ, се кле за дружба и братство съ батачани. Следъ това дойде редъ на Ангелъ Кавлаковъ. Той бѣше съвсемъ невиненъ и бѣ убитъ навѣрно за да не смущава паметъта на Ахмедъ ага съ спомена за страшното клетвопрестѣпане. Още по-грозна бѣше участъта на дѣдо Трендафилъ Тошевъ Кереловъ. Току-речи предъ очитѣ му убиха третия му синъ Петъръ, но Ахмедъ ага искаше да тури рѣзка на двамата по-голѣми синове, най-голѣмитѣ военачалници — петстотницитѣ Стефанъ и Ангелъ. Стефанъ, както се каза, успѣ да си пробие пѣтъ още на 30-и априлъ презъ нощъта и хвана гората. Ангелъ пѣкъ остана въ бащината си кѣща, биде заловенъ отъ башибозука и поведенъ отъ двама души при Ахмедъ ага. Обаче по пѣтя той избѣга и се скри подъ една изгорѣла воденица, легналъ въ водата подъ перкитѣ на колелото. Разгнѣвенъ отъ бѣгството на Ангелъ и навѣрно незнаещъ за избѣгването на Стефанъ, Ахмедъ ага изпрати баща имъ дѣдо Трендафилъ, вързанъ, съ десетина башибозуци, да ги доведе. Следъ като го мжчиха по всевъзможни начини, преди всичко за пари и после за синоветѣ му, върнаха нещастния старецъ при

Ахмедъ ага. По заповѣдъ на разярения звѣръ той бѣ сѣченъ, мушканъ, набоденъ на рѣженъ и печенъ на огънь като агне. Молбитѣ му да бжде убитъ преди това не бѣха чути.

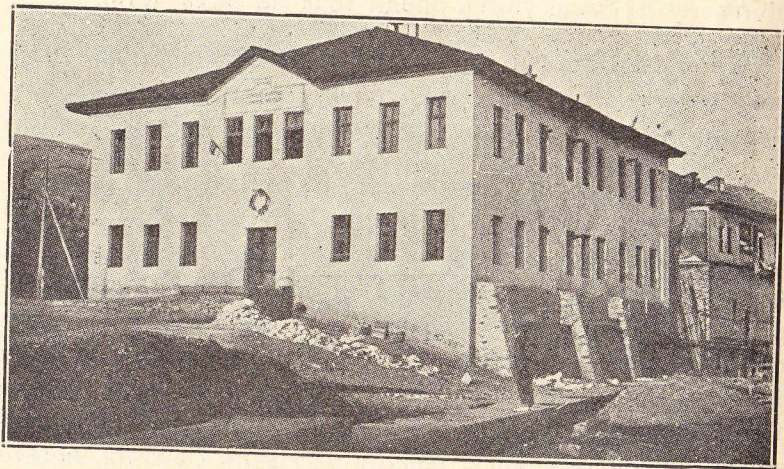
Ахмедъ ага остави живъ и заведе въ Барутино само Горьо Вълвовъ, за да му прави сапунъ, защото билъ добъръ сапунджия*).

Въ самото село настана ужасъ. Башибозуцитѣ нападаха кѣщитѣ наредъ. Изловиха жителитѣ на всѣка кѣща, измжчваха ги да посочатъ паритѣ си и ги избиваха; следъ това обираха кѣщата и я запалваха. По-голѣмата частъ отъ батачани юрна отново презъ палачитѣ си и се затвори въ черквата и училището. Заваренитѣ въ кѣщитѣ оказаха отчаяна съпротива. Кольо Лазинъ, когато запалиха кѣщата му, въ която бѣше скритъ, излѣзе съ ножъ и докато загине, уби и рани нѣколко души; Ангелинка, жената на Иванъ Божинъ, когато башибозуци убиха мжжа ѝ, грабна брадвата, и докато я убиятъ, разцѣпи главата на единъ. Венка Стойчева постѣпи по сжщия начинъ съ убиецъ на мжжа си и успѣ да избѣга. Стоянъ Цвѣтановъ има предвидливостъта да не си предаде пушката и съ нея успѣ да убие едного, и следъ това нѣколко куршуми го пронизаха. И на много други мѣста се е водила отчаяна борба, но не останаха живи свидетели, които да ни я разкажатъ.

Една по-голѣма група селяни потърси спасение въ кѣщата на мастрафчията Ангелъ Ганевъ, който спаси сина на Ахмедъ ага. Нещастницитѣ вѣрваха, че отъ благодарностъ за спасението на сина му, Ахмедъ ага нѣма да посегне на тая кѣща. Обаче Ахмедъ ага спаси само живота на стопанина и

*) Споредъ нѣкои, той билъ пощаденъ, понеже презъ нощъта, когато избухнало възстанието, извелъ тайно сина на Ахмедъ ага отъ Батаякъ. Това, обаче, не е установено. Въ всѣки случай, и да е вѣрно, добре е постѣпилъ. Опититѣ на тѣлпата да убие сина на Ахмедъ ага бѣше произволъ. Началството не знаеше и нѣмаше да допусне това. Съ запазването живота на сина, престѣплението на бащата изпъкнаше още по-релиефно.

онѣзи момчета, които се съгласиха да се потурчатъ, всички останали мъже бѣха избити,

Новото училище, построено върху основитѣ на изгореното.

Като свършиха съ селото, башибозуцитѣ се устремиха къмъ училището. То бѣше великолепно двуетажно здание съ седемъ голѣми стаи, два салона и две зали за първоначални ученици. Въ него бѣха се наблъскали човѣкъ до човѣкъ. Башибозуцитѣ стреляха презъ прозорцитѣ и убиваха беззащитнитѣ батачани, покатерваха се презъ прозорцитѣ и сѣчеха, когато достигнатъ. Следъ това насилиха вратата, влѣзоха вътре и се предадоха на сѣчъ. Загинаха тукъ попъ Нейчо Пауновъ и учителтъ Тонджоровъ, родомъ отъ Самоковъ. Когато учителтъ видѣ, какъ мжчатъ свещеника, той се хвърли съ голи ржце върху башибозуцитѣ и повали двама, но бѣ сѣченъ заедно съ свещеника. Въ училището щадѣха донѣкъде женитѣ и децата, а мъжетѣ избиваха наредъ. Много отъ батачани, следъ всичко станало, виждаха въ смъртта най-добрия изходъ отъ ужасното положение, други се бранѣха съ каквото имъ падне, а сколо даесте души се натѣпкаха подъ пода, подъ който имаше около единъ метъръ празно пространство. Но тѣхната участъ бѣ по-грозна. Турцитѣ, следъ като изпразниха училището, полѣха го съ газъ и го запалиха. Едни отъ скрититѣ строшиха дѣскитѣ на пода и се опитаха да бѣгатъ, но бѣ-

ха избити отъ башибозука, който чакаше наоколо, а другитѣ изгорѣха живи.

Черквата „Св. Недѣля“ следъ изгарянето ѝ.

Дойде рѣдъ на събранитѣ въ черквата „Св. Недѣля“. Тя е стара, каменна сграда, метъръ и половина въ земята и заема около 150 кв. метра. Черковниятъ дворъ служеше за гробища и бѣше заграденъ съ каменна стена, висока около 1 1/2 метра и наричана отъ населението *калето*.

Надъвайки се да намъри защита въ светостъта на храма и въ якитѣ му стѣни, по голѣмата частъ отъ батачани се струпа тука. Въ двора и черквата се натѣпка такава множество, каквото никой не би могълъ да повѣрва, че може да се събере. Турцитѣ нападнаха черквата заедно съ съседното на нея училище. Обаче якитѣ стени на калето наистина се оказаха добра защита. Башибозукътъ се опита да се премѣтне презъ стената, разчитайки, че лишениотъ отъ оржие батачани нѣма да окажатъ съпротива. Но мъже, жени, деца — всичко бѣше готово за отчаяна борба. Съ камъни, съ кръстоветѣ отъ гробоветѣ тѣ събаряха отъ стената всѣки башибозукъ, който се покажеше. Въ всичкото множество намъриха се у децата два пищова непредадени. Съ тѣхъ Костадинъ Вранчовъ и Димитъръ Насковъ Кавлаковъ, качени на единъ орѣхъ, стреляха и, както увѣржаватъ, убили и ранили нѣколко башибозуци, но най-после отъ дългото употребление пищевитѣ се повредиха и не можеха да действуватъ.

Като видѣха, че не могатъ по другъ начинъ да навлѣзатъ, башибозуцитѣ започнаха да къртятъ стената. Най-напредъ пробиха дупки, презъ които куршумитѣ имъ просто косѣха множеството въ двора. Батачани се опитаха да запущватъ дупкитѣ, дори хващаха устията на пушкитѣ и ги издърпваха, но скоро проломитѣ станаха голѣми и привечеръ башибозукътъ нахлу въ двора. Тогава настана сѣчь, която никое перо не може да опише. Голѣма частъ отъ батачани продължаваха да се борятъ съ голи юмруци или съ каквото попадне, а други, като преживѣха загубата на най-близкитѣ си, не намираха вече смисълъ въ живота и посрещаха смъртта стоически и дори бързаха по-скоро да се простоятъ съ тоя свѣтъ. Обаче жестокитѣ изстребители не мислѣха така. Съ намаление на съпротивата, у башибозука се появи желание да тури редъ въ клането и справедливостъ, разбира се, [не къмъ жертвитѣ, а къмъ себе си: до тогава едни колѣха, а други само обираха.

Ахмедъ ага спре клането и разпреди да се извадятъ всички на Беглишкитѣ хармани. Като ги изкарваха единъ по единъ, труднитѣ жени биваха разпаряни, всички мъже — избивани, отъ малкитѣ момченца и юношитѣ биваха пощадени само ония, които се съгласяваха да се потурчатъ. При това,

ония, които се забавяха да дадатъ веднага съгласието си биваха съсичани. На съгласилитѣ се веднага привързваха на главитѣ чалми; женитѣ и децата бѣха пощадени и мъчени, за да изкажатъ скрититѣ богатства.

Останаха само скрититѣ въ самия храмъ. Тукъ бѣха натѣпкани нѣколко пѣти повече хора, отколкото обикновено можеха да се събератъ. По столоветѣ, по амвона, по напречнитѣ спонди на кубетата, по олтарния иконостасъ и самия престолъ не бѣ останало мѣсто незаето. Голѣмитѣ дигаха децата на раменетѣ си и ги държеха, докато могатъ. Такова бѣше положението, когато башибозуцитѣ заобиколиха черквата и започнаха да стрелятъ презъ прозорцитѣ. Куршумитѣ имъ пронизваха по нѣколко души. Това предизвика бутане и притискане, въ което загинаха много невинни деца. Въ сжщото време задухътъ, смрадътъ, гладътъ и особено жаждата, усилена отъ пека на запаленото училище, измъчваха нещастницитѣ. „Вода, вода!“ — викаха отвсѣкжде. Съ голи рѣце, съ какво имъ попадна, изкопаха кладенецъ два метра дълбокъ; но вода не излѣзе. Задоволиха се да квасятъ устата си съ маслото отъ кандилата, съ кръвта на собственитѣ си рани и на убититѣ, а нѣкои майки туряха пѣськъ въ устата на децата. Като че ли всичко това бѣ малко, та помацитѣ измислиха и друго: тѣ донесоха пчелнитѣ кошери на батачани и ги нахвърляха презъ прозорцитѣ. Храмътъ се изпълни съ безброй пчели, които съ яростъ забиваха жилата си въ ония, които сж ги отглеждали. Следъ това започнаха да хвърлятъ вътре запалени пачаври, натопени въ газъ, и запалена слама. Съ една дума, башибозуцитѣ превърнаха храма Божи въ адъ.

Помацитѣ се опитаха да строшатъ и да запалятъ вратата на черквата, но тя бѣ дрѣнова, окована съ желѣзо, и не се подаде нито на едното, нито на другото. Опитаха се да свалятъ плочитѣ на покрива, но вижда се, че се боеха отъ противодействие, та не успѣха.

Така премина нощта срещу 3 май. На сутринта положението на обсаденитѣ въ черквата бѣше таково, че смъртта би било истинско избавление за тѣхъ. Когато се явиха башибозуци и заговориха за предаване и пощада, вратата се отвори, но на нея се показаха съ голи ятагани и запретнати рѣжави, съ препасани престилки, за да не си оцапатъ дрехитѣ, *Леви-*

цата отъ Чече, Медю Бекташътъ отъ [Ракитово, Алишъ Пехливанъ отъ Баня и Мохамедъ отъ Дорково, а задъ тѣхъ много други, и започнаха да колятъ когото завърнатъ.

Група барутински помаци, участвували въ клането и фотографирани следъ освобождението.

Това безразборно клане предизвика противодействие. У нѣкои батачани още се намѣри сила да продадатъ живота си скъпо. Христо Станковъ сполучи да откърти единъ кжсъ отъ единъ черковенъ столъ и съ него — по думитѣ на Ангелъ Горановъ — уби двама души, отне единъ ножъ и се бори, докато загина. Лаза Богданова, прочута хубавица, уби съ джебния си ножъ убиеца на мжжа си, който искаше да я отвлѣче въ харема си. Нѣколко души даже успѣха да си пробиятъ пжтъ презъ гжстата башибозушка тълпа и да избѣгатъ.

Най-после и тукъ решиха да турятъ редъ и започнаха да извеждатъ жертвитѣ и да ги каратъ на Беглишкитѣ хармани. И въ тоя случай постъпиха както съ ония въ двора, съ други думи, мжжетѣ избиваха редомъ, момченцата и юношитѣ, които веднага се съгласяваха да се потурчатъ, пощадяваха и веднага привързваха на главитѣ имъ чалми отъ кърпи. Женитѣ и децата донѣкжде бѣха пощадени.

Като се сравнятъ тия кланета, извършени отъ помацитѣ, съ онова въ Богдановата кжща, извършено отъ чистокръвнитѣ турци, ще се види, че колкото и жестоки и свирепи да сж тѣ, все пакъ има проблѣсъци отъ човѣщина, макаръ и твърде малко. Покрай грубия интересъ да се снабдятъ съ слуги (роби) и фанатизъма да се увеличи числото на правовѣрнитѣ, тукъ срещаме и по-благородни пориви. Красотата на много батачанки плени враговетѣ имъ, които ги взеха за свои жени или за жени на своитѣ синове. Нѣкои помаци се омиловичаха отъ миловидни дечица и ги взеха за своя евлядъ (челядъ). Най-после, не липсватъ примѣри отъ признателностъ за сторено по-рано добро и даже отъ чисто хуманно побуждение. Нѣкои отъ живитѣ батачани съ благодарностъ си спомнятъ за онѣзи помаци, които сж ги избавили*).

Изобщо, чувствува се, че на религиозния фанатизъмъ и жаждата за плячка се противопоставя, макаръ и слабо, общиятъ племененъ произходъ и донѣкжде човѣщината.

*) Наредъ съ жестокия клетвопрестъжникъ Мохамедъ отъ Дорково, блѣщи Исмаилъ ходжа отъ сжщото село. Когато младежтъ Ангелъ Чаушовъ, като излѣзе отъ черковния дворъ, следъ хиляди премеждия, подъ покровителството на единъ помакъ успѣ да стигне до височината Св. Атанасъ, той завари ходжата да се кланя и моли

Сжция день, 3-и май, привечеръ Ахмедъ ага спрѣ клането и заповѣда да викатъ изъ селото да се събератъ всички останали живи, за да се направи списъкъ на мжжетѣ, на които правителството щѣло да направи нови кжщи и да имъ разпредѣли вдовицитѣ и сирачетата, за да се грижатъ за тѣхъ. Заповѣдта се придружаваше съ закана да бжде предаденъ на смъртъ оня, който се укриве. Като предполагаха, че усмирительтѣ сж се наситили съ кръвь и че сж се засрамили отъ извършеното, батачани повѣрваха и тоя пжтъ и започнаха да излизатъ. Мнозина здрави бѣха се престо-рили на мъртви между убититѣ, други бѣха се изпокрили изъ развалинитѣ на селото, трети облѣчени въ женски дрехи се притаяваха между женитѣ. Всички започнаха да излизатъ. Вѣрата тоя пжтъ бѣше толкова голѣма, че женитѣ сами убеждаваха мжжетѣ, скрити между тѣхъ, да се запишатъ въ списъка, и измъкваха раненитѣ изъ куповетѣ на убититѣ. Твърде малко не повѣрваха и успѣха да се измъкнатъ изъ селото. Събраха се около 300 мжже, които бѣха заведени на Беглишкитѣ хармани. Ахмедъ ага, като се колебаеше какво да прави съ тѣхъ, изпрати въ Т. Пазарджикъ баташкия пждаръ арнаутина Селимъ да пита властѣта, какъ да постжпи съ останалитѣ живи. Селимъ трѣгна още сжщата вечеръ и презъ нощѣта стигна въ Т. Пазарджикъ. Тамъ властѣта въ това време бѣше изцѣло подъ влиянието на Али бей Гаванозоглу, който, както се знае, бѣ първиятъ двигателъ на родопскитѣ помаци. Али бей, споредъ Д. Страшимировъ просто заповѣдалъ да се пресуши баташкия коренъ, съ други думи, да се избиятъ останалитѣ живи. Споредъ Ангелъ Го-

Алаха да прости грѣховетѣ на неговитѣ едновѣрци, които въ това време колѣха батачани. Като видѣ момъка, ходжата заплака, пригърна го и го запита, кжде сж домашнитѣ му. Когато се научи, че тѣ навѣрно сж заклани или ще бждатъ заклани, той веднага тури чалмата си на главата на Ангела, облѣче го съ своята ачма долама, даде му пушката си и го поведе да ги търсятъ. По пжтя той спаси честѣта на една батачанка. Въ селото тѣ успѣха да намѣрятъ единъ отъ братѣта и една отъ сестритѣ на Ангела. Ходжата имъ предложи да вървятъ съ него и ги увѣри, че нѣма да ги потурчи, но тѣ не вѣрваха и казаха, че предпочитатъ да умратъ християни, и възмутени отъ това, че братъ имъ станалъ турчинъ, избѣгаха и наистина загинаха. Ходжата съ тая псстжпка искаше да се отплати за това, че бащата на Ангелъ бѣ спасилъ живота му въ една велица.

рановъ, Али бей заповѣдалъ, ако нѣма други избѣгали, да се избиятъ останалитѣ, за да нѣма кой да свидетелствува за станалото, въ противенъ случай да се оставятъ. Пждарѣтъ се върна на следния день, 4-и май.

Ахмедъ ага, за да се увѣри дали има избѣгали, разпита женитѣ. Тѣ го увѣриха, че нѣма избѣгали и че самъ главниятъ виновникъ за възстанието — *Петъръ Горановъ* — е убитъ. Нещастницитѣ мислѣха, че ще го задоволятъ и ще смекчатъ сърдцето му, и не подозираха, че съ това произнасятъ смъртната присжда на останалитѣ живи мжже. За да се увѣри, обаче, Ахмедъ ага заповѣда да намѣрятъ главата на *Петъръ Горановъ*, Донесоха 20—30 глави плешиви, каквато бѣше главата на Горанова. Назначениятъ експертъ Горьо Вълковъ, убеденъ, че съ това върши добро, посочи на една и каза: „Тази е“. Тогава Ахмедъ ага заобиколи съ башибозуцитѣ всичкитѣ останали живи мжже, заведе ги при училището, и часть бѣха изклани на моста, който служеше за дрѣвникъ, часть въ черквата, като предварително ги събличаха. Женитѣ и децата гледаха съ ужасъ това зрѣлище. Нѣкои майки, като предполагаха, че следъ мжжетѣ иде тѣхниятъ редъ, хвърлиха дѣцата си въ рѣката, за да не бждатъ потурчени или изклани.

Ахмедъ ага, на конь, заобиколенъ отъ първенцитѣ, присжствуваше на клането, и когато се свърши, върна се на Беглишкитѣ хармани, посрещнатъ съ тжпани и зурни. Предъ палатката му бѣха прострени два голѣми чула. На единия трупаха златото, на другия среброто, въ пари, нанизани, часовници и други украшения, обрани отъ убититѣ и живитѣ, отъ кжщитѣ, или изкопани отъ земята, дето батачани ги бѣха скрили. На отдѣлни купове бѣха натрупани дрехитѣ, медѣта и всичко, което има чѣ цена. Събранъ бѣше и всичкитѣ добитѣкъ. И всичко това, предъ останалитѣ живи батачанки, бѣ разпредѣлено между бюлюцитѣ и закарано по тѣхнитѣ села.

Най-после единъ ходжа се възкачи на едно дърво въ черквата и оттамъ надъ хилядитѣ прѣсни християнски трупове възвести, че нѣма Богъ, освенъ Богъ, и че Мохамедъ е неговъ пророкъ. Другъ ходжа, по заповѣдъ на Ахмедъ ага,

се качи на единъ купъ дъски на Беглишкитъ хармани и предъ събранитъ баташки жени и деца и башибузуцитъ тържествено заяви, че гяурското вече се свърши, че по всичката земя не остана ни единъ гяуринъ, и че на мѣстото на Батакъ ще се посѣе ечмикъ за конетъ на правовърнитъ.

И наистина, цвѣтещиятъ преди нѣколко дни Батакъ бѣше едно голѣмо пепелище. Всички здания, безъ изключение, бѣха изгорени, и дори останалитъ имъ стърчащи стени разрушени. Когато на следния день, 5 май, сутринята завалѣ дъждъ и снѣгъ, никой нѣмаше кжде да подслони главата си. Ахмедъ ага, следъ като разпрати плячката и опредѣленитъ за потурчване момчета и жени, поведе бюлюцитъ къмъ Брацигово, отдето настоятелно искаха помощъ. Останалитъ безъ подслонъ и безъ храна баташки жени и деца така сжщо напуснаха Батакъ.

Всичко бѣгаше отъ селото, като отъ мѣсто заразено отъ чума и изпълнено съ зли демони. Останаха само кучетата и коткитъ да виятъ и гризатъ месата на своитъ господари.

Батакъ следъ възстанието

Сждбата на останалитъ живи батачани

Положението на останалитъ живи батачани бѣше таково, че тѣ завиждаха на изкланитъ. Накжде да бѣгатъ? Наоколо имъ бѣше прѣстенъ отъ мохамеданско население. Да бѣгатъ въ вътрешността на Родопитъ, бѣше все едно да се изложатъ на гладна смъртъ или на помацитъ, които ги обраха и клаха. Най-близкитъ християнски селища бѣха Пещера и Ракитово, но и тѣ бѣха съ смѣсено население. Една частъ отъ женитъ и децата, гонени отъ глада, се решиха да отидатъ въ Ракитово, отдето се прѣснаха да просятъ по чепинскитъ и разложкитъ села. Масата отъ останалитъ живи батачани се насочи къмъ баташкия Еледжикъ — покритъ съ гора планина, която при това е близу до християнскитъ полски села, отдето все пакъ можеше да се очаква нѣкаква помощъ.

Още презъ нощта срещу 1 май, петстотникътъ *Стефанъ Трендафиловъ* съ своитъ тридесетина другари, следъ като

излѣзе отъ Батакъ, пристигна на Еледжикъ, дето загари нѣколко семейства, избѣгали навреме и пристигнали преди него. Дойде и *П. Горановъ* съ пещерци, други нѣколко другари и нѣколко семейства.

Другиятъ петстотникъ, Ангелъ Трендафиловъ, както се каза, още при предаването на оржжието успѣ да избѣга и се скри въ водата подъ една воденица. Откритъ тамъ, той избѣга и се скри подъ водата на водопада, образуванъ отъ единъ бентъ, отдето презъ нощта стигна при брата си. Така сжщо мжже, жени и деца, на които по единъ или по другъ начинъ се удаде да се изскубнатъ отъ Батакъ, намѣриха прибѣжище на Еледжикъ. Най-после, масата отъ жени и деца, които останаха живи следъ последното клане, така сжщо се опжти къмъ Еледжикъ. Заедно съ тѣхъ успѣ да се измъкне членътъ на комитета и петдесетникътъ Тодоръ попъ Нейчовъ. Два дни той се кри между труповетъ въ черквата, а при последното клане той бѣ скритъ отъ майка си и стрина си, увитъ въ дрипава черга.

На Еледжикъ се събраха 7—800 души, отъ които много малко мжже. Всѣки може да си въобрази положението имъ. Изгладнѣли и безъ хлѣбъ, много отъ тѣхъ бѣха и безъ дрехи, ранени, недоклани, само по риза. Ядѣха брусникъ (листа отъ боровинки) и мѣзга отъ дръвчетата. Попаднаха нѣколко добитѣка; тѣ веднага бѣха заклани и изядени безъ соль, сурови или недопечени. Не стига всичко това но съ присѣтствието на избѣгалитъ въоржжени възстаници тѣ отново изпаднаха въ положението на бунтовници. Страхътъ отъ клане ги караше да скриватъ най-строга присѣтствието си. Дори казватъ, че едно пеленаче било удушено, за да не ги издаде съ плача си. При другитъ нещастия се прибави и междуособната крамола. Умразата противъ П. Горановъ, Ст. Трендафиловъ и другитъ водители на възстанието, а така сжщо противъ семейства имъ, бѣше голѣма. Укоряваха ги, че тѣ станали причина да изколятъ селото и че тѣхното и на тѣхнитъ въоржжени другари присѣтствие ще даде поводъ за ново клане.

Най-после въоржженитъ възстаници се отдѣлиха, и на Еледжикъ останаха само женитъ, децата и обезоржженитъ

мжже. Така прекараха шест дни. На седмия ден на Еледжикъ дойдоха нѣколко турци и българи. Тѣ караха коне, натоварени съ хлѣбъ, и викаха: „Хайде бре, батачани, мжже, жени и деца, елате да вземете хлѣбъ и да отидете въ Пещера; емиръ (заповѣдь) дойде да слѣзете; нѣма вече да се колите“.

Батачани, лъгани толкова пжти, чуваха съблазнителнитѣ викове, но не вѣрваха и се потайваха. Най-после видѣха, че нѣма другъ изходъ. Всички бѣха съ разстроени стомаси и силна диария, а много бѣха болни и отъ други болести. Нѣкои се решиха, излѣзоха, взеха хлѣбъ и се опжтиха за Пещера. Тѣхния примѣръ последваха и други. Нѣкои взеха хлѣбъ и се притаиха пакъ въ гората. Изобщо, половината останаха, и само когато се убедиха, че въ Пещера действително не колятъ, и тѣ слѣзоха отъ гората, нѣкои едва следъ 10—15 дни.

Въ Пещера батачани, които имаха роднини и приятели, намѣриха подслонъ у тѣхъ. Другитѣ бѣха настанени въ метоха и въ други обществени и частни здания. Даваха имъ хлѣбъ, събранъ чрезъ властѣта отъ частни подаяния. Поради преживѣнитѣ силни душевни вълнения и тѣлесни мжки, много отъ тѣхъ боледуваха тежко.

Но съ това мжжитѣ имъ не се свършиха, нито опасността отъ клане бѣ минала. Скоро стана явно, че клането въ Батакъ съ нищо не може да се оправдае, даже въ очитѣ на самитѣ турци. Истината, че батачани не сж предприемали никакво нападение, че само се бранили отъ башибозука, че Батакъ е изкланъ следъ като си предалъ оржжието и че сж клани невинни жени и деца, започна да прониква въ европейския печатъ и да предизвиква възмущение. Възможността за една международна анкета ставаше все по-сигурна. За да прикрие престжплението, турската властъ разпореди да се погребатъ изкланитѣ въ Батакъ, та да изчезнатъ следитѣ отъ клането. Освенъ това, неизвестно дали по разпореждане на централната властъ или на мѣстната администрация, турцитѣ намислиха да докажатъ, че батачани сж нападали вънъ отъ Батакъ и сж загинали тамъ. Но тъй като труповетѣ въ Батакъ вече се разлагаха и не бѣ възможно да се пренесатъ,

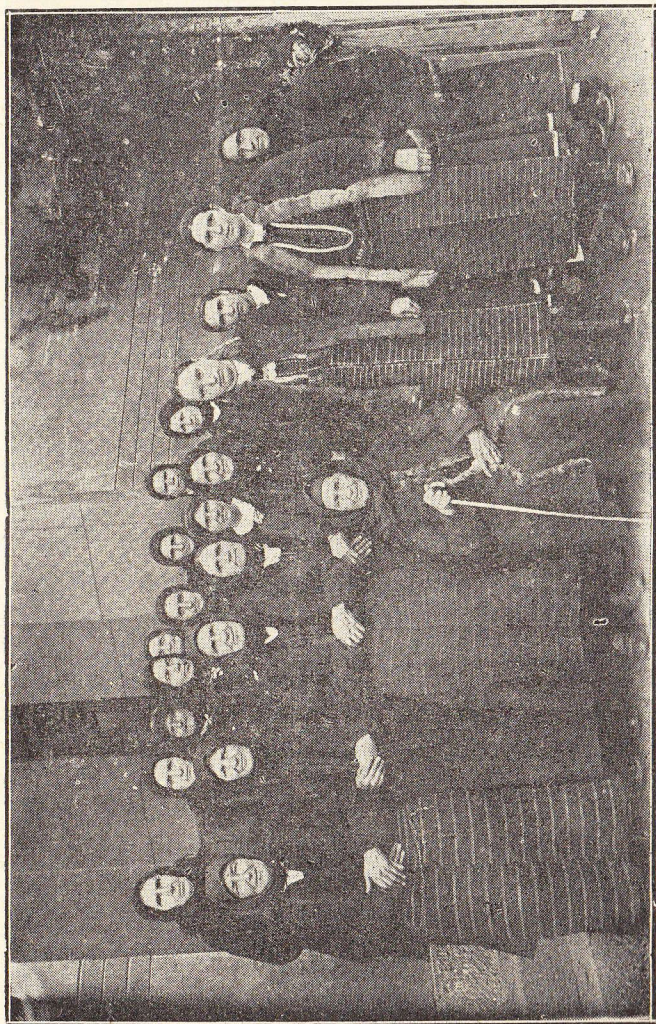
то турскиятъ умъ измисли да се изведатъ останалитѣ живи батачани на въображаемото бойно поле, да се избиятъ тамъ и да се посочи това на анкетьоритѣ.

Група батачани, по-възрастнитѣ отъ които сж преживѣли въстанието.

Единъ денъ известиха, че правителството ще строи кжщи на останалитѣ живи батачани, събраха грижливо всички мжже, а за да маскиратъ истинскитѣ си намѣрения, и много жени и деца. Обявиха имъ, че ще ги заведатъ въ Батакъ да посочатъ дворищата, на които щѣли да имъ построятъ

кжци. Обаче при събирането пещерски турци, движими отъ човѣколюбие или отъ съзнание за глупостъта, която се върши, тайно предупредиха батачани по никой начинъ да не тръгватъ, защото ще бждатъ избити.

Група батаченки, по-възрастнитѣ отъ които сж преживѣли възстанието.

И наистина, когато заптиитѣ ги подкараха, батачани отказаха да тръгнатъ. Не помогнаха увещания, и заптиитѣ прибѣгнаха до бой. Биха всѣки, който имъ попадна, работата дойде до кръвь, но батачани не тръгнаха: „По-добре ни из-

бийте тука“ — казваха тѣ. Дойде и самиятъ чиновникъ, натоваренъ съ тази работа. И той започна да бие и най-после, следъ като строши бастуна си отъ главата на Ташко Лигинъ, самъ се трогна отъ сждбата на нещастницитѣ, заплака и тръгна назадъ въ града. Следъ него юрнаха и батачани*).

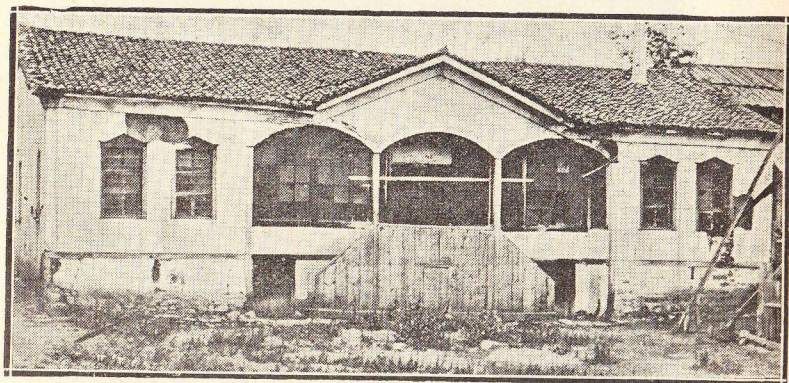

Леди Странгфордъ

Следъ това вече батачани бѣха оставени сами на себе си. Гордитѣ и охолни преди батачани сега се прѣснаха по села и градове да търсятъ работа за кора хлѣбъ, а по-големата частъ отъ тѣхъ — изтощени, болни и дребни дечица — трѣбваше да живѣятъ съ подаяния било на своитѣ съотечественици, било на милосърднитѣ християнски общества вънъ отъ Турция.

*) Всички батачани, преживѣли тоя случай, и пещерци, които сж били свидетели на него, твърдятъ най-положително, че целъта на

Така живѣха батачани, докато имъ се притече на помощъ *леди Странгфордъ* — възобновителката на Батакъ. Нейниятъ мжжъ, лордъ Странгфордъ, бѣше ориенталистъ и английски дипломатъ въ Цариградъ отъ 1845 до 1857 год. Добъръ познавачъ на източнитѣ народи, той бѣ обикналъ българския народъ заради добритѣ качества, които бѣ открилъ въ него. Подъ негово влияние и леди Странгфордъ така сжщо обикна българския народъ. Щомъ чу за нещастieto, което сполетѣ българския народъ, тя се обърна съ апелъ къмъ английското общество, събра 29,000 английски лири и сама пристигна въ опустошената областъ, за да орга-

Болницата на Леди Странгфордъ

низира раздаването на помощитѣ. Най-много тя помогна на батачани, устрои болница въ Батакъ и въ нея прибра тежко болнитѣ, устрои кухня, съ която хранѣше селянитѣ, докато се замогнатъ да се хранятъ. По тоя начинъ тя даде възможностъ на по-голѣмата частъ отъ прѣснатитѣ батачани да се върнатъ въ селото си и тури основитѣ на новия Батакъ.

турцитѣ е била, като изведатъ батачани, да отдѣлятъ мжетѣ на опредѣленото мѣсто въ планината надъ Пещера и тамъ да ги избиятъ, та да кажатъ после, че тамъ се е водило сражение. Това изглежда малко вѣроятно, обаче като се вземе предвидъ, че още първата заповѣдъ отъ Пазарджикъ бѣше да се избиятъ всички мже батачани, за да нѣма кой да свидетелствува (женитѣ по турскитѣ понятия не могатъ да бждатъ свидетели), че споредъ официалнитѣ турски рпорти батачани сж избити въ редовно сражение, и въ свръзка съ грижитѣ да се прикрие клането, става явно, че турцитѣ наистина сж имали това намѣрение.

Злата участъ, обаче, не престана да преследва батачани. Не се минаха и два месеца отъ възстанието, обяви се войната между Турция и Сърбия и Черна Гора, а следъ нея и войната съ Русия. Ужаситѣ отъ тия войни отвлѣкоха вниманието отъ Батакъ. Следъ Освобождението, още не устроени дветѣ Българии, обяви се Съединението и последва войната съ Сърбия. Батакъ бѣ забравенъ. Българската държава и българскиятъ народъ наистина често си спомняха съ благоговение за жертвитѣ въ Батакъ, но за останалитѣ живи — почти никога. Така батачани години наредъ проклинаха сждбата, която ги пощади при клането.

Размѣритѣ на кървопролитieto въ Батакъ и международната анкета

Г-нъ Д. Страшимировъ е съставилъ списъкъ навсички загинали българи отъ IV революционенъ окръгъ въ възстанието. Обаче списъкътъ е съставенъ 20—25 години следъ възстанието, и самъ г-нъ Страшимировъ бърза да заяви въ съчинението си, че списъкътъ не е пълненъ и посочва причинитѣ за това. Последното важи най-много за Батакъ, дето цели родове и семейства изчезнаха било въ клането, било въ мизерията следъ него. Да се попълни сега следъ 50 години отъ възстанието, въпреки голѣмитѣ усилия, се оказа положително невъзможно.

Споредъ списъцитѣ на г. Страшимировъ, числото на известнитѣ загинали въ IV революционенъ окръгъ е 2,825; отъ тѣхъ въ Батакъ сж загинали 1750 души, а въ всички други градове и села 1075. Даже ако се взематъ тия цифри за относително вѣрни, пакъ самъ Батакъ е далъ единъ пжтъ пжтъ и половина повече жертви, отколкото цѣлиятъ IV революционенъ окръгъ. Въ сжщностъ цифрата, дадена за Батакъ, е много по-малка отъ истинската. Както ще се каже по-нататкъ, Скайлеръ, американски консулъ, установява числото на загиналитѣ въ Батакъ на около 5000 души. Макгаханъ дава още по-голѣма цифра.

Колкото ясно да говорятъ даденитѣ цифри за размѣритѣ на кървопролитieto въ Батакъ, все пакъ за една по-ясна предста-

ва се налага едно сравнение. Въ Сръбско-българската война през 1885 год. воюваха 130,000 души отъ дветъ страни; загинаха българи 569, сърби 745. Въ сражението при Люле Бургасъ, най-кръвопролитното сражение въ Балканската война, взеха участие 150,000 българи; загинаха 2,840 души. Въ Батакъ, следователно, загинаха българи деветъ пжти повече отколкото въ цѣлата Сръбско-българска война и почти два пжти повече, отколкото при Люле Бургасъ.

Може да се каже смѣло, че Батакъ съ кръвта си изкупи свободата на оная частъ отъ българския народъ, която не възстана.

Вестъта за звѣрствата на турцитѣ при потушаване на възстанието, особено въ Батакъ, въпреки усилията на турцитѣ да ги потулятъ, прескочи турските граници и възмути цѣлия образованъ свѣтъ.

Първи събраха данни и заговориха за тѣзи звѣрства *протестантските мисионери*. Благодарение на тѣхъ, единъ месецъ следъ възстанието въ английския вестникъ „Дейли Нюзъ“ се появиха дописки, които възбудиха общественото мнение въ Англия, и въпросътъ за турските звѣрства се подигна въ парламента.

Американцитѣ не останаха по-назадъ. Подъ влиянието на мисионеритѣ, американското посолство въ Цариградъ изпрати американския генераленъ консулъ въ Цариградъ *Скайлеръ* да направи анкета върху турските звѣрства. Заедно съ Скайлера тръгна и *Макгаханъ* — специаленъ кореспондентъ на „Дейли Нюзъ“. Скайлеръ и Макгаханъ бѣха преживѣли дълго врѣме въ Русия, знаеха добре руски езикъ, а покрай него разбираха и български.

Между това, Високата Порта, за да затвори очитѣ на великитѣ сили, бѣше изпратила специални чиновници да разследватъ събитията, да спратъ „чрезмѣрноститѣ“ и да накажатъ виновнитѣ. Единъ отъ тѣхъ — Едибъ ефенди — бѣше назначенъ за Пловдивския и Сливенския окръжи. Той бѣше представилъ рапортъ, който бѣ пълненъ съ измислици. Въ него на българитѣ се приписваха небивали жестокости, които

предизвикали къмъ отмъщение мохамеданското население. Изгарянето на Батакъ въ тоя рапортъ се отдава на това, че вънъ отъ селото било дадено едно жестоко сражение, въ което и дветѣ страни понесли тежки загуби. Препись отъ рапорта бѣ изпратенъ на английския министъръ на Външнитѣ работи, отдето стана известенъ на цѣлия свѣтъ.

Въ Англия по това време бѣха на властъ консерваторитѣ, които водѣха туркофилска политика, защото виждаха въ Турция естественъ съюзникъ противъ Русия. Като се опасяваше, че американската анкета може да бжде пристрастна въ ущърбъ на Турция, английското правителство реши и то да направи анкета, и за тая целъ бѣ изпратенъ *Берингъ* — секретартъ на английския посланикъ въ Цариградъ. Берингъ, като истински англичанинъ, каза самата истина. Той не само потвърди онова, което констатираха Скайлеръ и Макгаханъ, но опроверга всичкитѣ звѣрства, които Едибъ ефенди приписваше на българитѣ. Нѣщо повече, той намѣри, че възстанието е било съвсемъ слабо и че то е могло да се усмири съ редовната войска, съ която разполагалъ одринския валия, та не е имало нужда да се вдига башибозукъ.

Берингъ се помъчи да освободи отъ отговорностъ султанското правителство, като хвърли всичката вина за звѣрствата върху провинциалнитѣ власти и върху пазарджишкитѣ бейове. Обаче самото правителство го опроверга, като награди съ ордени и чинове всички ония, които бѣха показали усърдие въ звѣрствата. Така на примѣръ Ахмедъ ага, който изкла Батакъ, бѣ награденъ съ орденъ и произведенъ юзбашия. Тая постъпка на турското правителство просто озлоби общественото мнение въ Англия.

Отъ анкетата, която направиха *Скайлеръ* и *Макгаханъ*, тукъ ще предадемъ само онова, което пишатъ за Батакъ.

Скайлеръ, следъ като описва накратко възстаническото движение въ България и по-подробно възстанието въ 1876 г., казва за Батакъ следното:

„Отъ три дни башибозуцитѣ бѣха дошли въ околността на Батакъ. Когато на Гергьовденъ батачани се намираха въ

черква, Ахмедъ ага се показа край селото. Жителитѣ, като се посъветваха помежду си, върнаха се въ къщитѣ си и се приготвиха да се бранятъ. После проводиха да питатъ Ахмедъ

Скайлеръ

ага, що иска. Двамата първи пратеници бидоха посъчени; следъ това Ахмедъ заповѣда да му пратятъ първенцитѣ да се споразумѣе съ тѣхъ. Никой не рачи да иде. Най-после Ангелъ чорбаджи отиде като пратеникъ.

Ахмедъ му каза, че той е покровителъ на Батакъ, да иматъ довѣрие въ него и да си предадатъ оржжието. Той имъ се закле тържествено, че нѣма да имъ стори никакво зло и че нѣма да бутне ни единъ косъмъ отъ главитѣ имъ. После отидоха около 20 души първенци, които Ахмедъ ага

задържа като залогъ, докато се предаде оржжието. Тогава башибозуцитѣ налетѣха въ селото и започнаха страшна сѣчь: жени, моми и дѣца бидоха изклани въ къщитѣ и по улицитѣ, а на едно голѣмо число мъже отсѣкоха главитѣ съ брадви; само нѣколцина се избавиха, като разкъсаха башибозушката верига, която обикаляше селото. Повечето отъ жителитѣ на Батакъ погинаха по най-варварски начинъ.

Чорбаджи Трендафилъ набодоха живъ на колъ, обиколиха го съ вършини и го запалиха. Труднитѣ жени пробождаха, разпаряха ги, та вадѣха децата отъ утробата имъ, набождаха ги на ножоветѣ си и се разхождаха съ тѣхъ. Училището изгориха съ 200 деца и жени, които се бѣха скрили тамъ. Други къщи, дето се бѣха скрили по 20—30 жени, изгориха съ всички хора. Останалитѣ търсѣха да се скриятъ въ черквата и гробищата, но башибозуцитѣ се прекачиха презъ черковната ограда и ги избиха. Газъ, слама и свѣщи се употрѣбиха за запалване сградитѣ и черквата, а ножоветѣ и пушкитѣ довършиха останалото. Младитѣ моми, които бѣха заведени вѣнъ отъ селото, откакъ претърпѣха варварско насилие, бидоха изклани.

Азъ обходихъ Батакъ на 20-и юлий. На влизане въ селото преминахъ покрай една изровена яма, която бѣше малко на страна отъ бърдото; въ тая яма азъ видѣхъ повече отъ 100 глави, които бѣха отсѣчени съ едно сѣчиво. Ако сѣди човѣкъ по тѣхния черепъ и по плиткитѣ на косата, които бѣха още оплетени, може да потвърди направо, че всичкитѣ бѣха женски черепи. Много кучета, които глождѣха коститѣ, като ни видѣха, разбѣгаха се; по-нататкъ поляната бѣше пълна съ черепи и съ скелети.

Само една сграда, една воденица, въ това село бѣше оцѣлѣла. Тя бѣше пълна съ изгнили трупове. Навсѣкжде по улицитѣ азъ намѣрихъ женски кости, на които висѣха дрипи отъ женски дрехи. Тамъ имаше скелети безъ глави, гърди и кълки откъснати, черепи съ плетена коса, навсѣкжде изгнили тѣла; посрѣдъ купове отъ изгорѣли кости се виждаха тѣла заровени.

Като не можахъ да премина гробището, освенъ съ твърде голѣма мъжа, поради голѣмата воня, азъ можахъ да забележа,

че се показваха изъ подъ камънитѣ половини отъ ржце и нозе и човѣшки глави, отъ които една видѣхъ безъ ухо.

Гробището представляваше едно страшно зрелище. Човѣшкитѣ остатъци представляваха единъ купъ, високъ три стъпки, половината заровенъ съ прѣстъ и съ камъни.

Като стигнахъ до черковнитѣ врати, видѣхъ едно зрѣлище, което не може да се опише: вжтре черквата бѣше пълна съ гнили тѣла, отъ които половината бѣха изгорени. Имаше въ гробището и въ черквата остатъци най-малко отъ 2000 човѣшки тѣла.

Подиръ обирването и избиването на жителитѣ въ Батакъ, башибозуцитѣ си отишли и завели съ себе си много деца и момичета, които държели като роби.

Подиръ петдесетъ дни отъ клането, по настояването на консулитѣ и жителитѣ отъ Пловдивъ, които казваха, че може да се породи чума, правителството изпрати хора да изгорятъ съ варъ тѣлата и да ги заровятъ. Това бѣше презъ юний, но вонята бѣше голѣма, та никой не можеше да я понесе. Тѣ се ограничиха да покрятъ тѣлата наполовина съ прѣстъ, съ пѣськъ, съ камъни и пр., и после казаха на правителството, че заповѣдта му се изпълнила. Ако да бѣха оставени тѣлата съвсемъ открити на въздуха, изгниването щѣше да стане много по-скоро и ние не щѣхме да видимъ последицата на варварствата, които, може би, нѣмаше да повѣрваме.

Мжчно е да се опредѣлятъ точно убититѣ въ Батакъ, защото турската статистика не е точна. Така сжщо не могатъ да се знаятъ точно кжщитѣ, които сж били въ Батакъ. Казаха ми, че били 900, после пакъ ми казаха, че не били повече отъ 587. Г-нъ Маталасъ, гръцки вице-консулъ въ Пловдивъ, който бѣше написалъ преди клането въ Батакъ едно изложение на всичко, що имаше интересъ за търговията, възкачва кжщитѣ на 780.

Споредъ моето лично издирване, членоветѣ отъ една българска кжща сж въобще отъ 7—8, но въ Батакъ е друго-яче. Тука, както и въ много други села, населението бѣше

гжсто; иматъ обичай, та женениятъ синъ живѣе заедно съ децата си въ бащината си кжща. Азъ често слушахъ да говорятъ за челяди отъ 15—20 души. И азъ познавамъ една фамилия на Благоя Христосковъ, която се състоеше отъ 39 души, отъ които сега само 9 души сж живи. Нѣма да се излъжемъ, ако кажемъ, че въ всѣка кжща въ Батакъ е имало по 10 души. И така, това ще ни даде едно народонаселение отъ 7—8000 души.

Споредъ единъ тефтеръ за събиране на данъка, който азъ видѣхъ, броятъ на хората, които сж годни за военна служба, бѣше 1491, това число ако е съразмѣрно точно съ неспособнитѣ за служба, ние ще стигнемъ пакъ горното число и ще трѣбва да знаемъ, че въобще българитѣ, за да избѣгнатъ военния откупъ, гледатъ колкото могатъ да намалятъ числото на ония, които сж способни за военна служба.

Когато бѣхъ въ Батакъ, казаха ми, че броятъ на останалитѣ живи е 1300 души; носле чухъ да приказватъ за 1781; азъ мисля, че сж се избавили около 2000 души. Отъ това излиза, че 5—6000 души сж убити. Останалитѣ живи сж изгубили всичко, що сж имали, дори и дрехитѣ си. Когато азъ отидохъ въ Батакъ, тѣ тогава взеха да се завръщатъ, и мнозина се възползуваха отъ моето дохождане, та си дойдоха.

Житото бѣше още по полето; то не можеше да се прибере, защото нѣмаше жѣтварски сѣчива. Всичкиятъ добитѣкъ бѣше ограбенъ. Най-главното занятие на батачани бѣше дърводѣлството.

Отъ батачани се искаше да платятъ даждието за изгорѣлитѣ кжщи и за освобождението отъ военната служба на мжжетѣ, що бѣха избити. По двата тефтера за събиране на даждието, които азъ видѣхъ, сборътъ за недвижимиятъ имотъ възлизаше на 64767 гр., а за откупуването отъ военна служба — на 34412 гр. Пловдивскиятъ мютесарифинъ ми каза, че ако и да е извършена формалността въ тефтеритѣ за събиране даждието, пари нѣма да се взематъ. До края на 7-и септемврий правителството не разрешаваше да се внася жито въ Батакъ, защото десетъкътъ не билъ платенъ.

Останалитѣ жители отъ Батакъ боледуваха отъ малария, дезинтерия и тифусъ, естествена последица отъ тѣхното положение — тѣ бѣха безъ храна,

Ахмедъ ага Барутински, който извърши клането въ Батакъ, бѣ награденъ съ ордена „Меджидие“ и е повишенъ въ чинъ юзбашия.

Най-много пострадалитѣ селища въ Пловдивския окръгъ отъ турскитѣ войски и башибозуци сж :

Батакъ (780 кжци, 1 черква и 3 училища). Ограбено и изгорено до основи. Избити 5,000 души.

Панагюрище (3,000 кжци, 3 черкви и 3 училища). Изгорени 400 кжци, 2 черкви, 2 училища и 2.000 хора избити, отъ които 769 сж отъ околнитѣ села.

Перушица (467 кжци, 2 черкви и 2 училища). Всичко изгорено; 1,000 жертви.

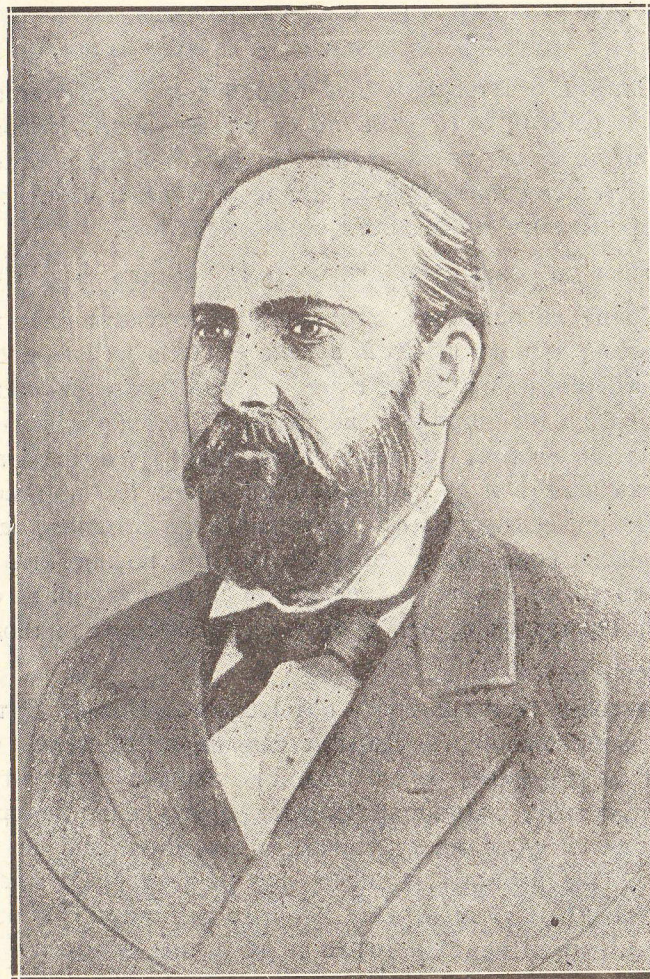
Брацигово (450 кжци), 10 кжци изгорени и 50 души избити.

Клисурса (830 кжци, 1 черква, 2 училища). Цѣлото изгорено; 232 души избити.

Други около 200 села, кжде повече, кжде по-малко сж ограбени, изгорени, и хиляди хора избити.

Нѣма село, дето да не се направиха звѣрства, ако и въ по-малкъ размѣръ, отколкото въ Батакъ“.

Рапортътъ на Скайлера има тая заслуга, че излага безпристрастно истината, доколкото тя е могла да се установи въ ония още неизбистрени времена, Както всѣки официаленъ рапортъ, той е сухъ, но въ това отношение чудесно го допълня описанието на *Макгаханъ* въ дописката, изпратена следъ посещението на Батакъ и напечатана въ „*Дейли Нюзъ*“. Ето тая дописка:

Макгаханъ.

„Т. Пазарджикъ, 2-и августъ 1876 г.“

Следъ изпращането на вчерашното си писмо, азъ видѣхъ най-страшни работи въ свѣта. Всичко, което се е казвало за турцитѣ, вѣрвамъ го; така и всичко, каквото може да се каже за тѣхъ отсега, е за вѣрване. Има въ звѣрствата една точка, отъ която по-нататкъ не може да се иде, и тамъ никакво

сравняване, пресмѣтане и мѣрене не може да се приложи; турцитѣ дори и тая точка сж надминали.

Пжтѣтъ е затворенъ отъ планини, но отъ планини на страшни работи; задъ тѣхъ не се вижда нищо. Никой нѣма желание да отиде по-нататѣкъ. Човѣкъ намира за безполезно да продължава да мѣри тия планини, усѣща, че е време да се върне назадъ и че доста нѣщо е видѣлъ.

Нека да кажа сега, какво съмъ видѣлъ въ БАТАКЪ.

Преди да излѣземъ отъ Пещера, турската власть малко ни помжчи, защото г. *Скайлеръ* не искаше да вземе съ себе си службаша, който бѣше отреденъ отъ пазарджишкия каймакаминъ да ни придружи до Батакъ. Той заповѣда на селянитѣ да ни кажатъ, че нѣма коне. Ние тукъ трѣбваше да оставимъ колата и да заминемъ съ коне. Но при всичкото запрещение, селянитѣ като че желаеха да отидемъ, та затова ни доведоха коне, които бѣха съ самари, но ние имъ се помолихме, та ни донесоха и седла на драго сърдце; тѣ съ това като да искаха да се подиграятъ съ заповѣдта на мюдирина.

Качихме се на конетѣ и потеглихме за Батакъ. Сутринята бѣхме заобиколени отъ сжщитѣ селяни, които бѣха и снощи, или ни се струваше, че сж сжщитѣ, защото говорѣтъ имъ бѣше току речи сжщиятъ. Нѣмаше друго какво да правимъ, освенъ да ги слушаме съ голѣмо съжаление да се оплакватъ всички вкупомъ, защото ако речеше човѣкъ да слуша злочестинитѣ и теглилата на всѣкиго отдѣлно, трѣбваше да седи тамъ цѣли недѣли. Както и да е, ние обещахме да имъ помогнемъ, доколкото ни иде отржки, щомъ се завърнемъ въ Цариградъ. Но уви! дипломатическата помощ е твърде бавна. Докле посланицитѣ въ Цариградъ размѣнятъ ноти и комплименти, докле се поканятъ на гости единъ другъ, докле направятъ представления на Портата и добиятъ обещания, които никой вече не вѣрва, тия сиромаси трѣбва да умратъ отъ гладъ. Мнозина отъ селянитѣ се възползуваха отъ тоя случай и решиха да дойдатъ съ насъ до Батакъ, да обидятъ разрушениитѣ си кжщи, други хващаха юздитѣ на конетѣ ни, та ни спираха да ни разкажатъ злочестинитѣ си; една жена улови коня ми и силомъ го държеше да ми по-

каже строшената си ржка, която бѣше пронизана отъ куршумъ и не бѣше вече кадърна за работа. — „И това е, казваше, малка болка: мжжа ми убиха, и нѣколко малки деца очакватъ на тая строшена ржка и се влѣкатъ следъ мене, дето отида“. — Тѣзи думи тя изказа на единъ езикъ, който много приличаше на руския, та можахъ да разбера по-голѣмата частъ. Почувствувахъ се, като че се намирамъ въ Русия, между селянитѣ около Волга, или въ Гостний дворъ въ Москва. Близостта на тия два езика е твърде голѣма, та не е за чудене, дето руситѣ симпатизиратъ толкова много на тоя народъ.

Забелязахъ прилика и въ очитѣ, въ изражението на лицата, движението на ржцетѣ, тона на гласа, който и тука, както често у руския селянинъ, не може да се различи дали се смѣе или плаче. Русинѣтъ, българинѣтъ, сърбинѣтъ, черногорецѣтъ и чехѣтъ, когато се срещнатъ, могатъ да говорятъ всѣки на езика си и да се разбератъ. Както не може човѣкъ да забрани на англичанина отъ северъ да симпатизира на южния, ако последниятъ бѣше попадналъ подъ турска власть, така сжщо на можемъ да забранимъ и ние на славянскитѣ племена да си симпатизиратъ и да си помагатъ едно на друго, а най-много, когато има едни отъ тѣхъ, които още пицятъ подъ турския деспотизъмъ.

Батакъ лежи около 30 мили на югъ отъ Пазарджикъ, всрѣдъ планината, която разклонено се спуща на югъ; пжтѣтъ ни до Батакъ бѣше една стрѣмна планинска пжтека, по която на мѣста трѣбваше да вървимъ като кози. На връщане се научихме, че имало и другъ по-добъръ пжтъ, но водачѣтъ ни, съ обикновената си злоба, съ която се отличава ориенталецѣтъ, не ни преведе оттамъ

Керванѣтъ ни бѣше доста любопитенъ и въ сжщото вземъ: твърде тжжовенъ. Напредъ вървѣха нашитѣ две запгнета въ живописното си облѣкло, обржжени съ пищови и ножове, следъ тѣхъ водачѣтъ ни, и той обржженъ отъ главата до петитѣ, после ние петима, които ездѣхме на коне и на мулета, оседлани съ хубави седла и съ разни украшения, а следъ насъ 50—60 жени и деца, които бѣха се ре-

шили да ни придружатъ до Батакъ. Повечето жени носѣха по едно малко дете, освенъ това и по единъ тежъкъ товаръ, като храна, дрехи, всѣкакви сждове за готвене и сѣчива за жънене, които бѣха изпросили или заели отъ Пещера. Дори и деца, малки момичета отъ 9 до 10 години, се катерѣха по тия скали съ много тежъкъ товаръ на гърба. За тѣхъ, горкитѣ, трѣбваха 5—6 часа, докле стигнатъ на опредѣленото мѣсто.

Откакъ се катерѣхме по тази стрѣмна пѣтека, минаха около три часа, и на много мѣста се принуждавахме да слизаме отъ конетѣ и повечето време да вървимъ пеши, и то съ голѣмъ страхъ да не се търколимъ въ нѣкоя пропасть; откакъ се качвахме отъ високо на по-високо, видѣхме се, като че сме въ облацитѣ; най-сетне, излѣзохме въ една очарователна малка долина, обраснала съ буйна зелена трева. Една малка рѣка течеше посрѣдъ долината, на рѣката имаше една хубава бичкиджийница за дѣски. Види се, населението въ Батакъ се занимавало доста съ бичене на дѣски въ гората на околнитѣ планини, защото по-сетне съгледахме повече такива бичкиджийници, и още ни казаха, че имало около селото повече отъ двесте.

Бичкиджийницата не работѣше. Онова малко равнище съ буйната трева трѣбва всѣкога да е било пълно съ стада — овце и другъ добитъкъ. Това малко и прекрасно мѣсто бѣше така глухо, като че бѣше нѣкое гробище, като че не е живѣлъ тамъ човѣкъ отъ много години. Изкачихме се малко на дѣсно отъ върха, на едни скали, които дѣлятъ два дола — прекрасна панорама. Планинитѣ тукъ се протакатъ околчесто, и помежду тѣхъ се простира едно широко поле, 7—8 километра въ диаметъръ, доста низко, и всрѣдъ полето едно голѣмо блато, което се простира надлъжъ. Малко на югъ отъ това поле, между планинитѣ, въ единъ долъ съзрѣхме едно село; водачътъ ни каза, че докато стигнемъ до него, ще трѣбва да вървимъ още единъ часъ и половина, при всичко че изглеждаше близу. Това село бѣше Батакъ, въ който отивахме. Бърдата бѣха покрити съ ниви отъ пшеница и ржжъ, които бѣха пожълтели. И при всичко че жътвата бѣше узрѣла и презрѣла, при всичко че по нѣкои мѣста препъл-

ненитѣ класове бѣха се претрошили отъ изгнилитѣ стѣбла, които не можеха да стоятъ прави, пакъ не се виждаха никакви жътвари, които да искатъ да спасятъ жътвата. Нивитѣ бѣха така сжщо пусти, както бѣше и малката долина, и жътвата гниеше по тѣхъ.

Когато приближихме до селото, видѣхме нѣколко кучета на едно бърдо, завихме малко на страна отъ пѣтя и минахме по развалинитѣ на нѣколко зида и презъ много градини, та слѣзохме съ конетѣ си надолу къмъ кучетата, които почнаха да лаятъ страшно и после се разбѣгаха наоколо. На влизане въ селото не забелязахъ нищо извънредно, но малко по-нататъкъ конѣтъ ми се препъна въ една човѣшка глава, обрасла въ трева. Тая глава бѣше съвсемъ суха и твърда, и изглеждаше като да бѣше две-три годишна: така я бѣха оглозгали кучетата. Нѣколко стѣпки по-нататъкъ — друга глава и до нея една частъ отъ човѣшки трупъ. И той сухъ и оглозганъ съвсемъ. Колкото отивахме по-нататъкъ, толкова повече ставаха коститѣ, труповетѣ и главитѣ, които тукъ не бѣха много оглозгани отъ месото: по тѣхъ още висѣха меса, половина сухи и половина изгнили. На слизане отъ едно малко бърдо, поискахме да минемъ презъ единъ ровъ, който се намираще всрѣдъ бърдото. Когато приближихме рова, отведнажъ всички оттеглихме юздитѣ на конетѣ съ единъ страшенъ викъ: отдѣсно, подъ краката на конетѣ ни, бѣше едно зрелище, което ни накара да се разтреперимъ. Единъ купъ глави, разбъркани съ кости отъ различни части на човѣшкото тѣло; трупове цѣли, изгнили, коси, дрипи и въвонѣли меса бѣха натрупани на единъ купъ, около който бѣше израснала буйна трева. Вонѣше навсѣкжде наоколо.

И тукъ кучетата, които се разпрѣснаха, щомъ приближихме, бѣха намѣрили много храна. Въ срѣдата на тоя купъ азъ видѣхъ единъ тънъкъ трупъ, облѣченъ въ риза, на главата една шарена шамия и на нозетѣ везани чорапи, както носятъ бѣлгарскитѣ моми. Погледнахъ наоколо: земята бѣше покрита навсѣкжде съ кости, които кучетата бѣха завлѣкли да ги глождатъ.

На едно разстояние отъ 20 аршина надолу бѣше селото.

Гледайки отъ коня, спомнихъ си за развалинитѣ на Херкуланъ и на Помпей.

Погледнахъ пакъ на купа, който бѣше предъ насъ, и пакъ глави и трупове; видѣхме, че всички току речи бѣха малки и облѣклото имъ, което бѣше разхвърляно наоколо, бѣше току речи все женско. И така, всичкитѣ тия глави и трупове бѣха отъ жени и моми. Азъ можахъ отъ коня си да изброя до стотина глави, безъ ония, които бѣха натрупани подъ купа, и безъ ония, що бѣха разпрѣснати наоколо по поляната. Главитѣ бѣха отдѣлни отъ другитѣ части на тѣлото, а труповетѣ бѣха всички безъ глави. Ще рече че тия моми и жени бѣха изклани. Влѣзохме въ селото. Въ развалинитѣ на първата кѣща една жена седѣше на единъ купъ дрипи, клатѣше се насамъ-нататѣкъ и припѣваше съ единъ монотоненъ гласъ, който приличаше наполовина на пѣне и наполовина на плачъ и ридания, но твърде дива мелодия. Въ обятията си държеше едно детенце, а друго едно, по-голѣмичко, стоеше до нея мирно и спокойно гледаше съ удивление на насъ. А тя нито ни погледна; дадохме ухо да да чуемъ какво казва, и преводачѣтъ ни преведе това: „Кѣщата ми, кѣщата ми, милата ми кѣща, хубавата ми кѣща; мжжѣтъ ми, мжжѣтъ ми, горкиятъ ми мжжъ, милиятъ ми мжжъ; кѣщата ми, милата ми кѣща . . .“ и така повтаряше сжщидуми хиляди пѣти. Въ една друга кѣща, други две жени, една стара и една млада, се занимаваха съ сжщото, като повтаряха току речи сжщитѣ думи: „Имахъ кѣща и сега нѣмамъ; имахъ мжжъ и сега нѣмамъ, и съмъ вдовица; имахъ синъ и сега нѣмамъ; имахъ петъ деца и сега имамъ само едно“, и все се клатѣха насамъ-нататѣкъ, като се удряха по главитѣ и си кършеха ржцетѣ. Тия жени бѣха се отървали отъ клането и се завърнаха съ насъ да обидятъ селото си. Тѣ щѣли да се завърнатъ въ селото си много по-напредъ, но ги било много страхъ, та не смѣли безъ покровителството на нѣкои чужденци.

А сега, сега да видимъ плачъ и ридание съ часове по развалинитѣ на кѣщитѣ. Ние сега можахме да разберемъ оня страшенъ гласъ, що чухме, когато още бѣхме по бърдото отвънъ селото. Колкото отивахме навътре въ селото, толкова повече срещахме жени. Едни седѣха на купъ по камъни-

тѣ на срутенитѣ зидове, други се лутаха насамъ-натамъ по развалинитѣ, като си кършеха прѣститѣ, плачеха и нареждаха отчаяно. Малко сълзи се ронѣха въ това общо оплакване, то бѣше сухо, кораво и отчаяно. Изворѣтъ на сълзитѣ бѣше изсѣхналъ още преди нѣколко недѣли, но жалбата и нещастieto бѣха много по-голѣми, ако и безъ сълзи.

Всичкото множество, което се събра въ селото и вървѣше подире ни, достигна найсетне до 400—500 души, отъ които по-голѣмата частъ бѣха жени и деца. Плачѣтъ и риданието на всички вкупъ бѣше единъ гласъ къмъ небето, който не съмъ чулъ въ живота си и нито се надѣвамъ да чуя нѣкога.

Добре е, преди да продължа, да кажа нѣщо за Батакъ, та читателѣтъ да може да си състави една по-добра идея за онова, що се е случило тукъ.

Батакъ е ималъ 900 кѣщи и около 8,000—9,000 жители. Но защото нѣма въ Турция никаква вѣрна статистика на населението, не може да се каже точно, колко е било населението на едно кое да е мѣсто и колко е сега. Не трѣбва човѣкъ да смѣта българитѣ, както обикновено, по 5 души една челядь. Българитѣ, както и рускитѣ селяни, живѣятъ по стария патриархаленъ обичай: бащата и жененитѣ синове съ децата си живѣятъ въ една кѣща, докле се помине на децата дѣдо имъ. Когато се ожени на реда си единъ синъ, притуря се на кѣщата още една нова стая, докле съ новото поколѣние се достигне до 20—30 души да живѣятъ въ една кѣща; всичкитѣ вкѣщи се покоряватъ и почитатъ главата на кѣщата. И така, когато се брои населението споредъ кѣщата, трѣбва да се вземе срѣдното число отъ 8 до 10 души.

Едигъ ефенди въ рапорта си казва, че населението въ Батакъ било всичко на всичко 1,400 души. Такава безочлива лѣжа не е казана досега отъ никого, дори и отъ турчинъ. Г-нъ Скайлеръ получи годишния листъ на данѣцитѣ на Батакъ и намѣри, че 1421 човѣци сж платили данѣкъ за отпускъ отъ военна служба (беделъ). Това число въ коя да е евро-

пейска държава би показало едно население отъ 15,000 души, а въ Турция отъ 8,000 до 10,000 души. Ние по тоя листъ взехме числото на населението, както въ Батакъ, така и въ Пещера.

Мисля, че английскиятъ народъ, както въобще и Европа, има едно съвсемъ криво понятие за българитъ. На много мѣста съмъ слушалъ за тѣхъ да ги иматъ за диваци, каквито сж индийцитъ въ Америка. Да си кажа правото, и азъ съмъ преди малко време мислѣхъ сжщото за българитъ. Почудихъ се, както ще се почудятъ и мнозина отъ читателитъ, когато се научатъ, че нѣма българско село безъ училище. Ония училища, що сж останали непожтнати отъ турцитъ, се намиратъ въ доста цѣвтещо състояние. Тия училища подържатъ отъ доброволенъ приносъ, който си налагатъ сами помежду си; и за това нѣщо турската властъ не само че не ги подканя, но още дори прави прѣчки на населението, за да не се просвѣщава.

Учението въ тия училища е бесплатно, и всички, богати и сиромаси, се ползуватъ наравно отъ него. Рѣдко има българско дете, което да не знае да чете и да пише. Найсетне, населението въ България, което знае да чете и да пише, е сравнително въ сжщия размѣръ, както английското или французкото. Ония народи, които мислятъ, че българитъ сж диваци, дали иматъ понятие за тия факти?

Мислѣхъ си още, че да изгори едно българско село, е сжщото като да сж изгорѣли нѣколко колиби, които струватъ малко и могатъ лесно да се направятъ изново. Но много се зачудихъ, когато видѣхъ, че повечето отъ тия села сж добре уредени паланки, съ здрави, каменни кѣщи, че по всичкитъ села голѣма частъ отъ населението е достигнало до едно доста добро състояние и че нѣкои села не падатъ по-долу отъ английскитъ и французкитъ. Българитъ не сж диваци, както мислятъ нѣкои, но сж народъ доста работенъ, прилеженъ, честенъ, миренъ и образованъ. А колкото за възстанието, то е било единъ слабъ опитъ.

Когато Ахмедъ ага заобиколилъ селото съ башибозуцитъ и поискалъ да му се предаде оржжието, селянитъ първенъ

отрекли, но после казали, че могатъ да го предадатъ, но на редовната войска или на т.-пазарджишкия каймакаминъ, Между това, Ахмедъ ага отхвърлилъ предложението имъ и налѣгалъ да си предадатъ оржжието нему и на ордата му. Следъ много колебание и преговори, искането на Ахмедъ ага било изпълнено. Не трѣбва да се мисли, че това оржжие е било пригответено отъ жителитъ за възстание. То било просто оржжие, което тукъ всѣкой, и християнинъ и турчинъ, носи свободно. Какво е станало следъ предаване оржжието, ще разберете най-добре, ако продължа да разказвамъ онова, което видѣхме вчера на онова мѣсто, дето бѣхме слѣзли въ главната улица. Народътъ бѣше се събралъ около насъ; той посочи на единъ купъ пепель край пѣтя, въ който се виждаха много изгорѣли кости. Тукъ сж били изгорѣни единъ купъ мъртви тѣла, и виждаше се, че турцитъ сж правили нѣкакво нищожно неразбрано опитване да изгорятъ мъртвитъ.

Малко по-нататкъ стигнахме до друго едно нѣщо, което произведе въ насъ тѣга и ужасъ. Тамъ видѣхме единъ трупъ на една млада мома, 15 годишна, която бѣше се прострѣла на пѣтя, и една частъ отъ трупа ѝ бѣше заровенъ съ остатъцитъ на единъ съборенъ зидъ. Тя бѣше още облѣчена въ риза, пищѣлитъ и бѣха обути само въ калци, но малкитъ и нозе, отъ които бѣха взети обувката, бѣха голи, месото изсъхнало, но току-речи цѣла; имаше една голѣма рана на главата, а голѣмата ѝ черна коса, която бѣше близу единъ лакътъ дълга, висѣше и бѣше разстлана по праха. За забелязване е, че всичкитъ женски тѣла, що видѣхме, бѣха само по една риза. И това сирото момиче, види се, бѣше съблѣчено по риза, едно да търсятъ пари по него, и друго, за скжпитъ дрехи, или отъ една проста варварщина, после, — обезчестено и най-после, — убито. Говорихме съ много жени, които сж преминали презъ всичкитъ тия фази на варварщината, и ето какъ ни ги описаха: Улавяли първо жената, съблѣчали я до риза, взимали каквато по-добра дреха намирали, както и всичкитъ ѝ скжпи нѣща. После я обезчестявали толкова души, колкото искали, и последниятъ или я убивалъ, или я оставялъ, споредъ както му скимнѣло.

Въ друга къща единъ човѣкъ ни задържа да ни покаже мѣстото, дето изгорили по-малкия му братъ, който билъ слѣпъ; той, горкиятъ, седна при пепельта на братовитѣ си кости и почна да плаче като малко дете. На срещната страна на главната улица, два трупа на две малки дѣца лежеха едно до друго, малко заровени съ камъни, а по малкитѣ имъ главички имаше страшни рѣзки отъ ножъ. Броятъ на избититѣ деца въ това клане е голѣмъ. Тѣ често били набождани на ножоветѣ. Мнозина очевидци ни казаха, че виждали малки деца да се нѣсятъ по улицитѣ на ножове, както тукъ, така и въ Панагюрище. Причината за това нѣщо, за това клане, е проста. Единъ турчинъ, щомъ избие едно известно число невѣрници, вѣрва, че пжтътъ му за рая е отворенъ; малко иска той да знае за другитѣ си грѣхове. Мохамедъ, то се знае, е мислѣлъ само за обржжени невѣрници, но простиятъ турчинъ взелъ тоя законъ въ по-широкъ размѣръ, та смѣта за такива и женитѣ и децата. Башибозуцитѣ, за да увеличатъ броя на жертвитѣ въ Батакъ, разпаряли трудни жени и убивали още нероденитѣ деца.

Колкото доближавахме до срѣдата на селото, толкова по-много ставаха коститѣ, труповетѣ и главитѣ. Нѣмаше къща, подъ развалинитѣ на която да нѣмаше човѣшки остатъци, разхвърлени още и по пжтищата. Предъ портитѣ, на пжтя, много жени се разхождаха нагоре-надолу и плачеха погребални пѣсни. Една отъ тия жени ме улови за ржка и ме заведе на двора си, та ми показа остатъцитѣ на една друга млада мома, половината заровена съ варъ и съ камъни, а косата ѝ разплетена и смачкана между камънитѣ и праха. Горката майка страшно пищѣше като луда и си биеше главата по зидоветѣ; азъ заминахъ на страна съ нажалено сърдце, и я оставихъ сама при скелета. Нѣколко стѣпки по-нататкъ, една жена седѣше на пжтнитѣ врата, клатѣше се насамъ-натамъ и плачеше толкова жално, щото човѣкъ не можеше да се сдържа да я слуша. Главата си държеше въ ржцетѣ, а съ прѣститѣ си несъзнателно плетѣше и скубѣше косата си; гледаше на обятията си, дето лежеха три малки главички, покрити още съ коса. А какъ е могла майката да се спаси, когато дѣцата сж изклани? Кой знае! Може да я нѣмало въ селото, когато се е случило клането. Може пъкъ да е побѣгнала отъ селото само съ едно детенце въ обятията си, а

другитѣ е оставила да ги пази бащата; или може да е била толкова уплашена, което е най-страшно и най-жално отъ всичко, та е оставила другитѣ си три деца на провидението и си е избавила живота съ бѣгъ. Ако е така, не е за чудене, дето си скубѣше косата по тоя страшенъ и несъзнателенъ начинъ и гледаше тритѣ малки главички на скута си.

Приближихме до черквата и училището. Тукъ земята бѣше покрита съ скелети, по които висѣха още дрипи и части отъ вѣвонѣло месо; въздухътъ бѣше тежкъ отъ воня, която ставаше по-силна, колкото отивахме напредъ. Взе да става страшно. Отъ едната страна бѣше училището, а отъ другата — черквата. Училището, ако сжди човѣкъ по зидоветѣ, отъ които една частъ стоеха още, е било една прекрасна голѣма сграда, въ която сж могли да учатъ до триста-четирисотинъ деца. Подъ камънитѣ на развалинитѣ, които покриваха потона, нѣколко стѣпки високо, лежеха коститѣ и пепельта на двесте жени и деца, изгорени живи помежду четиритѣ стени. Малко на страна отъ училището има една широка и дълбока яма. Тукъ въ тая яма сж изгорени двесте тѣла, две недѣли следъ клането. Но кучетата бѣха изровили една частъ отъ тѣхъ. Рѣката бѣше напълнила тая яма, та тѣлата плуваха въ тинята.

Тукъ край рѣката, която тече презъ срѣдъ селото, има една воденица. Ямата подъ колелото на воденицата бѣше пълна съ мъртви тѣла, които плуваха надъ водата. Брѣговетѣ на рѣката бѣха пълни съ тѣла на мъже, жени, моми и деца, които лежеха тамъ и гниеха отъ топлината на слънцето и се ядѣха отъ кучетата. Но състрадателното небо дава силенъ дъждъ, и малката рѣчица придохажда, та завлича тѣлата и ги занася далече подъ селото на разни мѣста по рѣката, на едно разстояние отъ 40 мили, до Пещера и дори до Пазарджикъ. Влѣзохме въ черковния дворъ, но вонята ставаше толкова силна, щото не можахме да идемъ по-нататкъ. Принудихме се да държимъ тютюнъ на носоветѣ си, за да можемъ да продължимъ изследването си.

Черквата не се виждаше много голѣма. Тя бѣше обградена съ нисъкъ камененъ зидъ и съ единъ дворъ около петдесетъ аршина широкъ и седемдесетъ и петъ дълъгъ. Най-

напредъ не забелязахме нищо извънредно, защото вонята бѣше толкова голѣма, че не искахме дори да погледнемъ около насъ; но после видѣхме, че онова, което изглеждаше купъ отъ камъни и отъ дрипи, било единъ голѣмъ купъ отъ човѣшки тѣла, покритъ съ единъ тънъкъ редъ камъни. Всичкиятъ черковенъ дворъ бѣше натрупанъ съ тѣла високо седемъ-осемъ педи, и оттамъ излизаше оная страшна воня. Нѣколко недѣли следъ клането била изпратена заповѣдь да се заровятъ мъртвитѣ тѣла; но въ това време вонята била много отровна, та не е било възможно да се изпълни заповѣдта, и дори не е могло да се стои близу до селото. Изпратенитѣ хора за тая работа заровили само нѣколко тѣла, възъ които хвърляли по малко прѣстъ. Така направили и въ черковния дворъ: покрили съ камъни и съ дрипи голѣмия купъ на въвонѣлитѣ тѣла презъ зида, безъ да влѣзатъ вътре, и си отиватъ. Оттогава кучетата си намѣрили работа, и сега се виждатъ да се подаватъ отъ тоя преголѣмъ гробъ глави, ржце и крака въ страшна бъркотия. Казаха ми, че само въ тоя малъкъ черковенъ дворъ има изклани повече отъ три хиляди души, и това е за вѣрване. Тукъ бѣше единъ страшенъ изгледъ — изгледъ, отъ който на човѣка настрѣхватъ космитѣ. Въ тоя купъ отъ тѣла имаше малки кждрави главички, счупени отъ тежкитѣ камъне; малки краченца, колкото прѣститѣ на човѣкъ, и на които месата бѣха изсѣхнали отъ силната горещина; малки дѣтски ржчици, прострѣни като за помощъ; деца, които сж умрѣли съ писъкъ отъ ужасъ и отъ страхъ предъ блѣсъка на ятаганитѣ и на окървавенитѣ ржце на диви хора, които сж ги държали и клали, млади моми, които сж измрѣли съ ридание и съ молба за милость; майки, които сж умрѣли, като сж се опитвали да отбранятъ малкитѣ си рожби съ слабото си тѣло; всичкитѣ тѣ лежеха въ единъ купъ, въ едно вонещо плато! Но сега всичко мълчи. Сега нѣма сълзи, нѣма викъ, нѣма плачъ, нѣма писъкъ отъ ужасъ, нито молба за милость. Жтвтитѣ гниятъ по нивитѣ, а жтваритѣ гниятъ въ тоя черковенъ дворъ.

Погледнахме вътре въ черквата; тя бѣше почернѣла отъ огъня, но не бѣше развалена, нито много повредена. Тя е една низка сграда, съ низкъ покривъ, подпрѣнъ на тежки и неправилни сводове, подъ които едва може да стои човѣкъ

правъ. Онова, което съзрѣхме отведнажъ, бѣше много страшно нѣщо. Твърде много тѣла бѣха изгорени вътре въ черквата; остатъцитѣ имъ бѣха почернѣли като вжгленъ и бѣха изпълнили половината отъ пространството между земята и тъмнитѣ сводове, които изглеждаха отъ това още по-низки и по-тъмни. Страшно бѣше да погледне човѣкъ на тоя изгнилъ купъ отъ човѣшки тѣла.

Азъ никога не съмъ си въобразявалъ такова страшно нѣщо. Всички излѣзохме като болни отъ тая страшна сграда, благодарихме Богу, че се намѣрихме пакъ на улицата. Обиколихме селото и пакъ видѣхме сжщитѣ ужаси — съ стотици трупове, на които още висѣха дрипи и завонѣли меса; женски глави съ дълга черна коса се търкаляха по праха; кости на деца и на момичета бѣха разхвърлени навсѣкжде. Показаха ни една кжща, въ която били изгорени живи двадесетъ души; по-нататкъ, въ една друга кжща, дето били се скрили нѣколко моми, до една били изклани, както свидетелствуватъ и тѣхнитѣ кости. Навсѣкжде ужасъ, ужасъ! Нѣмаше вече кучета въ селото; тѣ се разбѣгали, щомъ взели да се завръщатъ жителитѣ; кучета се виждаха само тукъ-тамъ вѣнъ отъ селотото. Но видѣхъ две затлъстели и гладки котки, които седѣха радостни на единъ зидъ и гледаха на насъ съ сънливи очи. Може да попита нѣкой, защо тия хора, които сж сега въ селото не закопаятъ тия трупове, глави и кости, а ги оставя да ги глождатъ кучетата и коткитѣ? Мнозина, които можаха да разпознаятъ коститѣ на роднини и приятели, мжчеха се да ги закопаятъ, ала нѣмаха съ що и освенъ това бѣха слаби и умираха отъ гладъ. Па и повечето отъ останалитѣ живи сж жени, които напразно се мжчеха да държатъ тѣлата на любимитѣ си покрити съ малко прѣстъ.

Имахме много доказателства, че за ония отъ коститѣ, които можеха да се познаятъ, взимаха най-голѣма грижа. Намѣрихме много кости накичени съ цвѣтя; видѣхме и много, които бѣха открити отъ многото дъждове или бѣха изровени отъ кучетата, но при всичко това пакъ бѣха накичени съ цвѣтя. Видѣхме и глави да се търкалятъ по земята предъ врати и по зидове съ цвѣтя по тѣхъ, а пкъ нѣмаше кой

да ги зарови! Видѣхъ една глава на половина заровена, съ лицето нагоре и жално гледаща синьото небе, и съ една китка турена на устата; но на по-големата частъ отъ тия трупове и кости нѣмаше кой да погледне. Отъ 8 до 10 хиляди жители, които е ималъ Батакъ, сега надали сж останали до 1200—1500 души. Тѣ нѣматъ мотики да изкопаятъ гробища, нито пѣкъ сила — да копаятъ, та да погребатъ жертвитѣ. А защо турската власть да ги не закопае? Ако попитате турската власть, тя ще ви отговори, че ги е заровила и че останали за заравяне още малко.

Отъ всичкитѣ звѣрски, груби и страшни работи, които сж извършили турцитѣ, клането въ Батакъ е най-страшното! Отъ всичкитѣ безчовѣчни работи, които сж направили турцитѣ, най-лудата и най-глупавата е, дето сж оставили тѣлата да лежатъ и да се търкалятъ по пжтищата цѣли три месеца; но и това е направено съ цель. Тѣ никога не сж мислили, че европейцитѣ ще дойдатъ да си завратъ носа въ това село, отстранено отъ пжтя, та цинически казвали, че тия християни не сж достойни за заравяне, и нека ги изядатъ кучетата.

Говорихме съ мнозина отъ селянитѣ и нѣмахме сърдце да разпиваме за подробноститѣ на тѣхната история. Ограничихме се просто да разпитаемъ за изгубеното число отъ всѣка челядь. Може да нѣма другъ способъ да се даде една по-добра идея за страшния характеръ на клането и начина, по който цѣли челяди сж изчезнали отъ свѣта. Ако попиташъ: „Колко души бѣше вашата челядь?“ Отговарятъ ти: „Десетъ“, — „Колко останаха?“ — „Двама“. — „Колко бѣше вашата?“ — „Осемъ“. — „Колко оставатъ?“ — „Трима“. „Колко бѣше вашата?“ — „Петнадесетъ“. — „Колко оставатъ?“ — „Петъ“ — и така нататъкъ. Отъ челяди, ксито сж били отъ 5—20 души, днесъ сж останали отъ единъ до петъ души. Една стара жена дойде при насъ, като си удряше ржцетѣ и плачеше по онзи твърдъ начинъ безъ сълзи, за който вече говорихъ, и когато я успокоихме, поискахме да каже историята си. Каза ни, че имала троица хубавци синове — Георги, Иванчо и Стоянъ, и тримата били оженени за хубави и послушни жени — Райка, Стоянка и Пенка. И тия всички имали

дванадесетъ хубави дечица: Ангелъ и Драганъ, Георги и Иванчо, Летко, Асенъ, Богданъ, Стоянъ, Тонка, Гинка, Марийка и Райка, та всичката челядь заедно имала деветнадесетъ души, които живѣли въ сжщата си кжща. Отъ всичката тая цвѣтуща челядь, отъ едри и хубави синове, отъ послушни снахи, и отъ дванадесетъ хубави дечица, останала само тя, сирота баба. Всичкитѣ до единъ сж изклани звѣрски. Отъ тая цвѣтуща челядь е останалъ само тоя безжизненъ и извѣхналъ пнъ. И сиротата стара жена седна и се удряше по главата и викаше и плачеше страшно.

Една друга стара жена ни каза за вуйчо си *Благоя Христосковъ*, единъ почитаемъ патриархъ отъ голѣмия старъ типъ. Той ималъ петима синове женени, които имали двадесетъ и седемъ деца, та цѣлата челядь, заедно съ женитѣ и децата, които живѣли подъ единъ покривъ, възлизала на тридесетъ и деветъ души. Отъ тая челядь днесъ сж останали само осемъ души.

Такива разкази можехме да слушаме цѣли часове, стига само да имахме време. Друга една челядь отъ двадесетъ и петъ души е останала съ само седемъ; друга отъ двадесетъ останала съ осемъ, многобройни други челяди, отъ десетъ до петнадесетъ души останали сж едни съ единъ човѣкъ, а други съ петъ души. Освенъ това, чухме за много челяди, че сж унищожени съвсемъ и не е останалъ ни единъ човѣкъ отъ тѣхъ. А това общо клане не сж направили черкези, но помаци (потурчени българи, които не знаятъ ни дума турски) отъ околнитѣ села, които предвождалъ казаниятъ Ахмедъ ага. Селото Батакъ, сравнително съ другитѣ села, било богато и цвѣтущо, затова възбуждало завистъта и ревностъта на съседитѣ си турци, та случаятъ за грабежъ далъ изкушение на турцитѣ, които съ вѣроизповѣдния си фанатизъмъ, ужъ подъ предлогъ за потушаване възстанието, нападнали на селото. Звѣрътъ, който е предвождалъ това клане, Ахмедъ ага, не е наказанъ и нѣма да се накаже, а наопаки, възвишенъ е на чинъ юзбашия и е награденъ.

Казаха ми, че много деца и млади моми били насила откарани въ турски села, но турцитѣ просто не искатъ да ги

върнатъ на родителитѣ имъ. Г-нъ *Скайлеръ* е добилъ единъ списъкъ по име и възраст на 87 моми и деца, които сж откраднати, съ имената на селата, дето сж откарани.

Колкото за сегашното положение на населението, тукъ то е таково, щото, като си помисли човѣкъ за него, настрѣхвватъ му коситѣ. Турската властъ е направила нѣколко дървени колиби вънъ отъ селото, въ които селянитѣ спятъ, но нѣматъ съ какво да живѣятъ, освенъ ако си изпросятъ или взематъ на заемъ нѣщо отъ другитѣ села. При таково положение, турската властъ, съ своя обикновенъ и студенъ цинизъмъ и крайно равнодушие къмъ европейскитѣ искания, заповѣдала на това население да си плати редовния данѣкъ и откупа отъ военната служба, като че нищо не му се е случило. Попитайте Високата Порта за това нѣщо въ Цариградъ, и тя ще го отрече съ най-убедителни протестации и съ най-увѣрителни обещания, че всичко ще се направи да се помогне на тия бедни страдалци. Но навсѣкжде населението отъ изгоренитѣ села дохожда при г. *Скайлера* все съ сжщото оплакване, че ако не платятъ данѣка си и откупа отъ военната служба, ще ги изпѣдятъ отъ дървенитѣ колиби и отъ кжтоветѣ на сѣсипанитѣ зидове, дето сж намѣрили едно временно прибѣжище. А за клетитѣ сиромаси е невъзможно да платятъ. Каква ще бжде сетнината на това искане, не може да знае човѣкъ. Но правителството има нужда отъ пари, та трѣбва да ги иска. Всѣко село трѣбва да си приготви опредѣлената частъ отъ данѣка, и живиятъ трѣбва да плати и за умрѣлия.

Попитахме за главитѣ и за коститѣ, които видѣхме на могилата, когато да влѣземъ въ селото, и дето кучетата бѣха взели да лаятъ. Казаха ни, че тѣ сж коститѣ на 200-тѣ млади моми, които бѣха хванати и нарочно задържани за по-лоша участъ отъ смъртъ. Тия злочести моми били въ ржцетѣ на тия звѣрове нѣколко дни, защото изгарянето и опленяването на селото не е станало за единъ день; а въ тове време тѣ изтеглили всичко, което можели да търпятъ въ ржцетѣ на тия кръвници-диваци. Когато селото се опленило и изгорило, когато родителитѣ и сѣседитѣ на тия невинни сжщества били изклани, тогава и тѣхъ ги постигнала сжщата участъ, както

всички други; тѣ били уловени, и въ най-ясната видѣлина на деня, подъ ясното и засмѣно небе, хладнокръвно били посѣчени и хвърлени да гниятъ.

Г-нъ *Дизраели* ¹⁾ е ималъ право, когато остроумно е казалъ, че турцитѣ обикновено свършватъ своята връзка съ хората, които паднатъ въ ржцетѣ имъ, по единъ по-експедитивенъ начинъ, отколкото затварянето имъ. Така сж и направили. Г-нъ *Дизраели* е ималъ право. Въ времето, когато той е правѣлъ тая остроумна бележка, тия млади моми сж вече лежели тамъ отъ нѣколко дни“.

Допискитѣ на *Макгаханъ*, подкрепени съ официалнитѣ безпристрастни рапорти на *Скайлеръ* и *Берингъ*, възмутиха съвестята на цѣлия образованъ свѣтъ, който, за щастие, тогава бѣше обладанъ отъ хуманность. Най-виднитѣ хора въ Европа застанаха начело на борбата противъ турското управление. Водителята на английскитѣ либерали *Гладстонъ* издаде две брошури: първата е „Ужаситѣ въ България и Източниятъ въпросъ“ и втората — „Уроци по клане или поведението на турското правителство въ и около България“. Рускитѣ славянофили, начело съ *Аксаковъ* и *Достоевски*, така сжщо поведоха чрезъ печата борба за освобождение християнитѣ отъ турското иго. Въ френския парламентъ българската кауза намѣри защитникъ въ лицето на най-голѣмия писателъ *Викторъ Хюго*. Трѣбва да се има предвидъ, обаче, че главниятъ аргументъ на *Гладстонъ*, на *Викторъ Хюго* и на всички други бѣше Батакъ. Безъ Батакъ възстанието не можеше да даде резултатитѣ, които даде. И това е лесно обяснимо: Батакъ самъ даде единъ пжтъ и половина повече жертви, отколкото цѣлиятъ Четвърти революционенъ окржгъ.

Възмутеното обществено мнение въ Европа най-последно наложи на своитѣ правителства да взематъ мѣрки противъ турскитѣ палачи. Така се свика Цариградската конференция, която доведе до освободителната Руско-турска война.

¹⁾ Лордъ Биконсфилдъ, английскиятъ министъръ-председателъ.

Сждбата на баташките предводители

За да завършим историята на Баташкото въстание, остава да хвърлим един поглед върху сждбата на баташките първенци, които успяха да се измъкнат живи от Батакъ.

Тъ всичките се бяха събрали на Еледжикъ. Въоръжените се отдълиха, а жените и децата отидоха въ Пещера. На Еледжикъ останаха членовете от комитета — петдесетникът *Тодоръ попъ Нейчовъ* и петстотникът *Ангелъ Трендафиловъ* съ нѣколко селяни. Селяните един по един неусѣтно се промъкнаха въ Пещера при събраните въ метоха. Тодоръ попъ Нейчовъ, заедно съ Георги Цурювъ, така сжщо се промъкна въ Пещера и се скри у Георги Караньотовъ. Обаче последниятъ се уплаши и ги издаде. Тодоръ бѣ арестуванъ и откаранъ въ Пазарджикъ, дето бѣ подхвърленъ на мъчения и изследванъ. Следъ 18 дни, заедно съ 414 души революционери отъ окръга, бѣ закаранъ въ Пловдивъ, дето преживѣ всичките ужаси, на които бѣха подхвърлени затворените революционери. Въ затвора прекара три мѣсеца и бѣ освободенъ въз основа на общата амнистия, обявена на 30 юлий с. г.

Ангелъ Трендафиловъ, като видѣ сждбата на Тодора, остана въ гората безъ оржие и безъ хлѣбъ, криейки се отъ потерите, които кръстосваха навсѣкжде. Скита се три месеца, въ което време 28 дни не е турилъ хлѣбъ въ устата си: хранилъ се съ гжи, охлюви, листа и пр. Най-послед, когато американскиятъ консулъ *Скайлеръ* се връщаше отъ Батакъ, Ангелъ го дочака, изскокна отъ шумата, окъсанъ и брадясалъ, хвана коня на консула и го помоли за покровителство. Консултътъ го взе съ себе си и го предаде подъ разписка на турските власти въ Пещера.

Ангелъ бѣ изпратенъ въ Пловдивъ въ затвора, дето бѣ разследванъ и и изважданъ на очна ставка съ Ахмедъ ага. Следъ като се даде амнистия, той бѣ освободенъ и се установи временно въ Пазарджикъ.

Войводата *Петъръ Горановъ*, петстотникътъ *Стефанъ Трендафиловъ* пещерци и десетина души батачани, всички въоръжени, като напуснаха Еледжикъ, насочиха се къмъ Црънча. Въ гората при това село преседѣха 3—4 дни. Селото бѣше пълно съ турци. При все това дѣдо Пенчо бакалинътъ ги снабди съ хлѣбъ и тютюнъ. Тъй като наблизу минаваше чепинскиятъ пѣтъ презъ Каркария, тѣ се боеха да стоятъ повече и решиха да се махнатъ оттамъ. Стефанъ Трендафиловъ бѣше на мнение да напуснатъ тая областъ, тъй като навсѣкжде кръстосватъ потери, и предложи да заминатъ къмъ Рилския манастиръ. Обаче Ангелъ, синътъ на Горановъ, бѣше боленъ, та Горановъ се отказа. Решиха да се раздѣлятъ. Петъръ Горановъ изпрати слугата си Никола Чолака да отиде при семейството му на Еледжикъ, а той съ сина си, съ *Димитъръ Танчевъ* и съ пещерци замина къмъ Пещера, скриха си пушките въ една слама и се промъкнаха тайно въ града. Пещерци се скриха у свои роднини, а Горановъ — у Кочо Нишанджията.

Стефанъ Трендафиловъ съ *Георги Пельовъ*, *Георги Банчовъ*, *Митю Вранчовъ*, *Атанасъ Горановъ*, *Илия Томовъ*, *Трендафилъ Пешовъ*, *Вранко Вранчовъ* тръгнаха за Рилския манастиръ. Стефанъ водѣше съ себе си жена си и седемгодишното си дете Трендафилъ. Голѣмата му дъщеря бѣ убита, а другите му две деца бѣха отишли да просятъ по чепинските села. Следъ десетдневно пѣтуване и губене изъ горите и мъглите, Стефанъ съ своята малка дружина стигна Рилския манастиръ и се спрѣха въ мѣстността Кара Юмерица. Той съ Георги Банчовъ отидоха въ метоха Орлица и поискаха хлѣбъ отъ калугерите, като скриха сжщинските си имена. Хлѣбъ имъ дадоха, но въ сжщото време имъ съобщиха, че споредъ съобщението на дупнишкия каймакамъ, нѣкой си Трендафилъ съ чета баташки въстаници идѣлъ за Рилския манастиръ и че се взематъ мѣрки противъ него. Тѣ се престоиха, че даже не познаватъ Трендафила.

На третия день сутринята дойдоха двама пандури, изпратени отъ игумена, и казаха на въстаниците по-скоро да се махатъ, защото турци надошли и и заради тѣхъ ще изгорятъ манастира, и че игуменътъ ще съобщи на дупнишкия каймакамъ за тѣхното явяване и даже съобщилъ вече. Нѣ-

маше какво да правятъ нещастниците, тѣ тръгнаха назадъ къмъ страшното баташко землище. Времето бѣше мъгливо, валѣше снѣгъ. Когато излѣзоха на Кадинъ гробъ, жената на Стефана, изтощена, падна въ несвесъ; детето му така сжщо не можеше да върви. Другаритѣ му продължиха пжтя, стигнаха въ Баташко, скриха пушкитѣ и едни се смѣсиха съ другитѣ батачани, а други се криха насамъ-нататкъ, докато се обнародва амнистията.

Стефанъ следъ една голѣма почивка тръгна назадъ къмъ манастира, настани жена си и детето си въ една пещера, а самъ мина Илина рѣка и отиде при манастирския коняръ Ангелъ и измоли той да го крие нѣколко време, докато мине голѣмиятъ огънь. Ангелъ, следъ като се съветва съ двамата си другари, се съгласи.

Подиръ нѣколко дни, обаче, конярътъ Ангелъ бѣ заловенъ, държанъ въ затвора две недѣли и разпитванъ по първото явяване на възстаницитѣ въ метоха. Тогава другиятъ коняръ Теодосий ги премѣсти на друго мѣсто, по-скришно, което не обади даже на другаритѣ си. Така Стефанъ преживѣ около месецъ и половина, а следъ това поведе жена си и детето си за Баташко, следъ много премеждия стигна на Еледжикъ и се спрѣ въ мѣстността Църнатъ. Тамъ случайно минаваше единъ отъ приятелитѣ му, Димко Вранчовъ. Той му се обади и го попита за положението. Димко му каза, че идвали консули въ Батакъ да разследватъ клането, че братъ му Ангелъ се предалъ на тѣхъ, че за жената и детето нѣма опасностъ, но за него е опасно, защото всички хвърляли вината върху него.

Тогава Стефанъ изпрати жена си и детето си въ селото. дето бѣха се вече прибрали нѣколко семейства, а самъ остана въ гората, дето се скита цѣло лѣто.

На есенъта той се промъкна тайно въ Пещера и се скри въ кжщата на Георги Каранйотовъ, срещна се съ Петъръ Горановъ и една нощъ двамата заминаха за Пловдивъ и се представиха, разбира се тайно, на английския консулъ. Тамъ имъ казаха, че за тѣхъ е опасно, защото и противъ двамата има много оплаквания отъ самитѣ батачани, и че тѣ ще трѣбва да се криятъ още около единъ месецъ.

Стефанъ Трендафиловъ прекара месеца скритъ у единъ свой роднина въ Катунца. За Петъръ Горановъ не се знае кжде е билъ. Следъ единъ месецъ двамата се намѣриха и пакъ се представиха на английския консулъ. Последния ги изпрати при Берингъ, секретаръ на английския посланикъ въ Цариградъ, изпратенъ да разследва турскитѣ звѣрства. Берингъ ги упрекна за постжпката имъ и следъ това ги разпита подробно за възстанието, за целъта му, за главатаритѣ на башибозуцитѣ и пр. и за всичко състави протоколъ, обаче, на тѣхъ нищо не можа да помогне.

Споредъ амнистията, обявена на 30-и юлий 1876 г., всички затворени по подозрение се освобождаватъ, а смъртното наказание, предвидено въ закона за организаторитѣ и предводителитѣ, се замѣня съ вѣчни окови. Петъръ Горановъ и Стефанъ Трендафиловъ спадаха къмъ последнитѣ; тѣхъ ги очакваха вѣчни окови. Обаче въ това време събитията се развиха благоприятно за тѣхъ. Възстанието, колкото безсмислено да изглеждаше, даде своя плодъ. То и особено звѣрствата въ Батакъ възбудиха християнското обществено мнение противъ Турция и подготвиха почвата за война противъ нея Сърбия и Черна Гора вече бѣха обявили войната, а войната съ Русия ставаше неизбежна. Затова П. Горановъ отиде подъ чуждо име въ Смирна, дето имаше търговски връзки отъ по-рано, и оттамъ се върна следъ освобождението на България. Стефанъ Трендафиловъ, следъ като излѣзе отъ Берингъ, отиде при владиката Гервасий и го помоли да го скрие. Владиката, следъ като го разпита подробно за възстанието, го скри въ една изба въ митрополията, но тамъ той се простуди и заболѣ. Поради това владиката го премѣсти въ метоха, дето докторъ Чомаковъ идваше всѣка сутринъ да го лѣкува. Като оздравѣ, владиката го изпрати въ Пазарджикъ при Станиславъ Доспѣвски, който го кри известно време, а следъ това се премѣсти въ кжщата на Костадинъ Серафимовъ. Тамъ остана скритъ до идването на руситѣ — 1-и януарий 1878 г.

Рускитѣ окупационни власти веднага назначиха него и братъ му Ангелъ въ полската жандармерия, дадоха имъ под-офицерски чинове и ги изпратиха като старши стражари въ Пещерска околия. И така, следъ толкова усилия и тегла, тѣ

постигнаха идеала си; явиха се въ отечеството си като власт която имаше за целъ да държи въ покорность предишнитѣ имъ владетели и усмирители.

И така, Баташкото възстание изнесе пълната немощъ на турското управление. Нито единъ отъ всички избити въ Батакъ не подлежеше на смъртно наказание споредъ турскитѣ закони. Напротивъ, отъ ржководителитѣ, които подлежеха на смъртно наказание, едни бѣха амнистирани, а други преживѣха две цѣли години въ империята, безъ да бждатъ уловени. Сждбата, следъ като ги подложи на най-тежки изпитания, прострѣ върху тѣхъ благоволенieto си и до края на живота имъ ги покровителствуваше. Тѣ доживѣха да видятъ свободно отечеството си, преживѣха съединението на Северна и Южна България и Балканската война и видѣха въ българска властъ всички ония мѣста, отъ които дойдоха тѣхнитѣ жестоки усмирители. *Тодоръ попъ Нейчовъ* веднага следъ освобождението стана асесоръ при сждията въ Пещера, нѣколко години бѣ кметъ въ Батакъ, а следъ това се ржкоположи свещеникъ и зае мѣстото на баща си, мжченически загиналия попъ Нейчо. *Стефанъ* и *Ангелъ Трендафилови* кметуваха въ Батакъ, бѣха пенсионирани и прекераха въ добро състояние до дълбока старость. *Петъръ Горановъ*, депутатътъ въ Оборище, има честъта да бжде депутатъ нѣколко пжти и въ Народното събрание на Съединена България и доживѣ дълбока старость. По негово завещание следъ смъртъта му тѣлото му бѣ занесено за погребение въ Батакъ. Батачанки съ ножчетата си отвориха закования ковчегъ и всички батачани съ децата си се поклониха и целунаха ржка на своя бившъ войвода.

Смущаваше предводителитѣ само мисълъта, че въ благородното стремление къмъ свобода тѣ сж станали неволно причина за злата участъ на толкова невинни хора, но се утѣшаваха съ това, че жертвитѣ сж принесени за свободата на цѣлия народъ.

ПОМЕНИКЪ

на известнитѣ мжченически загинали въ Батакъ¹⁾

Паунова махала

	год.		год.
1 Петъръ Горановъ	50	26 Петъръ В. Юруковъ	40
2 Петъръ Трендафиловъ	30	27 Мария Петрова	2
3 София Петрова	8	28 Стефанъ В. Юруковъ	30
4 Трендафилъ Т. Пауновъ	76	29 Илия Тр. Юруковъ	50
5 Мария Стефанова	12	30 Злата Трендафилова	70
6 Катерина Стефанова	3	31 Елена Илиева	10
7 Райна Стефанова	1/2	32 Катерина Ангелова	2
8 Владимиръ Ангеловъ	1	33 Водьо Георгиевъ	1
9 Продьо Шундовъ	55	34 Петъръ Я. Треновъ	30
10 Димитъръ Продюновъ	25	35 Ангелъ Треновъ	60
11 Герьо Харизановъ	60	36 Мария Ангелова	50
12 Тоско Геръовъ	23	37 Наско Ангеловъ	30
13 Продьо Харизановъ	45	38 Ангелина Т. Шутева	50
14 Димитъръ Продъовъ	17	39 Ванка Т. Шутева	19
15 Ангелъ Продъовъ	15	40 Ангелъ М. Сираковъ	35
16 Стоянъ Анювъ	45	41 Продьо Терзиевъ	40
17 Димитъръ Ст. Анювъ	18	42 Димитъръ Продъовъ	4
18 Фильо Лазаровъ	38	43 Димитъръ Терзиевъ	40
19 Георги Филювъ	1	44 Тодоръ Терзиевъ	30
20 Стоянъ Паулевъ	10	45 Мария Тодорова	2
21 Трендафилъ Паулевъ	1	46 Г. Терз. Краваревъ	45
22 Вельо Пауновъ	50	47 Янка Георгиева	9
23 Тоско Велевъ	23	48 Тодоръ Георгиевъ	3
24 Тодоръ Велевъ	15	49 Христоско Миленкинъ	50
25 Георги Велевъ	11	50 Ана Христоскова	45

¹⁾ Списъкътъ на загиналитѣ е взетъ отъ съчинението на г. Д. Страшимировъ. Въпреки всичкитѣ усилия, направени отъ общината, списъкътъ не можа да се попълни. Останалитѣ живи сега следъ 50 години не сж сигурни въ паметъта си, та предпочетохъ да не смѣсамъ сигурнитѣ имена, които дава г. Страшимировъ, съ съмнителни.

	год.		год.
51 Митьо Христосковъ	29	96 София Тоданова	60
52 Георги Христосковъ	26	97 Катерина Тоданова	27
53 Тодоръ Харизановъ	4	98 Стоянъ Дюлгеровъ	60
54 Мария Харизанова	1	99 Петра Ст. Дюлгерова	57
55 Младенъ Кошариевъ	30	100 Дим. Ст. Дюлгеровъ	9
56 Злата Младенова	28	101 Кольо Джуриловъ	30
57 Атанасъ Миленкинъ	48	102 Т. Зеф. Календеркинъ	50
58 Тоско Атанасовъ	22	103 Митьо Тодоровъ	25
59 Янко Атанасовъ	10	104 Атанасъ Джамбазовъ	35
60 Тоско Атанасовъ	8	105 Стоянъ Атанасовъ	16
61 Петра Атанасова	5	106 Тодоръ Джамбазовъ	38
62 Георги Ташовъ	45	107 Кольо Джамбазовъ	55
63 Дора Г. Ташова	18	108 Янко Колевъ	23
64 Зоча Г. Ташова	16	109 Митьо Колевъ	12
65 Наско Ганевъ	40	110 Илия Колевъ	10
66 Елена Наскова	17	111 Янко Гор. Янушовъ	50
67 Нисторъ Ганевъ	50	112 Мария Янкова	48
68 Мария Георгиева	4	113 Ваньо Янковъ	26
69 Нисторъ Георгиевъ	1	114 Илия Янковъ	16
70 Илия Ганевъ	46	115 Мария Ванюва	1
71 Тодоръ Ганевъ	45	116 Русьо Горановъ	30
72 Илия Христовъ	55	117 Дяля Русева	4
73 Петра Бузева	90	118 Мария Русева	2
74 Георги Илиевъ	40	119 Стояна Горанова	60
75 Ванчо Георгиевъ	4	120 Георги Нас. Горановъ	26
76 Ангелъ Илиевъ	25	121 Иванъ Георгиевъ	1/2
77 Кольо Илиевъ	32	122 Георги Нещяревъ	70
78 Пеньо Таслевъ	69	123 Гюра Г. Нещярева	17
79 Петъръ Пеневъ	40	124 Георги А. Нещяревъ	12
80 Петра Пенева	35	125 Тошко А. Нещяревъ	1
81 Пена Стоева	48	126 Георги В. Нещяревъ	25
82 Атанасъ Костадиновъ	20	127 Вранко Пауновъ	30
83 Катерина Василева	25	128 Петра Вранкова	1/2
84 Иванъ Костадиновъ	18	129 Петъръ Пауновъ	32
85 Катерина Костадинова	18	130 Нисторъ Гайтанчовъ	76
86 Ваньо Гюровъ	18	131 Стоянъ Нисторовъ	35
87 Петра Гюрова	15	132 Катерина Георгиева *)	23
88 Дойчо Маротинъ	45	133 Мария Георгиева	2
89 Мария Дойчова	14	134 Тодоръ Нисторовъ	18
90 Георги Таслевъ	48	135 Катерина Тоскова	10
91 Николина Георгиева	45	136 Кольо Ташевъ	35
92 Илия Георгиевъ	15	137 Ангелъ Колевъ	6
93 Стоянка Георгиева	12	138 Георги Колевъ	4
94 Илия Тодановъ	30	139 Иванъ Колевъ	11/2
95 Катер. Ил. Тоданова	30	140 Тяню Дим. Тянчевъ	32

*) Удавена въ воденична коруба.

	год.		год.
141 Георги Дим. Тянчовъ	26	159 Кольо Ганевъ	20
142 Тодоръ Дим. Тянчовъ	20	160 Дяля Ганева	8
143 Фикия Димитрова	15	161 Недяля Колева	5
144 Мария Димитрова	40	162 Мария Колева	2
145 Катерина Димитрова	4	163 Наско Тиновъ	40
146 Петъръ Димитровъ	1/2	164 Ангелъ Тиновъ	22
147 Петъръ Я Геревъ	30	165 Стефана Георгиева	50
148 Доню Я. Геревъ	39	166 Илия Георгиевъ	22
149 Илето Герьовъ	30	167 Нисторъ Ганевъ	45
150 Тасю Герьовъ	45	168 Пена Ганева	35
151 Митьо Ганевъ	40	169 Наско Ганевъ	38
152 Тодоръ митевъ	22	170 Мария Нисторова	12
153 Начо Ганевъ	68	171 Катерина Нисторова	9
154 Злата Начева	62	172 Наско Нисторовъ	6
155 Вранчо Начевъ	35	173 Яньо Герьовъ	55
156 Мария Вранчова	1	174 Ангелъ Митевъ	18
157 Илия Тосковъ	3	175 Петъръ Нисторовъ	35
158 Никола Тосковъ	1		

Кавлакова махала

	год.		год.
1 Нисторъ Домовчиевъ	60	25 Никола Илиевъ	1/2
2 Мария Василева	7	26 Върба Димитрова	36
3 Коста Казлъровъ	68	27 Петъръ А. Бъбаревъ	18
4 Рада Костова	65	28 Георги Бъбаревъ	73
5 Георги Костовъ	45	29 Гина Георгиева	70
6 Стоянъ Георгиевъ	8	30 Ангелъ Г. Бъбаревъ	45
7 Атанасъ Костовъ	35	31 Писа Ангелова	43
8 Митьо Костовъ	28	32 Петъръ Ангеловъ	5
9 Никола Митевъ	1	33 Георги Ангеловъ	3
10 Тодоръ Бъбаревъ	30	34 Ваньо Къневъ	70
11 Петра Бъбарева	4	35 Мария Петрова	4
12 Лазаръ Гочовъ	70	36 Наско Ван. Къневъ	35
13 Танка Лазарова	67	37 Петра Наскова	32
14 Вранко Гоговъ	35	38 Митьо Насковъ	10
15 Дора Здравкова	65	39 Мария Наскова	8
16 Ангелъ Здравковъ	25	40 Дим. Ван. Къневъ	28
17 Ичко Гочовъ	75	41 Вана Димитрова	25
18 Кида Ичкова	73	42 Писа Димитрова	6
19 Митра Георгиева	42	43 Петра Димитрова	4
20 Георги Зафирковъ	45	44 Наско Къневъ	55
21 Катерина Георгиева	19	45 Павльо Анкинъ	50
22 Ангелъ Бъбаревъ	70	46 Пена Павлова	48
23 Илия А. Бъбаревъ	46	47 Тодоръ Павловъ	35
24 Тоско Илиевъ	2	48 Катерина Тодорова	2

	год.		год.
49	1	96	50
50	30	97	2
51	26	98	65
52	1	99	60
53	60	100	45
54	55	101	6
55	35	102	22
56	33	103	20
57	2	104	65
58	32	105	6
59	30	106	4
60	12	107	26
61	8	108	55
62	75	109	22
63	70	110	4
64	50	111	50
65	45	112	30
66	40	113	1 ^{1/2}
67	36	114	1
68	60	115	60
69	1	116	6
70	60	117	4
71	28	118	1
72	28	119	8
73	26	120	6
74	60	121	50
75	22	122	45
76	8	123	50
77	6	124	45
78	4	125	10
79	18	126	8
80	16	127	6
81	14	128	45
82	12	129	40
83	60	130	16
84	35	131	12
85	30	132	10
86	70	133	8
87	65	134	35
88	50	135	30
89	30	136	4
90	10	137	2
91	32	138	1
92	50	139	70
93	45	140	40
94	20	141	3
95	55	142	8

	год.		год.
143	66	186	65
144	45	187	27
145	43	188	9
146	10	189	7
147	6	190	5
148	3	191	2
149	40	192	24
150	32	193	21
151	16	194	1
152	7	195	22
153	3	196	18
154	24	197	2
155	5	198	70
156	2	199	67
157	65	200	35
158	60	201	33
159	28	202	9
160	60	203	6
161	3	204	3
162	22	205	70
163	18	206	68
164	1	207	48
165	13	208	23
166	57	209	5
167	30	210	38
168	28	211	38
169	6	212	3
170	3	213	43
171	14	214	43
172	22	215	45
173	7	216	44
174	5	217	24
175	2	218	19
176	2	219	24
177	45	220	3
178	23	221	1
179	2 мес.	222	8
180	20	223	62
181	45	224	38
182	43	225	38
183	8	226	60
184	5	227	
185	1	228	55

*) Изрѣзани ржцетѣ на части, после ушитѣ, очитѣ извадени и ней-после закланѣ.

**) Рѣзанъ съ ножъ отъ ржцетѣ, после ушитѣ и после закланѣ.

	год.		год.
229 Митра Кърколячова	52	273 Димитъръ Тодоровъ	20
230 Илия П. Кърколячовъ	1/2	274 Василь Тодоровъ	13
231 Ангелъ Гюровъ	50	275 Мария Тодорова	8
332 Петра Анг. Гюрова	48	276 Стефана Тодорова	2
233 София Анг. Гюрова	15	277 Димитъръ Пуневъ	35
234 Петра Анг. Гюрова	10	278 Мария Димитрова	3
235 Катерина Анг. Гюрова	5	279 Георги Димитровъ	1
236 Мария Анг. Гюрова	3	280 Иванъ Пуневъ	30
237 София Гюрова	75	281 Дяля Пунева	18
238 Георги Сарафиновъ	60	282 Благоя Доганова	60
239 Дяля Г. Сарафинова	54	233 Георги Благоевъ	35
240 Стоянъ Г. Сарафиновъ	28	284 Димитъръ Георгиевъ	6
241 Георги Н. Сарафиновъ	3	285 Тодоръ Благоевъ	30
242 Петъръ Балиновъ	62	286 Йорданъ Благоевъ	15
243 Елена П. Балинова	19	287 Димитъръ Божовъ	22
244 Христоско Кавлаковъ	62	288 Никола Божовъ	18
245 Никола Коларовъ	35	289 Катерина Божова	15
246 Катер. Н. Коларова	1	290 Стоянъ Божовъ	10
247 Тоско Благоевъ	65	291 Стоянка Божова	7
248 Елена Т. Благоева	63	292 Тодоръ Догановъ	65
249 Лаза Т. Благоева		293 Димитъръ Тодоровъ	45
250 Ат. Н. Мангърговъ *)	23	294 Гюргя Димитрова	40
251 Тодоръ М. Мангърговъ	48	295 Илия Димитровъ	18
252 Георги М. Мангърговъ	44	296 Катерина Димитрова	14
253 Никола Т. Мангърговъ	2	297 Ивана Димитрова	12
254 Атанасъ Поповъ	55	298 Митра Димитрова	10
255 Катерина Ат. Попова	3	299 Нидяла Димитрова	6
256 Георги М. Балиновъ	40	300 Никола П. Поповъ	50
257 Петра Г. Балинова	36	301 Елена Николова	16
258 Нисторъ Милевъ	60	302 Дяля Николова	10
259 Сеферинъ Нисторовъ	36	303 Георги Ивановъ	2
260 Петъръ Нисторовъ	34	304 Свещ. Нейчо Пауновъ	55
261 Катерина Петрова	31	305 Стефана Нейчова	16
262 Никола Петровъ	2	306 Стоянъ Мяховъ	40
263 Ангелъ Нисторовъ	32	307 Милана Мяхоча	65
264 Тодоръ Ангеловъ	1	308 Вана Стоянова	3
265 Колю Василевъ	40	309 Яню Мяховъ	70
266 Тодора Василева	70	310 Георги Яньовъ	40
267 Никола Т. Василевъ	3	311 Ангелина Ангелова	7
268 Стояна П. Доганова	40	312 Пуню Мяховъ	65
269 Мария П. Доганова	12	313 Танка Пунева	63
270 Пуню Догановъ	60	314 Златанъ Пуневъ	32
271 Тодоръ П. Догановъ	40	315 Ангелъ Димовъ	45
272 Петра Тодорова	38	316 Гина Димова	75

*) Ръзани му частитѣ: ушитѣ, извъртени очитѣ, ръзани ржцетѣ и съчено тѣлото на части.

	год.		год.
317 Елена Ангелова	42	359 Чиню Пейчиновъ	55
318 Петъръ Ангеловъ	18	360 Николина Чинева	12
319 Георги Ангеловъ	4	361 Мария Чинева	9
320 Гюра Димовъ	40	362 Митра Чинева	6
321 Мария Митева	1	363 Елена Чинева	4
322 Илия Димовъ	70	364 Гюра П. Пейчиновъ	40
323 Иванъ Илиевъ	25	365 Фикия П. Пейчинова	60
324 Илия Ивановъ	1	366 Петра П. Пейчинова	38
325 Гюра Димовъ	50	367 Тянка Гюрова	19
326 Георги Пейчиновъ	80	368 Фикия Гюрова	8
327 София Георгиева	75	369 Тодоръ Пуневъ	20
328 Иванъ Георгиевъ	40	370 Пуню Пейчиновъ	35
329 Дяля Иванова	10	371 Димитъръ Пейчиновъ	30
330 Тоско Ивановъ	6	372 Писа Димитрова	28
331 София Иванова	1	373 Коста Ристевъ	45
332 Илия Георгиевъ	35	374 Божия Костова	43
333 Зоча Илиева	32	375 Петра Костова	7
334 Петра Илиева	3	376 Здравка Костова	3
335 Ангелъ Илиевъ	1/2	377 Стоянъ Ристевъ	40
336 Велю Георгиевъ	55	378 Яна Стоянова	7
337 Атанасъ Велювъ	32	379 Божия Стоянова	4
338 Марена Атанасова	30	380 Вранко Томовъ	28
339 Димитъръ Атанасовъ	3	381 Ванчо Вранковъ	2 мес.
340 Димитъръ Велевъ	20	382 Ангелъ Томовъ	20
341 Тодоръ Велевъ	17	383 Ангелъ Динковъ	13
342 Димитъръ Георгиевъ	25	384 Дяля Динкова	7
343 Ангелъ Георгиевъ	20	385 Ангелъ Митевъ	19
344 Дяля Тодорова	47	386 Елена Митева	2
345 Петра Тодорова	5	387 Наско Вранчовъ	55
346 Катерина Тодорова	3	388 Георги Чалмовъ	54
347 Стоянка Тодорова	1	389 Здравка Георгиева	52
348 Ивана Димитрова	43	390 Ванчо Вранчовъ	28
349 Тодоръ Димитровъ	10	391 Пуню Вранчовъ	30
350 Дяля Димитрова	8	392 Петра Пунева	1 1/2
351 Георги Семерджиевъ	35	393 Пуню Вранчовъ	56
352 Ергения Георгиева	33	394 Вранко Пуневъ	37
353 Стоянка Георгиева	8	395 Георги Пуневъ	36
354 Катерина Георгиева	6	396 Елена Георгиева	1 1/2
355 Мария Георгиева	4	397 Стефанъ Вранковъ	5
356 Дяля Георгиева	1	398 Ангелъ Пейчиновъ	40
357 Георги Ил. Димовъ	40	399 Атанасъ Ангеловъ	2
358 Георгиевъ	1/2		

Стойчова махала

	год.		год.
1 Стоянъ Пр. Стойчовъ	47	46 Вана Тодорова	3
2 Петра Стоянова	2	47 Илия Димитровъ	28
3 Митю Пр. Стойчовъ	40	48 Тоско Димитровъ	26
4 Тодоръ Митевъ	16	49 Петра Димитрова	20
5 Николина Митева	13	50 Катерина Димитрова	17
6 Атанасъ Митевъ	8	51 Георги Трендафиловъ	32
7 Яна Митева	1/2	52 Христоско Кривовъ	60
8 Ангелъ Пр. Стойчевъ	36	53 Колю Христосковъ	32
9 София Ангелова	32	54 Мария Колева	30
10 Мария Ангелова	10	55 Катерина Колева	5
11 Христоско Ангеловъ	6	56 Петра Колева	2
12 Георги Ангеловъ	1/2	57 Митю Христосковъ	30
13 Митю В. Ралевъ	50	58 Андрея Митевъ	4
14 Велю Митевъ	14	59 Георги Веселиновъ	50
15 Мария Митева	12	60 Мария Георгева	48
16 Николина Митева	9	61 Тоско Георгевъ	26
17 Георги Циговъ	56	62 Димитъръ Георгевъ	17
18 Илия Георгевъ	30	63 Богданъ Веселиновъ	45
19 Георги Илиевъ	4	64 Ангелъ Богдановъ	21
20 Ангелъ Илиевъ	2	65 Тодоръ Богдановъ	2
21 Атанасъ Илиевъ	27	66 Атанасъ Латевъ	32
22 Тоско Илиевъ	4	67 Петра Атанасова	4
23 Тошо Циговъ	35	68 Божия Атанасова	2
24 Митю Тошевъ	8	69 Никола Колунчевъ	50
25 Ванка Ангелова	47	70 Илия Николова	30
26 София Ангелова	22	71 Зоча Илиева	27
27 Тома Ангеловъ	8	72 Митра Илиева	2
28 Тодоръ Ц. Колчовъ	40	73 Христоско Слаевъ	50
29 Колю Църпювъ	65	74 Мария Христоскова	14
30 Мария Колева	55	75 Ангелъ Христосковъ	19
31 Върбю Църпювъ	35	76 Мария Христоскова	18
32 Митра Колюва	30	77 Момче некръстено	7 дни
33 Атанасъ Колювъ	18	78 Ивана Христоскова	8
34 Никола Върбювъ	3	79 Анчо Сираковъ	50
35 Върбювъ	1	80 Велика Анчова	48
36 Иванъ Каладжийски	55	81 Димитъръ Анчовъ	20
37 Тяна Каладжийска	75	82 Петъръ Анчовъ	18
38 Трендафилъ Циговъ	85	83 Мария Анчова	10
39 Калина Трендафилова	70	84 Колю Чинговъ	40
40 Тошо Трендафиловъ	40	85 Петра Чингова	59
41 Искра Георгева	1/2	86 Колева	7
42 Димитъръ Поповъ	55	87 Колева	5
43 Тодоръ Димитровъ	30	88 Георги Христосковъ	35
44 Писа Тодорова	27	89 Петра Христоскова	55
45 Дяля Тодорова	6	90 Петъръ Георгиевъ	2

	год.		год.
91 Георги Христосковъ	35	138 Нейчо Ванювъ	18
92 Илия Христосковъ	32	139 Божия Ванюва	14
93 Петра Илиева	1	140 Петъръ Ванювъ	4
94 Дора Нисторова	65	141 Георги Пейч. Чинювъ	28
95 Нисторъ Ичимовъ	65	142 Николина Георгиева	7
96 Риса Нисторова	62	143 Ангелъ Георгиевъ	1/2
97 Наско Ичимовъ	45	144 Георги Циговъ	23
98 Илия Ичимовъ	30	145 Искра Цигова	60
99 Петра Илиева	2	146 Никола Георгиевъ	7
100 Димитъръ Ичимовъ	22	147 Искра Георгиева	1/2
101 Дяля Топузова	68	148 Николина Георгиева	2
102 Тодоръ Ярковъ	45	149 Пеню Манолевъ	70
103 Катерина Яркова	35	150 Георги Пенковъ	40
104 Стоянъ Тодоровъ	6	151 Петъръ Георгиевъ	4
105 Петъръ Тодоровъ	4	152 Тодоръ Георгиевъ	2
106 Петра Тодорова	12	153 Янко Тянкинъ	40
107 Илия Ярковъ	55	154 Петра Янкова	37
108 Доню Илиевъ	23	155 Димитъръ Янковъ	7
109 Ничка Тип. Недева	20	156 Илия Янковъ	5
110 Янко Недевъ	60	157 Катерина Янкова	3
111 Ангелъ Комшуто	55	158 Георги Калеевъ	75
112 Амшерия Комшуто	"	159 Янко Георгиевъ	40
113 Петра Ангелова	50	160 Мария Янкова	37
114 Георги Ангеловъ	16	161 Стоянка Георгиева	23
115 Тодоръ Ангеловъ	14	162 Петра Янкова	16
116 Лазаръ Ангеловъ	12	163 Ангелъ Невевъ	34
117 Ваню Ангеловъ	9	164 Наско Ангеловъ	1/2
118 Катерина Ангелова	6	165 Вана Ангелова	4
119 Стоянка Ангелова	2	166 Димитъръ Невевъ	48
120 Лазаръ Тод. Комшувъ	26	167 Ангелъ Димитровъ	7
121 Пеню Кремдювъ	70	168 Катерина Демитрова	1/2
122 Илия Пенювъ	35	169 Начу Ненювъ	42
123 Стоянка Илиева	2	170 Злата Начова	39
124 Димитъръ Манолевъ	40	171 Георги Начовъ	1
125 Писа Димитрова	1/2	172 Петра Начова	5
126 Илия Манолевъ	31	173 Георги Лукаревъ	80
127 Стефана Ил. Манолева	25	174 Стоя Георгиева	78
128 Петъръ Ил. Манолевъ	6	175 Стоилъ Георгиевъ	31
129 Стоянъ Ил. Манолевъ	3	176 Гина Стоилова	26
130 Иванъ Манолевъ	40	177 Катерина Стоилова	3
131 Стефана Ил. Манолева	6	178 Петра Стоилова	1 1/2
132 Божия Ив. Манолева	3	179 Божу Нен. Кормушевъ	50
133 Петъръ Бояджикинъ	50	180 Димитъръ Божовъ	9
134 Нейчо Невевъ	70	181 Водю Стойчовъ	68
135 Ваню Н. Невевъ	50	182 Божя Водюва	65
136 Писа Ванюва	48	183 Димитъръ Водювъ	27
137 Иванъ Тодоровъ	1	184 Митю Водювъ	27

	год.		год.
185 Тода Митюва	24	232 Калю Калеювъ	83
186 Стефанка Митюва	5	233 Колю Кол. Калеевъ	43
187 Стойчо Стойчовъ	48	234 Стоянъ Кол. Калеевъ	45
188 Димитъръ Стойчовъ	19	235 Димитъръ Стояновъ	26
189 Никола Стойчовъ	60	236 Мария Стоянова	12
190 Петра Николова	58	237 Георги Т. Калеювъ	45
191 Стойчо Николовъ	41	238 Велю Калеювъ	53
192 Катерина Стойчева	39	239 Яна Велюва	51
193 Стоянка Стойчева	8	240 Димитъръ Велювъ	17
194 Мария Стойчева	5	241 Георги Ван. Калеювъ	31
195 Петра Стойчева	2 ^{1/2}	242 Яна Георгева	28
196 Никола Димитровъ	4	243 Вана Георгева	17
197 Катерина Димитрова	2	244 Николина Ванева	60
198 Яна Стойчева	68	245 Трендафилъ Пуневъ	31
199 Георги Пр. Стойновъ	27	246 Наско Герджиковъ	55
200 Петра Георгиева	25	247 Иванъ Герджиковъ	40
201 Мария Георгева	5	248 Георги Герджиковъ	25
202 Божия Георгева	3	249 Ангелъ Герджиковъ	31
203 Злата Върбова	7	250 Ангелъ Герджиковъ	66
204 Димитъръ Гарабитовъ	44	251 Костадинъ Ангеловъ	45
205 Мария Д. Гарабитова	6 ^{1/2}	252 Наско Герджиковъ	55
206 Стойчо Д. Гарабитовъ	4	253 Толю Насковъ	18
207 Митю Латевъ	70	254 Иванъ Герджиковъ	50
208 Илия М. Латевъ	20	255 Петра Иванова	45
209 Наско Телениковъ	51	256 Георги Герджиковъ	35
210 Писа Наскова	47	257 Наса Георгева	32
211 Ванка Наскова	10	258 Димитъръ Георгевъ	2
212 София Наскова	7	259 Колю Герджиковъ	38
213 Георги Насковъ	7	260 Митю Мерджановъ	55
214 Никола Насковъ	4	261 Христо Герджиковъ	60
215 Георги Латевъ	58	262 Петъръ Христовъ	28
216 Божия Георгева	55	263 Димитъръ Христовъ	22
217 Ангелъ Георгевъ	25	264 Христо Герджиковъ	58
218 Стоянка Георгева	8	265 Лазю Герджиковъ	30
219 Димитъръ В. Латевъ	40	266 Божия Лазева	27
220 Гина В. Лазева	61	267 Николина Лазева	50
221 Фикия Димитрова	13	268 Писа Пеюва	50
222 Катерина Димитрова	11	269 Георги Пеювъ	25
223 Велю Лич. Рисковъ	43	270 Георги Пеювъ	22
224 Георги Лич. Рисковъ	33	271 Тодоръ Пеювъ	80
225 Ангелъ Лич, Рисковъ	29	272 Иванъ Пеювъ	30
226 Пеню Рисковъ	83	273 Личко Капсзовъ	60
227 Гина Пенюва	81	274 Върба Личкова	58
228 Яню Пенювъ	38	275 Янко Личковъ	28
229 Наско П. Рисковъ	35	276 Лаза Личкова	22
230 Петъръ В. Рисковъ	45	277 Дяля Личкова	12
231 Благоя В. Рисковъ	26	278 Тодоръ Миржановъ	63

	год.		год.
279 Янко Тодоровъ	30	283 Ангелъ Н. Мерджановъ	35
280 Колю Миржановъ	80	284 Христо Герджиковъ	65
281 Стефана Вълева	45	285 Петъръ Христовъ	28
282 Георги Вълевъ	5	286 Димитъръ Христовъ	22

Самунова махала

	год.		год.
1 Петъръ Я. Станковъ	38	36 Елена Петрова	10
2 Здравка Петрова	36	37 Илия Петровъ	2
3 Георги Петровъ	4	38 Марга Крушарова	70
4 Петрова	2	39 Ифтимъ Крушаровъ	40
5 Гюргя Я. Станкова	80	40 Божия Ифтимова	38
6 Димитъръ Станковъ	32	41 Тоско Ифтимовъ	13
7 Петъръ Димитровъ	2	42 Елена Ифтимова	5
8 Мария Димитрова	3 мес.	43 Янко Вл. Шаровъ	50
9 Христо Я. Станковъ	50	44 Велика Янкова	48
10 Янко Христовъ	10	45 Георги Янковъ	10
11 София Наскова	1	46 Злата Петрова	40
12 Ваню М. Станковъ	28	47 Никола Петровъ	15
13 София Ванева *)	25	48 Димитъръ Петровъ	12
14 Димитъръ Ваневъ	2	49 Недля Петрова	9
15 Стояна Тодорова	35	50 София Триндафилова	30
16 Митра Тодорова	12	51 Стоянка Триндафилова	8
17 Петъръ Тодоровъ	10	52 Катерина Триндафилова	6
18 Тодоръ Толаловъ	40	53 Атанасъ П. Кирломовъ	40
19 Благоя Тодоровъ	7	54 Анастаса Атанасова	39
20 Ирина Тодорова	2	55 Риса Атанасова	1
21 Наско Я. Станковъ	45	56 Янко Кюрломовъ	39
22 Христоско Н. Станковъ	8	57 Тоско Янковъ	16
23 Катерина Н. Станкова	1/2	58 Янко Н. Джурковъ	75
24 Янко Станковъ	70	59 Дора Янкова	70
25 Николина Янкова	68	60 Гълю Янковъ	40
26 Дели-Колю Коларевъ	70	61 Босила Гълева	38
27 Вана Колева	65	62 Катерина Гълева	8
28 Стоянъ Колевъ	30	63 Ванка Гълева	6
29 Николина Стоянова	3	64 Дора Гълева	3
30 Благоя Стоянова	1	65 Петъръ Гълевъ	1
31 Янко Колевъ	20	66 Димитъръ Г. Джурковъ	50
32 Колю Гъшевъ	50	67 Стоянка Димитрова	40
33 Ивана Ст. Жилъзкова	70	68 Мария Димитрова	15
34 Стефана Петрова	33	69 Божия Димитрова	8
35 Ирина Петрова	12	70 Никола Димитровъ	4

*) Разпрана и убито детето ѝ.

	год.		год.
71 Георги Димитровъ	1/2	118 Мария Тодорова	8
72 Янко Газинчовъ	55	119 Ива Тодоровъ	5
73 Тодоръ Янковъ	30	120 Катерина Тодорова	2
74 Божия Тодорова	1	121 Георги Карлюковъ	64
75 Димитъръ Янковъ	18	122 Тянка Карлюкова	60
76 Ваню Янковъ	9	123 Петъръ Георгиевъ	35
77 Мария Маргалева	18	124 Гина Петрова	33
78 Тоско П. Хаджиевъ	40	125 Димитъръ Петровъ	8
79 Вана Тоскова	36	126 Катерина Петрова	5
80 Божия Тоскова	12	127 Стоянка Петрова	2
81 Тоскова	4	128 Димитъръ Георгиевъ	28
82 Тоскова	1/2	129 Гела Димитровъ	25
83 Злата Газинчова	70	130 Никола Димитровъ	2
84 Злата Ангелова	18	131 Бисера Георгева	48
85 Божия Ангелова	12	132 Димитъръ Георгиевъ	20
86 Георги Ангеловъ	10	133 Илия Русевъ	48
87 Иванъ Ангеловъ	7	134 Марга Илиева	8
88 Тодоръ Ангеловъ	3	135 Мария Илиева	6
89 Благоя Ангелова	3	136 Гина Янкова	60
90 Петко Газинчовъ	48	137 Тодоръ Янковъ	30
91 Димитъръ Петковъ	18	138 Николина Тодорова	28
92 Катерина Петкова	11	139 Янко Тодоровъ	2
93 Ваню Тиквара	80	140 Тянка Янковъ	17
94 Стокя Ванюва	77	141 Ангелъ Шикринъ	48
95 Ангелъ Ванювъ	35	142 Димитъръ Ангеловъ	23
96 Георги Ангеловъ	4	143 Илия Ангеловъ	18
97 Илия Ив. Тикваревъ	45	144 Мария Ангелова	7
98 Николина Илиева	40	145 Илия Карагъзовъ	45
99 Иванъ Илиевъ	15	146 Николина Илиева	42
100 Ангелъ Илиевъ	18	147 Дойчо Шикринъ	60
101 Никола Илиевъ	12	148 Грозда Дойчева	58
102 Петъръ Илиевъ	5	149 Митю Дойчовъ	28
103 Костадинъ Илиевъ	3	150 Николина Дойчова	20
104 Георги Ив. Тикваревъ	40	151 Стоименъ Митевъ	22
105 Катерина Георгева	38	152 Тошо Коралиевъ	70
106 Ваню Георгиевъ	14	153 Върба Тошова	60
107 Ангелъ Георгиевъ	12	154 Георги Тошовъ	35
108 Никола Георгиевъ	9	155 Ваню Георгиевъ	2
109 Нейчо Георгиевъ	7	156 Вълчо Тошовъ	25
110 Василъ Георгиевъ	4	157 Катерина Вълева	2
111 Петъръ Георгиевъ	1	158 Хаджи Янко	55
112 Мария Янкова	48	159 Марга Янкова	53
113 Димитъръ Янковъ	18	160 Тодоръ Янковъ	30
114 Стоянка Янкова	14	161 Мария Тодорова	1
115 Тодоръ Янковъ	10	162 Филипъ Коралиевъ	75
116 Петъръ Янковъ	7	163 Тоско Филиповъ	25
117 Ангелъ Янковъ	4	164 Дора Тоскова	32

	год.		год.
165 Мария Тоскова	8	190 Мария Георгева	3
166 Иванъ Тосковъ	1	191 Елена Георгева	1
167 Тодоръ Филиповъ	28	192 Божя Иванова	55
168 Гълчо Филиповъ	22	193 Тодоръ Пенчовъ	57
169 Петъръ Филиповъ	19	194 Гиса Тодорова	55
170 Стойко Овчара	70	195 Петъръ Тодоровъ	22
171 Георги Стойковъ	45	196 Благоя Тодоровъ	18
172 Върба Георгева	42	197 Злата Тодорова	11
173 Тоско Георгиевъ	25	198 Колю Вълчиновъ	50
174 Вана Тоскова	2	199 Катерина Колева	17
175 Ангелъ Стойковъ	40	200 Никола Благовъ	25
176 Злата Ангелова	38	201 Димитъръ Николовъ	1
177 Никола Марудинъ	68	202 Мария Николова	4
178 Маруда Николова	65	203 Тодоръ Благовъ	15
179 Вана Иванова	35	204 Петра Петрова	36
180 Димитъръ Ивановъ	8	205 Благоя Петровъ	13
181 Петъръ Ивановъ	5	206 Мария Петрова	1
182 Стефанъ Ивановъ	3	207 Илия Благовъ	29
183 Петко Везевъ	72	208 Елена Илиева	4
184 Стояна Петкова	70	209 Янко Илиевъ	1
185 Ангелъ Петковъ	22	210 Илия Грозевъ	50
186 Илия Петковъ	30	211 Дора Илиева	48
187 Стефана Илиева	2	212 Ангелъ Грозевъ	45
188 Петъръ Петковъ	42	213 Димитъръ Ангеловъ	18
189 Стефана Петрова	2	214 Ангелъ Терзията	40

Климентова махала

	год.		год.
1 Дойко Т. Климентовъ	105	18 Триндафилъ Д. Каркулевъ	20
2 Лазаръ Шопа	50	19 Магдалина Д. Каркулева	18
3 Писа Лазарова	47	20 Вълчо Пен. Мирчевъ	50
4 Димитъръ Лазаровъ	25	21 Петра Вълева	48
5 Тошо Лазаровъ	22	22 Мария Вълева	6
6 Илия Лазаровъ	18	23 Ангелъ Вълевъ	3
7 Ангелъ Димитровъ	1/2	24 Тодоръ Пен Мирчевъ	26
8 Заф. Ив. Каркулевъ	70	25 Петъръ Тодоровъ	1
9 Иванъ Зафировъ	48	26 Найчо Ст. Коларовъ	60
10 Катерина Иванова	45	27 Петъръ Н. Коларовъ	32
11 Василъ Ивановъ	15	28 Мария Петрова	30
12 Илия Зафирковъ	40	29 Найчо Петровъ	3
13 Ивана Илиева	38	30 Иванъ Н. Коларовъ	27
14 Стоянка Илиева	3	31 Ангелъ Найчовъ	24
15 Катерина Илиева	1	32 Петъръ Георгиевъ	29
16 Тодоръ Зафирковъ	35	33 Ангелина Петрова	3
17 Стояна Т. Каркулева	33	31 Елена Петрова	1

	Год.		Год.
35 Илия Георгиев	25	82 Ангелъ Русевъ	40
36 Ангелъ Георгиев	8	83 Никола Ангеловъ	7
37 Катерина Георгиева	15	84 Руси Ангеловъ	3
38 Върба Георгиева	3	85 „ Ангеловъ	1
39 Гина Петрова	47	86 Димитъръ Ф. Коралиевъ	26
40 Горю Таневъ Цуревъ	60	87 Писа Димитрова	3
41 Тоско Горевъ	15	88 Ваню Коралиевъ	50
42 Недѣля Горева	8	89 Ваню Ванювъ	45
43 Петъръ Тян. Цуревъ	55	90 Тодоръ Ванювъ	8
44 Тоско Петровъ	3	91 Димо Клиновъ	70
45 Георги Тош. Чърковъ	35	92 Дора Димова	65
46 Фикия Георгиева	32	93 Тодоръ Димовъ	38
47 Димитъръ Ф. Гърковъ	36	94 Наско Тодоровъ	5
48 Писа Димитрова	34	95 Ваню Дим. Клиновъ	35
49 Мария Димитрова	15	96 Ангелъ Ванювъ	6
50 Ангелъ Димитровъ	6	97 Ванка Ванюва	1/2
51 Тодоръ Димитровъ	12	98 Димитъръ Т. Клиновъ	70
52 Илия Димитровъ	3	99 Амшерия Димитрова	65
53 Върба Димитрова	1	100 Василь Димитровъ	25
54 Илия Фил. Гърковъ	32	101 Колю Василевъ	1
55 Митра Ил. Гъркова	30	102 Никола В. Клиновъ	40
56 София Ил. Гъркова	1	103 Мария Николова	40
57 Петра Радева	26	104 Зоча Николова	10
58 Мария Радева	2	105 Паса Николова	8
59 Тодоръ М. Хаджиевъ	38	106 Петъръ Николовъ	6
60 Мария Тодорова	36	107 Димитъръ Николовъ	1
61 Елена Тодорова	15	108 Стоянъ Д. Клиновъ	38
62 Димитъръ Тодоровъ	12	109 Катерина Стоянова	1
63 Стояна Тодорова	10	110 Паско Руневъ	30
64 Петра Тодорова	6	111 Писа Паскова	28
65 Никола Ат. Везевъ	32	112 Трендафила Паскова	8
66 София Ник. Везева	30	113 Георги Пасковъ	5
67 Мария Ник. Везева	10	114 Петъръ Пасковъ	3
68 Ангелъ Ник. Везевъ	8	115 Тодоръ Тян. Руневъ	50
69 Гюргя Д. Ташкова	50	116 Доста Тодорова	45
70 Василь Д. Ташковъ	18	117 Мария Тодорова	12
71 Димитъръ Клиновъ	40	118 Катерина Тодорова	10
72 Георги Каркулевъ	38	119 Наско Пълевъ	70
73 Петъръ Георгиевъ	10	120 Катерина Наскова	15
74 Фикия Георгиева	8	121 Петъръ Насковъ	6
75 Стоянъ Георгиевъ	1	122 Митра Наскова	4
76 Янко Фил. Коралевъ	30	123 Дяля Наскова	1/2
77 Дяля Янкова	3	124 Малинъ Пун. Пълевъ	40
78 Наско Русевъ	50	125 Малина Малинова	15
79 Мария Наскова	45	126 Ангелъ Малиновъ	6
80 София Наскова	15	126 Петра Малинова	4
81 Стоянъ Насковъ	5	128 Ванка Малинова	2

	Год.		Год.
129 Тодоръ Пун. Пълевъ	22	176 Илия Ванчовъ	40
130 Ленка Тодорова	2	177 Вълю Газинчовъ	70
131 Стойчо Тан. Цуревъ	69	178 Восила Вълева	65
132 Стоянъ Стойчевъ	35	179 Ванка Богдюва	32
133 Катерина Стойчева	5	180 Вълю Богдювъ	3
134 Андрея Ст. Цуревъ	30	181 Босиля Горюва	1
135 Иорданъ Андреевъ	1 мес.	182 Петъръ Газ. Зеленчовъ	60
336 Димитъръ Ст. Цуревъ	27	183 Здравка Петрова	58
137 Мария Димитрова	2	184 Доню Петровъ	24
138 Дете некръстено	3 дни	185 Стоянъ Терзийски	30
139 Петъръ Ст. Буревъ	24	186 Мария С. Терзийска	2
140 Георги Стойчевъ	20	187 София Л. Терзийска	45
141 Митю Тън. Цуревъ	80	188 Вълю Лаз. Терзийски	15
142 Тинка Митева	70	189 Тодоръ Лаз. Терзийски	12
143 Стойчо Митевъ	35	190 Никола Лаз. Терзийски	8
144 Писа Стойчева	34	191 Мария Лаз. Терзийска	10
145 Катерина Стойчева	5	192 Злата Лаз. Терзийска	5
146 Дяля Стойчева	2	193 Ангелъ Самуневъ	35
147 Стоянъ Мит. Цуревъ	55	194 Писа Вел. Самунева	90
148 Петра Стоянова	10	195 Георги Тод. Пенчовъ	30
149 Мария Стоянова	6	196 Тодоръ Георгиевъ	1
150 Маргита Стоянова	4	197 Илия Самуневъ	30
151 Писа Лазина	8	198 Катерина Илиева	28
152 Катерина Стоянова	1	199 Пеню Самуневъ	50
153 Тодоръ Ристевъ	50	200 Димитъръ П. Самуневъ	20
154 Димитъръ Тодоровъ	22	201 Петъръ Пен. Стивасаря	70
155 Христоско Тодоровъ	15	202 Пена Петрова	65
156 Иглика Христоскова	54	203 Пена Митева	28
157 Василь Христосковъ	11	204 Тоско Пенкинъ	25
158 Николина Христоскова	8	205 Ангелъ М. Пенкинъ	2
159 Коста Чаушовъ	55	206 Георги Мафовъ	40
160 Доню Костовъ	25	207 Петъръ Георгиевъ	20
161 Вълю Джурковъ	60	208 Петра Георгиева	18
162 Николина Вълева	57	209 Илия Георгиевъ	15
163 Катерина Трендафилова	1	210 Тоско Мафовъ	37
164 Ваню Вълевъ	12	211 Катарина Тоскова	35
165 Ваню Джурковъ	70	212 Мария Тоскова	3
166 Петъръ Ванювъ	30	213 Милка Зафиркова	80
167 Стойна Петрова	27	214 Петъръ Миленовъ	60
168 Мария Петрова	4	215 Теофана Петрова	57
169 Георги Петровъ	1	216 Мария Петрова	10
170 Петра Георгиева	2 1/2	217 Катерина Петрова	8
171 Владо Ваневъ	20	218 Наско Миленовъ	55
172 Катерина Ванева	10	219 Илия Насковъ	30
173 Ванчо Ванчова	70	220 Георги Н. Миленовъ	27
174 Петъръ Георгиевъ	13	221 Ангелъ Н. Миленовъ	23
175 Наско Георгиевъ	3	222 Петъръ Насковъ	20

	год.		год.
223 Георги Миленовъ	50	270 Риса Петрова	4
224 Стефана Георгева	47	271 Гина Мит. Капинчова	75
225 Петъръ Георгевъ	25	272 Дялю Чучулевъ	75
226 Марга Петрова	23	273 Божия Дялюва	65
227 Елена Петрова	15	274 Ангелъ Чучулевъ	50
228 Мария Петрова	7	275 Петра Ангелова	45
229 Катерина Петрова	2	376 Димитъръ Ангеловъ	20
230 Стефанъ Георгевъ	18	277 Ангелина Ангелова	17
231 Димитъръ Х. Георгевъ	60	278 Георги Чучулевъ	40
232 Стефана Димитрова	58	279 Вана Георгева	35
233 Горю Димитровъ	35	280 Мария Георгева	4
234 Петра Гор. Хаджиева	33	281 Стоянка Георгева	2
235 Стефана Г. Хаджиева	5	282 Стефанъ Узуновъ	45
236 Мария Г. Хаджиева	2	283 Искра Стефанова	40
237 Катерина Г. Хаджиева	1	284 Мария Стефанова	18
238 Петъръ Димитровъ	28	285 Ангелина Стефанова	6
239 Илия Миленовъ	50	286 Ангелъ Стефановъ	15
240 Марика Ил. Миленова	47	287 Стоянъ Узуновъ	54
241 Тозю Ил. Миленовъ	35	288 Мария Стоянова	50
242 Катерина Тазева	30	289 Димитъръ Стояновъ	15
243 Иванка Ил. Миленова	18	290 Колю Узуновъ	50
244 Иванъ Върбановъ	18	291 Ката Колева	45
245 Георги Върбановъ	13	292 Мария Димитрова	2
246 Илия Везевъ	70	293 Ангелъ Узуновъ	45
247 Никола Везевъ	28	294 Зоча Ангелова	42
248 Димитъръ Николовъ	2	295 Латина Ангелова	18
249 Русю Пъпаневъ	75	266 Недѣля Ангелова	16
250 Лазаръ Русевъ	40	297 Гана Ангелова	14
251 Никола Лазаровъ	20	298 Насю Ангеловъ	8
252 Фикия Радулова	8	299 Никола Ганинъ	48
253 Петра Радулова	6	300 Ангелъ Николовъ	14
254 Найдень Капинчовъ	40	301 Благоя Ганинъ	40
255 Николина Найденова	38	302 Писа Благоева	38
256 Тодоръ Найденовъ	9	303 Колю Благоевъ	18
257 Никола Найденовъ	5	304 Катерина Благоева	16
258 Ангелъ Найденовъ	3	305 Стефанъ Благоевъ	14
257 Коста Капинчовъ	64	306 Мария Благоева	12
260 Дора Костова	60	307 Стефана Гъл. Тодева	50
261 Ангелъ Костовъ	50	308 Елена Гълюва	18
262 Върба Ангелова	43	309 Георги Гълювъ	40
263 Дора Ангелова	14	310 Лаза Георгева	35
264 Мария Ангелова	6	311 Ружа Георгева	12
265 Катерина Ангелова	4	312 Тоско Георгевъ	9
266 Илия Капинчовъ	55	313 Наско Гълювъ	35
267 Петъръ Капинчовъ	40	314 Николина Наскова	33
268 Мария Петрова	35	315 Илия Насковъ	4
269 Димитъръ Петровъ	8	316 Стефана Наскова	2

	год.		год.
317 Пеню Цвѣтановъ	50	364 Мария Георгева	8
318 Тодоръ Пеневъ	15	365 Анка Георгева	6
319 Мария Пенева	12	366 Илия Георгевъ	1
320 Милю Пеневъ	10	367 Гина Въл. Джуркова	16
321 Стоянъ Цвѣтановъ	28	368 Колю Каравладевъ	55
322 Грозда Димитрова	42	369 Ангелъ Колювъ	25
323 Риса Димитрова	10	370 Зафиръ Динчевъ	50
324 Ангелъ Димитровъ	8	371 Стефана Зафирова	48
325 Тоско Димитровъ	4	372 Илия Зафировъ	42
326 Ангелъ Карамановъ	50	373 Петъръ Зафировъ	22
327 Мария Стоянова	28	374 Мария Зафирова	18
328 Ангелъ Стояновъ	2	375 Дяля Зафирова	23
329 Вълю Карамановъ	46	376 Марга Власева	30
330 Стоянка Вълева	43	377 Петъръ Власевъ	8
331 Илия Вълевъ	18	378 Ангелъ Пъпаневъ	80
332 Митю Карамановъ	32	379 Злата Ангелова	75
333 Зоичка Митева	30	380 Катерина Ангелова	20
334 Стоянъ Митевъ	8	381 Стоянка Ангелова	18
335 Ванка Митева	6	382 Георги Ангеловъ	42
336 София Митева	4	383 Ивана Георгева	40
337 Трендафилъ Митевъ	1	384 Марга Георгева	10
338 Найдень Банковъ	65	385 Мария Георгева	5
339 Милка Найденова	60	386 Недѣлю Георгевъ	3
340 Наско Банковъ	48	387 Димитъръ Пъпаневъ	50
341 Грозда Наскова	45	388 Василь Димитровъ	17
342 Тодоръ Насковъ	5	389 Петъръ Димитровъ	15
343 Катерина Наскова	1	390 Ваню Тодоровъ	45
344 Янко Ташинъ	40	391 Катерина Ванева	40
345 Гина Янкова	38	392 Тодоръ Ваневъ	15
346 Ваню Янковъ	7	393 Стефана Ванева	13
347 Тодоръ Ташинъ	38	394 Влашия Ванева	10
348 Недѣля Тодорова	2	305 Петъръ Тодоровъ	36
349 Георги Ташинъ	35	396 Писа Петрова	34
350 Риса Маджарова	60	397 Божия Петрова	4
351 Тазю Рисинъ (зетъ)	35	398 Елена Петрова	2
352 Иванка Тазюва	32	396 Стефанъ Илиевъ	8
353 Елена Тазюва	8	400 Георги Илиевъ	6
354 Мария Тазюва	3	401 Митю Стоевъ	26
355 Риса Сеферинова	42	402 Ангелъ Пъпаневъ	40
356 Катерина Сеферинова	18	403 Митра Ангелова	12
357 Ангелъ Сефериновъ	16	404 Тодоръ Ангеловъ	10
358 Мария Сеферинова	14	405 Мария Зафирова	40
359 Иванъ Сефериновъ	12	406 Илия М. Фирковъ	40
360 Стояна Сеферинова	10	407 Катер. Ил. Фиркова	6
361 Маргаль Мирчевъ	55	408 Петъръ М. Фирковъ	44
362 Злата Маргалева	22	409 Андрея П. Фирковъ	6
363 Таско Въл. Джурковъ	75	410 Ангелъ П. Фирковъ	1

	год.		год.
411 Мария Колева	15	458 Злата Митева	48
412 Катерина Колева	3	459 Георги М. Вълчиновъ	25
413 Ангелъ М. Хаджиевъ	60	460 Назла Георгиева	24
414 Петъръ Ангеловъ	10	461 Димитъръ Георгиевъ	7
415 Димитъръ Ангеловъ	13	462 Мария Георгиева	5
416 Колю Ангеловъ	16	463 Катерина М. Вълчинова	18
417 Илия Ангеловъ	14	464 Гина Водева	48
418 Петъръ М. Хаджиевъ	30	465 Вана Стоянова	28
419 Кица Петрова	28	466 Мария Стоянова	6
420 Гюргя Тодорова	30	467 Георги Стояновъ	4
421 Петъръ Г. Хаджиевъ	45	468 Босиля Илиева	27
422 Георги Ванчовъ	6	469 Тоско Илиевъ	3
423 Димитъръ Ванчовъ	4	470 Георги П. Хаджиевъ	42
424 Стоянъ Г. Хаджиевъ	25	471 Тоско Георгиевъ	22
425 Георги Стояновъ	3	472 Дяля Тоскова	1
426 Лена Стоянова	1	473 Наско П. Хаджиевъ	38
427 Зафиръ Хаджиевъ	70	474 Мария Наскова	36
428 Рада Зафиркова	68	475 Илия Насковъ	5
429 Атанасъ Зафирковъ	26	476 Здравка Наскова	2
430 Катерина Атанасова	23	477 Колю П. Хаджиевъ	40
431 Колю Зафирковъ	20	478 Петъръ Колевъ	22
432 Петъръ Зафирковъ	18	479 Георги Петровъ	3
433 Янко Г. Хаджиевъ	60	480 Елена Петрова	1
434 Риса Янкова	55	481 Павелъ Вълчиनावъ	80
435 Георги Янковъ	35	482 Петра Павелова	78
436 Ангела Петровъ	1/2	483 Георги Илиевъ	10
437 Мария Янкова	12	484 Петъръ Павеловъ	40
438 Николина Янкова	8	485 Димитъръ Петровъ	20
439 Ангелъ Янковъ	6	486 Катерина Димитрова	4
440 Тодоръ Янковъ	3	487 Петъръ Чиневъ	37
441 Наско Янковъ	1	488 Велика Петрова	34
442 Велю Найчевъ	70	489 Писа Петрова	12
443 Ивана Велюва	60	490 Георги Петровъ	10
444 Стоилъ Велювъ	40	491 Димитъръ Петровъ	8
445 Георги Велювъ	40	492 Дяля Божилова	38
446 Катерина Велюва	45	463 Лена Божилова	6
447 Върба Митева	30	494 Мария Божилова	4
448 Тодоръ Митевъ	10	495 Митра Божилова	2
449 Дяля Митева	7	496 Невена Божилова	1/2
450 Пеню Балабановъ	70	497 Стоянка Георгиева	38
451 Дяля Пенева	60	498 Катерина Георгиева	12
452 Наско Пеневъ	20	499 Тоско Георгиевъ	10
453 Лаза Пенева	18	500 Марена Георгиева	6
454 Стоянка П. Балабанова	35	501 Георги Павелова	80
455 Ваню П. Балабановъ	40	502 Ана Ангелова	38
456 Ангелъ П. Балабановъ	6	503 Георги Ангеловъ	5
457 Митю Вълчиновъ	50	504 Божия Ангелова	3

	год.		год.
505 Ангелъ Пишрановъ	80	552 Зоча Димитрова	6
506 Петъръ Ангеловъ	26	553 Стоянка Павлова	25
507 София Митева	32	554 Илия Найчевъ	82
508 Тодоръ Митевъ	2	555 Стоянка Найчова	17
509 Дяля Георгиева	28	556 Дяля Найчова	15
510 Фикия Георгиева	15	557 Гина Вълева	52
511 Мария Георгиева	12	558 Петъръ Вълевъ	35
512 Петъръ Найденовъ	30	569 Лена Вълева	32
513 Георги Петровъ	8	560 Мария Вълева	3
514 Мария Петрова	6	561 Ангелъ Вълевъ	1
515 Колю Найденовъ	40	562 Георги Д. Хаджиевъ	45
516 Стояна Колева	37	563 Петра Г. Хаджиева	42
517 Тоско Колевъ	26	564 Ванка Г. Хаджиева	12
518 Георги Колевъ	14	565 Янко Хаджиевъ	43
519 Мария Колева	12	566 Дяля Я. Хаджиева	41
520 Петра Колева	8	567 Мария Я. Хаджиева	13
521 Стоянъ Цоцевъ	45	568 Невена Я. Хаджиева	10
522 Тевения Стоянова	42	569 Христоско Тошковъ	46
523 Тодоръ Стояновъ	22	570 Яна Христоскова	42
524 Мария Стоянова	8	571 Тодоръ Христосковъ	7
525 Божия Стоянова	6	572 Андрея Христосковъ	5
526 Петра Стоянова	4	573 Катерина Христоскова	3
527 Стефанъ Стояновъ	2	574 Тошко Христосковъ	1/2
528 Янко Цоцевъ	78	575 Недѣля Тошкова	69
529 Слава Янкова	66	576 Елена Петрова	32
530 Митра Тодорова	26	577 Георги Петровъ	8
531 Ванка Тадорова	2	578 Тодоръ Петровъ	6
532 Петъръ Димовъ	23	579 Недѣля Петрова	4
533 Ангелъ Димовъ	21	580 Стоянка Петрова	2
534 Илия Димовъ	19	581 Вана Велева	32
535 Андрея Димовъ	16	582 Димитъръ Велевъ	9
536 Мария Т. Коларева	6	583 Илия Велевъ	5
537 Гълю Коларевъ	80	584 Ангелъ Велевъ	3
538 Маленко Бутринъ	50	585 Христоско Велевъ	1/2
539 Велика Маленкова	45	586 Лаза Гяурова	36
540 Атанасъ Н. Марудинъ	50	587 Димитъръ Лазинъ	9
541 Фикия Атанасова	50	588 Елена Лазина	6
542 Илия Атанасовъ	10	589 Яню Келешовъ	80
543 Никола Атанасовъ	7	590 Никола Яневъ	40
544 Петъръ Атанасовъ	3	591 Митра Николова	38
545 Вранка Атанасова	1	592 Ангелъ Николовъ	12
546 Димитъръ Власевъ	50	593 Димитъръ Николовъ	9
547 Тяня Димитрова	45	594 Николина Николова	7
548 Атанасъ Димитровъ	15	595 Катерина Николова	4
549 Стоянъ Димитровъ	13	596 Райна Николова	1
550 Илия Димитровъ	11	597 Георги Ян. Келешовъ	31
551 Мария Димитрова	9	598 Ленка Георгиева	24

	год.		год.
599 Петъръ Георгиевъ	5	625 Янко А. Власевъ	18
600 Николина Георгиева	3	626 Амшерия Т. Власева	42
601 Димитъръ Георгиевъ	1	627 Наско Амшериевъ	16
602 Петра Тодорова	31	628 Мария Амшериева	2
603 Никола Тодоровъ	10	629 Вана Амшериева	4
604 Николина Тодорова	3	630 Андрея Власевъ	28
605 Дяля Тодорова	7	631 Здравка Андреева	23
606 Кана Богданова	61	632 Георги Андреевъ	5
607 Никола Богдановъ	35	633 Георги Гяуровъ	75
608 Кица Николова	32	634 Митю Георгиевъ	58
609 Богданъ Николовъ	4	635 Катерина Митева	55
610 Стоянка Николова	1	636 Георги Митевъ	19
611 Благоя Богдановъ	27	637 Петра Митева	16
612 Митра Благоева	25	638 Стоянъ Митевъ	13
613 Мария Благоева	1	639 Атанасъ Митевъ	5
614 Петъръ Гяуровъ	65	640 Наско Гяуровъ	54
615 Мария Петрова	60	641 Никол. Наскова	51
616 Невка Митева	84	642 Петъръ Насковъ	16
617 Стефанъ Петровъ	11	643 Здравка Настова	13
618 Ангелъ Власевъ	62	644 Мария Наскова	9
619 Върба Ангелова	59	645 Недѣля Наскова	7
620 Богданъ Ангеловъ	36	646 Ваню Г. Гяуровъ	45
621 Мария Богданова	34	647 Елена Ванева	43
622 Петра Богданова	8	648 Митра Ванева	8
623 Божия Богданова	6	649 Катерина Ванева	4
624 Стефанъ Богдановъ	2	650 София Георгиева	3

Страни лица

	год.		год.
1 Георги Мангъра	35	15 Тодоръ (чиракътъ на Христо Мутафчията)	20
2 Митрушъ Георгиевъ	40	16 Славе Божинъ	40
3 Теоф. Мирковъ Берберя	45	17 Ив. Тонджоровъ, учителъ	50
4 Христо Мутафчията	30	18 Георги Ат. Матеевъ	35
5 Стефанъ Бояджията	30	19 Иванъ Ангеловъ	30
6 Ангелъ Майстора	50	20 Тошо Г. Тончовъ	40
7 Даскалъ Ник. Ганчевъ	55	21 Никола Т. Петаковъ	30
8 Костадинъ Спасовъ	50	22 Димитъръ П. Мавревъ	32
9 Иванъ Кафеджиевъ	22	23 Георги Тасовъ Бамбовъ	30
10 Петъръ Кафеджиевъ	40	24 Мистю Кр. Ташковъ	30
11 Георги Делиевъ Терзия	30	25 Щерю Кр. Ташковъ	25
12 Гаврето Грънчаря	35	26 Ристодоръ Димитровъ	20
13 Благо Бакърджията	50		
14 Никола Благовъ	16		

Забелязани печатни грѣшки

Стр.	Редъ	Напечатано	Да се чете
17	22	Кабаданлъкътъ	Кабадайлъкътъ
38	26	пейгомберъ	пейгамберъ
63	23	Обявява	Обява
72	21	позицитъ	позициитъ
77	26	нетъпимото	нетърпимото
79	30	пламенното	племенното
85	32	Ивусинъ	Русинъ
113	27	намираще	намираше
117	22	зависѣще	зависѣше

11261
564